

Jog

történeti szemle

2003
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Törvények
és alkotmányosság
az Egyesült
Államokban

Deák Ferenc
sajtópolitikája
a reformkorban

Az amsterdami
Rasphuis

A XIX. század
büntető -
igazságszolgáltatása

Jog és kultúra

Az FBI és a Scotland
Yard eseteiből

A trianoni
békeszerződés

Deák Ferencz.

TARTALOM

Képes György: Törvények és alkotmányosság az Egyesült Államokban	2
Mezey Barna: Az amsterdami Rasphuis	11
Hírek	18
Révész T. Mihály: Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban	19
Stipta István: A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése (1975-2000)	24
Völgyesi Levente: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei	29
Schwertné Botyánszky Beatrix: A XIX. század büntető - igazságszolgáltatása	34
Hoo Nam Seelmann (Basel): Jog és kultúra	39
Karácsony András: Néhány megjegyzés a jogi kultúráról	46
Harald Maihold: Nemzetközi szeminárium „A büntetőjogról a felvilágosodás idején”	48
Csurdi Abigél: Büntetőjogi konferencia Csongrádon	48
Adattár	49
Horváth Attila: 75 éves Zlinszky János professzor	50
Horváth Pál: Bolgár Elek születésének évfordulójára	51
Davidovics Krisztina: A magyar jogtörténeti tudományos diákkör	57
Marosi Kriszta: Az FBI és a Scotland Yard eseteiből (Angus Hall: A bűnüldözés nagy pillanatai – könyvismertetés)	58
Pálvölgyi Balázs: A trianoni békeszerződés (Romsics Ignác könyvének ismertetése)	61
A Jogtörténeti szemle 1986, 1990, 1992-ben megjelent számainak tartalomjegyzéke	62
E számunk szerzői	64

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

Szerkesztő bizottság:

Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 266-4129

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

A szerkesztő köszönti az olvasót

TISZTELT OLVASÓINK, BARÁTAINK, KEDVES KOLLÉGÁK!

Több mint 10 éves várakozással teli idő után elérkezett az a pillanat, hogy ismét útjára bocsáthatjuk a Jogtörténeti Szemlét. Azt a szakmai fórumot, amelyben oktatók, kutatók, jogászok, levéltárosok, történészek és egyetemi hallgatók egyaránt közzé tehetik jogtörténeti írásait, recenzióikat, beszámolóikat, elemzéseiket, visszaemlékezéseiket és minden más közérdeklődésre számot tartó és a témába vágó írásait.

Nagyon fontos előrelépésnek tartjuk, hogy a budapesti jogi kar mellett a győri és a miskolci egyetem is társiként vesz részt a lap megjelenítésében, hiszen ezzel a szerkesztőségnek azt a törekvését is elősegítik, hogy az ország minél több, a jog tudományát tanító, művelő, kutatókollégánk kapcsolódjon a laphoz és minél többen legyenek olvasói a lapban megjelent írásoknak.

Terveink szerint az alábbi rovatok szerint szerkeszteniénk a Jogtörténeti Szemlét:

- Tanulmányok
- Közlemények
- Disputa
- Műhely
- Évfordulók
- Források, dokumentumok
- Számypróbálgatások (TDK-dolgozatok, szakdolgozatok, demonstrátorok írásai)
- Jogtörténeti arcképcsarnok
- Tudományos diákkörök
- Irodalom (szakkönyvek, szakcikkek ismertetése)
- Érdekességek, a jogásztársadalom eseményei
- Adattár

Szeretnénk, ha szakmai fórumunk, a Jogtörténeti Szemle minél több érdeklődő kezébe eljutna. Ezért a szerkesztőség kéri, hogy írják meg címüket azok, akik szeretnének a lap olvasói lenni. Évente 4 megjelenést tervezzük.

Tisztelt Olvasóink!

Szívesen vennénk, ha megírnák bíráló, segítő, jobbító szándékú gondolataikat a lapról. Biztos, hogy figyelembe vesszük észrevételeiket, és szerkesztői munkánkban felhasználjuk.

Induljon hát útjára a folyóirat!

Szándékunk minél jobbat nyújtani, remélve, hogy olvasóink száma gyarapodik.

Ebben a reményben indítjuk útjára szerkesztő társaimmal a lapot.

Révész T. Mihály
alapító szerkesztő

Tóth Béla
szerkesztő

TANULMÁNYOK

Képes György

Törvények és alkotmányosság az Egyesült Államokban

A POLGÁRJOGI TÖRVÉNYEK TÖRTÉNETE

Az Egyesült Államok 1787-ben elfogadott, máig hatályban lévő Alkotmányának egyik legfontosabb jellegzetessége a föderalista struktúra megvalósulása. Ez a kompromisszumok során kikristályosodott rendszer a központi, szövetségi állam hatáskörének alkotmányos behatárolását, a hatalom területi megosztását, az államszövetséget alkotó tagállamok autonómiájának a szövetségi jogkörökön kívüli teljes elismerését és garantálását jelenti.

A tagállamok – eltérő gazdasági és politikai érdekeik miatt – szinte a kezdetektől szembekerültek a szövetségi állammal, és úgy érezték, sajátos alkotmányos védelmüket, függetlenségüket, amelyet a 10. alkotmánykiegészítés biztosított számukra, a Kongresszus nem tartja tiszteletben. Még egy évszázad sem telt el az Egyesült Államok függetlenségének kinyilvánítása óta, és sor került a fiatal szövetségi állam történetének máig legsúlyosabb, széthullással fenyegető válságára, a polgárháborúra. A háború után a Kongresszus igyekezett visszaállítani és megerősíteni az alkotmányos rendet, immár a lakosság addig jogfosztott rétegei számára is biztosítva az alapvető szabadságjogokat – és ki hitte volna: a renitens államok az új törvények ellen éppen a szövetségi Legfelsőbb Bíróság részéről kaptak minden addiginál erősebb támogatást.

A Civil Rights Act-nek nevezett („polgárjogi”) törvények szomorú sorsa jól példázza, mit jelentett és meddig terjeszkedhetett a 19. század második felében a szövetségi törvényhozó hatalom a gazdaságilag megerősödő, de társadalmi szempontból egyre megosztottabb Amerikai Egyesült Államokban.

1. A TÖRVÉNYEK HELYE AZ AMERIKAI JOGRENDBEN

TÖRVÉNYEK A GYARMATI KORBAN

Az észak-amerikai kolóniákon az angol fennhatóság miatt értelemszerűen az angol jogrendszer volt érvényes, azonban a gyarmatokra nézve az angol kormányzat különleges, az angolszász precedensjogi elvekkel nem mindig összhangban álló törvényeket és intézkedéseket

léptetett életbe. A telepesek a kezdetektől követelték, hogy a részükre a gyarmati alapító-levelekben biztosított képviseleti és törvényalkotási jogot ténylegesen gyakorolhassák, és a Korona ugyanazokat a jogosultságokat biztosítsa a számukra, amelyek az angolokat házájukban is megilletik¹.

A nehezen kiharcolt törvényalkotási jog sem volt azonban teljes, ugyanis a gyarmati testületek határozatait az angol Privy Council jogosult volt felülvizsgálni, érvényteleníteni. A telepesek tehát az időközben egyébként egyes gyarmatokon vissza is vont charterek alapján hatáskörükbe tartozó helyi igazgatási és pénzügyi kérdésekben sem rendelkeztek kizárólagos döntési joggal. Az angol anyaország, mint gyarmatai irányában zsarnokként viselkedő hatalom elleni harcban az amerikaiak igyekeztek ragaszkodni a presbiteriánus hagyomány legfontosabb elvéhez, az önkormányzatisághoz².

Amikor a brit parlament a gyarmati kereskedelmet terhelő adók kivetéséről fogadott el törvényeket, a telepesek ezt súlyos sérelemként élték meg. Elismerték ugyan, hogy a charterek biztosítják a brit törvényhozásnak a gyarmati adókivetés jogát, azonban úgy vélték, hogy az érintett helyi lakosok véleményének figyelmen kívül hagyása sérti a Magna Charta szerinti angolszász jogelvet: nincs adókivetés képviselet nélkül (no taxation without representation). Éppen ennek a jogelvnek a figyelmen kívül hagyása indította a gyarmatokat először a Korona elleni egységes politikai fellépésre: a bélyegilleték-törvénnyel kapcsolatban 1765. októberében kilenc kolónia küldöttei fejezték ki tiltakozásukat New Yorkban³.

A függetlenségi háború célja is az volt, hogy a gyarmatok megszabaduljanak az érdekeiket sértő brit fennhatóságtól, elérjék, hogy saját ügyekben kizárólag maguk legyenek jogosultak dönteni. Nem meglepő tehát, hogy a forradalom során az együttműködést csupán célszerűségi szempontok vezérelték, és a közös védelem érdekében szükséges minimális koordináción túl az 1777-ben elfogadott Konföderációs Cikkelyekben semmilyen további szövetségi hatalmat nem kívántak maguk fölé helyezni. Az újonnan függetlenné vált államok féltették nehezen elért önállóságukat, amely félelem kialakulásában a helyenként alapvetően eltérő gazdasági érdekeik is szerepet játszottak.

A laza konföderáció hamar működésképtelenné bizonyult: szövetségi állam hiányában alapvető védelmi és pénzügyi-kereskedelmi funkcióit sem tudta betölteni, így felmerült annak a veszélye, hogy nem sokkal a függetlenség kinyilvánítása után valamelyik megerősödő, egységes nagyhatalom, elsősorban persze a gyarmatai elvesztése miatt bosszús, de Észak-Amerikában továbbra is jelenlévő Anglia támadást indít ellene. Az államok ezt a problémát felismerték, azonban csak nehezen, és társadalmi-gazdasági különbségeiket csupán időlegesen háttérbe szorító kompromisszumok árán hozták meg a döntést a központi hatalom, így egy tényleges hatalmi jogkörökkel felruházott, az erőtlén konföderációs Kongresszus örökébe lépő szövetségi törvényhozás megalkotásáról.

TÖRVÉNYHOZÁS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az USA alkotmányának 1. cikkelye állítja fel a kétkamaras Kongresszust, amely kizárólag jogosult az unió törvényeinek megalkotására. A szövetségi törvényhozó hatalom hatásköreinek kialakítása az 1787. évi alkotmányozó konvención érthetően komoly vita tárgya volt. A nagyobb kiterjedésű és lakosságú déli államok, miután az új alkotmány elfogadása érdekében le kellett mondaniuk a tisztán lakosságárányos képviseletről, és a Szenátusban (a Kongresszus felsőházában, amely a törvényalkotás során a Képviselőházzal egyenrangú és ki nem kerülhető) a kisebb északi államokkal azonos súlyt kaptak a döntéshozatalban, a hatáskörök és döntési mechanizmusok meghatározásakor igyekeztek a tekintélyükön esett csorbát orvosolni.

A szövetségi Kongresszus hatásköreivel kapcsolatos legfontosabb egyezség a Kereskedelmi Kompromisszum volt, melynek értelmében a törvényhozó testület joga, hogy a tagállamok közti kereskedelmet, illetve a külkereskedelmet szabályozza, azonban az alkotmány e körben bizonyos korlátokat, tilalmakat tartalmaz. 1808-ig kifejezetten tilos volt szövetségi szinten törvényben korlátozni vagy megakadályozni a rabszolga-behozatalt, ami a déli államok ültetvényes mezőgazdaságának munkaerőbázisát jelentette. A rabszolgaság-ellenes törvényalkotáson felül a kompromisszum értelmében a Kongresszus nem adóztathatta meg az árukitvitelt (exportadót tilalma). A megegyezés harmadik eleme a döntéshozatali mechanizmust érintette. Ekkorra már bizonyossá vált, hogy az USA elnöke által kötött nemzetközi szerződések a Szenátus általi ratifikációval válnak az amerikai jogrend részévé (ez egyik a sok fék és ellen-súly közül), – amely a felsőház reprezentációs elvét figyelembe véve a déliek (vagy éppen az északiak) számára előnytelen szerződés hatályba lépését eredményezhette volna. Annak érdekében, hogy sem a mezőgazdasági, sem pedig az ipari-kereskedelmi államok ne legyenek megkerülhetők, a kompromisszum előírta: a nemzetközi szerződések ratifikációjához a Szenátusban kétharmados többségre van szükség.

Az alkotmányban meghatározták, melyek azok a szabályozási területek, amelyek a szövetségi törvényalkotás hatáskörébe tartoznak („kifejezett hatáskörök”). Ezek közé sorolták egyebek mellett a szövetségi szintű adóztatást, a külkereskedelem és az államközi kereskedelem szabályozását, a pénzverést és a pénzhamisítás büntetését, a csődjogi szabályozást, a hadsereg és haditengerészet felállítását, a hadüzenet jogát és a hadsereg feletti ellenőrzési jogot, a szövetségi bírósági rendszer megalkotását, valamint néhány további konkrét szabályozási tárgykört. Az alkotmány értelmében a fenti hatáskörök, illetőleg a szövetségi kormányzat hatalmának érvényesítése érdekében szükségesnek és helyénvalónak ítélt ügyekben is jogosult a Kongresszus a törvényalkotásra (ezek a sokat vitatott „beleértett hatáskörök”). A törvényhozás fontos korlátját jelentették ugyanakkor a részben már említett szabályozási tilalmak („tiltott hatáskörök”), amelyek a tagállamok autonómiáját, vala-

mint bizonyos jogok és jogelvek csorbíthatatlanságát voltak hivatottak biztosítani. Az ültetvényes déli tagállamok érdekeit védte a rabszolgakereskedelem megszüntetésének tilalma⁴.

A törvényalkotás menetéről az alkotmány gyakorlatilag nem rendelkezik⁵. A törvényjavaslatok elfogadásához mindkét ház egyetértésére van szükség, mely folyamatban a két ház között csak egy szabály tesz különbséget: a közbevételekkel (adók, vámok, illetékek) kapcsolatos kezdeményezési jog a Képviselőházé. Egyéb-ként bármely – az Alkotmány szerint szövetségi törvényalkotási hatáskörbe tartozó – törvényjavaslat betervezhető mind a Képviselőház, mind pedig a Szenátus elé. A törvénytörvény akkor tekinthető elfogadottnak, ha a Kongresszus mindkét háza azonos formában és tartalommal azzal egyetértett. Ezt követően lehet a javaslatot aláírásra az elnökhöz felterjeszteni, akinek korlátozott mértékben joga van azt megvétózni, de legalábbis a neki nem tetsző törvények meghozatalát elodázní.

A SZÖVETSÉGI TÖRVÉNYEK HELYE A HIERARCHIÁBAN

A jogszabályi hierarchia elvét az USA alkotmányának VI. cikkelye tartalmazza. Eszerint az USA szövetségi szintű jogszabályai az Unió legmagasabb szintű jogforrásai. A tagállamok normái ezekkel ellentétben nem állhatnak, és ezt a tagállami bíróságok kötelesek eljárásuk során tiszteletben tartani. Az USA jogszabályi hierarchiájának csúcán az alkotmány áll, amelyet az egymással egyenrangú szövetségi törvények és az Egyesült Államok szabályszerűen ratifikált nemzetközi szerződései követnek. A szövetségi végrehajtó hatalom rendeletei és intézkedései kizárólag a föderális hatáskörök érvényesítését, a szövetségi törvények végrehajtását hivatottak biztosítani.

A jogszabályi hierarchia jelentősége a híres Marbury v. Madison eset (1803.) óta különleges, amikor John Marshall főbíró az angol Privy Council gyarmati törvények feletti felülvizsgálati jogához hasonló hatáskört alapított meg a Legfelsőbb Bíróság, de egyben valamennyi, bármilyen szinten eljáró bírói fórum számára (judicial review). A főbíró szerint a VI. cikkely érvényesítése a bíróságok kötelessége, ezért amennyiben a hierarchia elvét tiszteletben nem tartó jogszabály alapján kellene egy adott ügyben ítélni (ezen a normán alapuló jogról vagy kötelezettségről dönten), a bíró alkotmányos kötelezettsége az összeütközést észlelni, és a magasabb szintű jogforrással ellentétes jogszabály alkalmazását megtagadni⁶.

A TAGÁLLAMOK SZEREPE AZ UNIÓBAN

Az Egyesült Államok alkotmányának IV. cikkelye rendezi a tagállamok helyzetét az Unióban. Eszerint minden állam köteles tiszteletben tartani a többi állam törvényeit, adminisztratív intézkedéseit és bírósági ítéleteit. Az alkotmány a Kongresszust hatalmazta fel arra, hogy törvényben szabályozza a tagállami jogi aktusok

bizonyításának rendjét, és a többi államban történő érvényesítésének eljárásjogi feltételeit.

A IV. cikkely 2. §-a értelmében minden állam polgárának joga van a saját államában élvezni mindazon jogokat és mentességeket, amelyeket számára az Amerikai Egyesült Államok biztosít. A tagállamok közötti kölcsönös jogelismerés következtében pedig az egyes államok alkotmányos kötelezettsége a jogsegély nyújtása, mindenekelőtt a szökevények egymásnak történő kiadása. Mivel az alkotmány elfogadásakor az Unió egyes államaiban rabszolgaság állt fenn, ez a kölcsönös kiadási kötelezettség a szökött rabszolgák visszaszállítására is vonatkozott.

A tagállami jogszabályokat az amerikai jogszabályi hierarchiában bármely szintű szövetségi jogforrás megelőzte. A VI. cikkely értelmében a tagállamok alkotmányai, törvényei és helyi jogszabályai a legalacsonyabb szintű szövetségi normákkal sem lehettek ellentétesek, és a tagállamok valamennyi tisztségviselőjének külön esküt kell tennie az Amerikai Egyesült Államok alkotmányára.

A függetlenné vált gyarmatok így szuverenitásuk egy részét az Alkotmány ratifikálásával átruházták a szövetségi államra⁷, mégpedig oly módon, hogy az Unió számára biztosított hatáskörökben számolniuk kellett addigi magas szintű jogszabályaik, akár saját alkotmányuk felülvizsgálatával (ami az 1819. évi McCulloch v. Maryland ügyben már meg is történt⁸). Ezzel szemben a szövetségi állam garantálta a tagállamok számára a köztársasági államformát, a külföldi támadástól való védelmet, továbbá az adott állam törvényhozásának kérelmére – ennek hiányában a kormányzó kérésére – a belső zavargások esetén nyújtott katonai segítséget is (IV. cikkely 4. §).

Az államok ezen túl is szerettek volna megbizonyosodni arról, hogy a saját hatáskörüikben maradt szabályozási területeken a szövetségi állam nem fog beleszólni döntéseikbe – a brit birodalom zsarnokságát nem váltja fel egy mesterségesen létrehozott központi állam önkényuralma. Az alkotmány törzsszövege a fenti garanciák ellenére, – talán éppen a szövetségi hatáskörök nem egyértelmű megfogalmazása miatt – ezt a félelmüket nem oszlatta el, így ódzkodtak az alkotmány elfogadásától.

A kételkedőket az első alkotmány-kiegészítések nyugtatták meg, amelyeknek tervezet formájában történt előrevetítése részben a szabadságjogok szövetségi szintű deklarációját, részben pedig a tagállamok autonómiájának garanciáit. A tervezett szakaszokból végül tíz kiegészítő cikkelyt csatoltak az államok az alkotmányhoz, amelyek közül az első kilenc az egyének jogait és mentességeit tartalmazza, a tizedik pedig biztosítja a megnyirbált szuverenitású államok számára a védelmet a szövetségi állam elvileg primátust élvező jogalkotó, végrehajtó és törvénykező hatalmával szemben.

A 10. ALKOTMÁNY-KIEGÉSZÍTÉS

A 10. alkotmány-kiegészítés nem tesz mást, minthogy egyértelművé teszi az amerikai típusú föderalizmus

alaptételét, a hatalom területi megosztásának elvét. Kimondja, hogy mindazon hatáskörök, amelyek nem tartoznak a központi állam kizárólagos hatáskörébe, továbbá amelyeket a tagállamok számára az alkotmány kifejezetten nem tilt meg, a tagállamok hatáskörébe tartoznak.

A bíróságok a 10. alkotmány-kiegészítés értelmezése során megállapították: a tagországok nem kötelesek tiszteletben tartani a szövetségi állam olyan jogszabályait vagy egyéb aktusait, amelyekre nézve az Unió adott szervének kifejezett hatásköre nem volt. Ha egy adott kérdés a 10. alkotmány-kiegészítésre figyelemmel a tagállami szuverenitás hatáskörébe tartozik, az ezzel ellentétes szövetségi norma alkotmányellenes. Ilyen tipikus tagállami hatáskör többek között a helyi adóztatás, egészségügyi, szociális és oktatási kérdések, helyi közszolgáltatások, a tagállami bírósági rendszer felállítása, a házasság szabályozása, a szerződésekre és gazdasági társaságokra irányadó szabályok, valamint a szövetségi büntetnek nem minősülő deliktumokkal kapcsolatos anyagi és eljárásjogi szabályozás.

2. A TAGÁLLAMOK ÉS AZ UNIÓ KONFLIKTUSA, A POLGÁRJOGI TÖRVÉNYEK

ELLENTÉTES ÉRDEKŰ GYARMATOK

Az USA alkotmányának megszüvegezésekor az egyik legkényesebb kérdés kétségtávol a gazdasági érdekek összehangolása volt. Az eltérő gazdasági struktúra és az ebből fakadó különböző gazdasági és politikai preferenciák kialakulása a gyarmati idők kezdetéig nyúlik vissza. Az amerikai gyarmatok eltérő adottságú földrajzi területeken jöttek létre.

1606-ban kötöttek ki a Virginia Társaság hajói a Chesapeake-öbölben, ahol 1609-ben új charterrel szerveződik újjá a gyengélkedő Társaság. Az alapítólevél szerint Virginiának nincs nyugati határa („from sea to sea”), a végtelen földek és végtelen lehetőségek hazájának számított. Emiatt, továbbá az adósszolgaság által a szegény angliaiak részére is biztosított lehetőség miatt Virginia misztikus népszerűségnek örvendett a szigetországban. Aki saját utazását nem tudta finanszírozni, hétéves szerződéses szolgálatért ezt részére a Társaság meghítelezte, és a szolgálat teljesítésével ő maga is a Társaság részvényesévé válhatott. Virginia éghajlati és természeti adottságai miatt a nagyültetvényes mezőgazdaságnak köszönhetette fennmaradását. Kezdetben az indiánoktól John Rolfe és Pocahontas házassága révén megszerzett dohánytermesztési kultúra⁹, majd egyre inkább a gyapottermesztés vált vezető ágazattá.

Az angliai vallási konfliktus miatt az „ígéret földje” felé indult sok puritán is. 1620. szeptember 16-án úgy döntöttek, hogy „Virginia északi részén” alapítanak új kolóniát, amelynek feltételeit egyfajta társadalmi szerződésben dolgozták ki (Mayflower Compact)¹⁰. A

Mayflower-hajó azonban nem Virginiában, hanem Cape Cod-nál ért partot, ahol Plymouth elnevezéssel telepedtek meg a zarándokatyák. 1621-ben szerződést kötöttek az indiánokkal (Miles Standish és Maszaszoit szerződése), amelynek értelmében egymást kölcsönösen segítik, cserekereskedelmet folytatnak, az indiánok pedig segítenek számukra meghonosítani a kukoricatermesztést. Plymouth végül területét és gazdasági erejét tekintve szinte jelentéktelen tagjává vált a körülötte létrejövő új és újabb gyarmatok alkotta Új-Angliának. A térség közös jellemzője a manufaktúráis ipar, a kisebb földterületeken végzett gazdálkodás és a virágzó tengeri kereskedelem lett.

RABSZOLGASÁG

A dohány, gyapot és cukornád termesztéséből élő déli államok a rendkívül nagy terület- és munkaigényű ültetvényes gazdálkodás¹¹ hatékonnyá tételében voltak érdekeltek. Bár bizonyos találmányok segítették őket a termelésben, mégis a legfontosabb az ültetvényeken dolgozó emberanyag biztosítása volt. A rossz példát Közép- és Dél-Amerika spanyol és portugál gyarmatai szolgáltatták, ugyanis ezek munkaerővel történő ellátására már a 16. században kialakult az emberkereskedelem. Ez tényleges kereskedelmet jelentett, hiszen az afrikai törzsi uralkodóktól különböző termékekért vásárolták meg a rabszolgákat az ezzel üzletelő hajósok.

Virginiába 1619. augusztusában érkezett az első húsz afrikai néger,¹² azonban a héteves szerződéses szolgaság miatt őket még nem az ültetvényeken alkalmazták, hanem udvarházakban, kézműves műhelyeknél. A később tömegesen importált rabszolgák helyzete a gyarmatosok társadalmi pozíciójának stabilizálódásával vált elkieserítővé. A rabszolgaság intézménye komoly elvi konfliktust jelentett az észak-amerikai angol gyarmatok között. Rhode Island már 1652-ben törvényt fogadott el, amelyben tiltotta a rabszolgaságot. 1698-ban azonban az angol parlament széles körben engedélyezte a rabszolga-kereskedelmet, amely a legalizálásával fellendülő üzletgá vált. Élénk forgalom alakult ki Új-Anglia, a karibi térség és Afrika nyugati partvidéke között, az afrikai uralkodók elsősorban lőszerezni, fegyverért cserébe adták a többnyire számkivetettként élő vagy ellenséges törzstől zsákmányolt rabokat.

A déliek gazdasága a 18. századra már elsődlegesen a rabszolgamunkára épült. Ennek oka, hogy a déli gyarmatokon évente háromszor volt betakarítás, a hatékony művelés pedig csak óriási, és emiatt rendkívüli munkaigényű földterületeken volt lehetséges. A bér munka a telepesek társadalmi helyzetének stabilizálódásával, személyes adósságaik kiegyenlítésével szinte megfizethetlenné vált. A rabszolgaság üdvösségébe vetett hitet – közvetve pedig a gazdasági érdekek eszmeformáló szerepét – mi sem példázza jobban, mint az a déli államokban kialakult teória, amely a rabszogatartó kolóniákban az antik demokrácia, mint ideális államtípus modern továbbélését látta. Az alkotmány elfogadásakor az északi államok kész tényként voltak kénytelenek elfo-

gadni a rabszolgaság intézményét, az alapító atyák azt vagy támogatták, vagy legalábbis belenyugodtak¹³.

A POLGÁRHÁBORÚ

Az USA alkotmánya tehát állandósította a rabszolgaság intézményét. Maga a Bill of Rights sem vonatkozott a rabszolgákra, akik (az indiánokhoz hasonlóan) nem számítottak állampolgárnak, nem választhattak és nem voltak választhatók, egyáltalán nem vehettek részt az államéletben. 1857-ben, a hírhedt Dred Scott v. Sanford ügyben hozott legfelsőbb bírósági ítéletben Roger Taney főbíró kimondta: a rabszolgát nem tekintik alkotmányos jogokkal rendelkező személynek, és mivel nem állampolgára az Egyesült Államoknak, pert sem indíthat jogai védelmében a szövetségi bíróságok előtt¹⁴.

Az 1800-as évek első felében az Egyesült Államok a függetlenségi háborút lezáró párizsi békeszerződésben részére biztosított területek egyre nagyobb részét fogadta be az Unióba államként, valamint szerződéses és fegyveres úton további területeket is szerzett. A déli és északi államok között kialakult kényes egyensúly először Missouri belépésekor került veszélybe, amit kompromisszumos megoldással sikerült áthidalni: beléptették önálló államként a korábban Massachusettshez tartozó, de attól szabályszerűen önállósuló Maine területet is, amely a rabszogatartó Missourival szemben nem támogatta a rabszolgaságot. A déli államok által képviselt értékrend azonban mégis egyre inkább érvényre jutott a Kongresszusban. Az 1850. évi szököttrabszolatörvény értelmében a délről északra szökött rabszolgákat egy szövetségi hivatal (egyések szerint a mai FBI előképe) közreműködésével kellett visszaadni az anyaállamnak, míg az 1854. évi Kansas-Nebraska törvény értelmében a csatlakozni kívánó területek saját hatáskörébe sorolták annak meghatározását, hogy engedélyezni kívánják-e a rabszogatartást¹⁵.

Eközben Északon megerősödött az abolícionista mozgalom, amely a rabszolgák felszabadításáért küzdött, és 1854–1856 között politikai párttá szerveződött (republikánusok, azaz a Grand Old Party). A párt a fenti törvények visszavonását követelte, és az 1860. évi elnökválasztásokon Lincoln személyében a gazdasági válság által sújtott északi államokban egyöntetű népszerűségnek örvendő, délen pedig a felkelések miatt megosztott lakosság körében is fontos szavazatokat szerző jelöltet állított, aki megnyerte az 1860. évi elnökválasztást.

1861. február 8-án a Lincolnt el nem fogadó államok lényegében „felmondták” az alkotmányt, és konföderációt¹⁶ hoztak létre, amivel négyéves polgárháború vette kezdetét. 1862. szeptember 22-én a szövetségi Kongresszus törvényt hozott, amelyben általános jelleggel betiltotta a rabszogatartást, majd Lincoln híres kiáltványában 1863. január 1-jén kinyilvánította: a déli rabszolgák is szabadok. A polgárháborús győzelem eredményét az 1865-ban hatályba lépett 13. alkotmánykiegészítés emelte alkotmányos erőre: csak bűncselekmény, nem pedig bűrszín, faj, származás miatt lehet

bárkit is kényszermunkára ítélni az Egyesült Államokban.

A rabszolgák deklarációszerű felszabadítása, az északiak 1865. április 9-én Lee tábornok appomattoxi fegyverletételével teljessé vált győzelme két fontos kérdést vetett fel, amely az USA további fejlődése szempontjából alapvető fontosságúvá vált. Az egyik a déli államok gazdasági és politikai rekonstrukciója, és egyben az Unió rekonstrukciója, a másik pedig a felszabadított rabszolgák integrálása az amerikai társadalomba. Ez utóbbi érdekében született még a polgárháború idején az 1862. évi Homestead Act, amely a korábbi rabszolgák földtulajdonhoz jutását segítette elő (öt év helybenlakás és földművelés esetén tízdolláros egyszeri illetékfizetésért), a felszabadítottak állampolgári jogainak teljes körű érvényesítését pedig további két alkotmánykiegészítés, valamint az úgynevezett polgárjogi törvények biztosították.

A KONGRESSZUS SZEREPE AZ UNIÓ REKONSTRUKCIÓJÁBAN

Abraham Lincoln 1863-ban hirdette meg a Dél rekonstrukciójára és reintegrációjára vonatkozó tervét, felismerve, hogy egy gazdaságilag legyengült Dél az ismét egységes Egyesült Államok számára rendkívül kedvezőtlen helyzetet eredményezne. Az Unió újjáépítése során a társadalmi szerkezet helyreállítása is fontos feladat volt. Ez egyrészt a korábbi konföderáció-párti ültetvényesekkel kapcsolatos különleges bánásmódot jelentette (az ellenséges társadalmi réteg megnyerése és politikai gondolkodásának megváltoztatása volt a cél), másrészt pedig korábbi rabszolgák részére az állampolgári jogok biztosítását foglalta magában. A társadalmi rekonstrukció nem titkolt célja (a felszabadított rabszolgák választójoghoz juttatásával) a Republikánus Párt politikai bázisának szélesítése volt. A déli menekültek ellátására az akkor még hadügyminisztériumnak (Department of War) nevezett kormányzati részleghez tartozó hivatal jött létre (Freedman's Bureau).

A Kongresszus álláspontja szerint az újjáépítés a törvényhozás, nem pedig a polgárháborús helyzetben kvázi-diktatúrává vált elnöki, végrehajtó hatalom feladata. Lincoln elnököt 1865. április 14-én meggyilkolták, helyébe déli származású demokrata alelnöke, Andrew Johnson lépett. Az új elnök hivatalba lépésekor a Kongresszus átmenetileg nem ülésezett, így annak decemberi újbóli összehívásáig lényegében Johnson Lincolntól átvett gyors gazdasági rekonstrukciós tervei szerint került sor a déli államok kormányzatainak helyreállítására.

A déli államok újból funkcionáló hatalmi szervei a szövetségi kormányzat átmeneti zavarát kihasználva saját elképzeléseik szerint szabályozták a korábbi rabszolgák jogállását. Legtöbbjük megtagadta a választójogot tőlük, nem támogatta oktatásukat, és igyekezett megakadályozni ingatlantulajdonhoz jutásukat. A Black Codes-nak nevezett, 1865. után megalkotott tagállami jogszabályok a felszabadított rabszolgák részére ugyan-

akkor bizonyos magánjogi jogosultságokat azért elismertek, így a házasságkötést, a perindítás és tanúskodás jogát, és korlátok között a tulajdonhoz való jogot is.

Az 1865. decemberében ismét összeülő szövetségi Kongresszus, amelyben a radikális republikánusok voltak többségben, megállapította, hogy az újjáalakult déli államhatalmak csak részben könnyítettek a fekete amerikaiak helyzetén (ahogy mondták: csupán annyi történt, hogy a korábbi törvényszövegekbe a slave, azaz rabszolga szó helyett a freedman, vagyis „felszabadított” kifejezést illesztették be). A kongresszusi többség a Dél megbüntetését, a felszabadított rabszolgák számára pedig a teljes jogegyenlőséget szorgalmazta. Andrew Johnson a jelentéktelen demokrata kisebbség mellett csak kisebb, a Dél mielőbbi reintegrációját pártoló konzervatív republikánus csoportok támogatták.

A kongresszusi többség a mérsékelt republikánusok szavazatait megszerezve Johnson vétója ellenére is elérte a Freedman's Bureau hatáskörének bővítését. Andrew Johnson, amikor az erre vonatkozó törvényjavaslatot visszaküldte a Kongresszusnak, arra hivatkozott, hogy egy szövetségi kormányhivatal jogkörei nem sérthetik a tagállamok belső autonómiáját, és ez különösen igaz akkor, ha átmenetileg az érintett államok reprezentáció hiányában nem is tudtak részt venni a vonatkozó törvény megalkotásában.

A törvényjavaslat, a vétó ellenére történő újbóli, kétharmados többségű elfogadásán, és így az elnöki vétó érvénytelenítésén felbátorodva a Kongresszus elfogadta az állampolgári jogok kiterjesztéséről szóló első polgárjogi törvényt (Civil Rights Act), majd az ennek alapelveit rögzítő 14. alkotmánykiegészítést.

AZ 1866. ÉVI POLGÁRJOGI TÖRVÉNY ÉS A 14. ALKOTMÁNY-KIEGÉSZÍTÉS

Az első Civil Rights Act kimondta, hogy a meg nem adózott indiánok kivételével valamennyi, az Amerikai Egyesült Államokban született polgárt megilleti az amerikai állampolgárság, valamennyi állampolgári joggal együtt. Az amerikai állampolgárokat egyenlő jogvédelem illeti meg, így a tagállamok nem alkothatnak olyan törvényeket, amelyek az egykori rabszolgák bírósági jogérvényesítéshez fűződő jogait (perindítás, jogorvoslat, tanúskodás és bizonyítás) korlátozzák. A polgárokat egyenlően megilleti a szerződéskötési szabadság, a tulajdonszerzés, a tulajdonnal való élők közötti és halál esetére szóló rendelkezés, bérbeadás és átruházás joga.

A polgárjogi törvényre vonatkozó javaslatot 1866. márciusában fogadta el a republikánus többségű Kongresszus mindkét háza. Andrew Johnson ismét ellenállt: hasonlóan a felszabadítottak hivatalával kapcsolatos, egyszer már a törvényhozók által elutasított érveléséhez, megint úgy ítélte meg, hogy a szövetségi Kongresszus jogellenesen korlátozza a tagállamok szuverenitását, megszabva, hogy azok a saját hatáskörükbe tartozó ügyekben milyen tartalmú törvényeket alkothatnak. A rekonstrukcióval kapcsolatos küzdelem kiélesedett: a

Kongresszus újjól felülbírálta az elnöki vétót. A polgárjogi törvény 1866. április 9-én hatályba lépett.

A Kongresszus továbblépett: a jövőbeni alkotmányossági nézetkülönbségeket elkerülendő, a polgárjogi törvény princípiumait az alaptörvény szintjére kívánta emelni. Még ugyanabban az évben elfogadta a 14. alkotmány-kiegészítést, amellyel a szövetségi törvényhozók a 10. alkotmány-kiegészítés alapján a tagállami autonómiát a szabadságjogok korlátozása terén is elismerő bíróságok. Így a konzervatív Legfelsőbb Bíróság számára is iránymutatást kívántak nyújtani, és azt szerették volna megakadályozni, hogy a Civil Rights Act is elbukjon az alkotmányossági próbán. A 14. alkotmány-kiegészítés megismételte a polgárjogi törvény alapelvét, amely szerint az USA állampolgárai egyszerre polgárai saját tagállamuknak és az Uniónak, és így az Egyesült Államok polgáraként élvezett jogaikat a tagállamok érvényesen tőlük el nem vonhatják. Az Egyesült Államok születési alapon vagy honosítással állampolgársághoz jutott polgáira egyformán vonatkozik a helyénvaló eljárás elve, azaz senkit nem lehet megfelelő törvényes eljárás nélkül életétől, szabadságától vagy vagyonától megfosztani.

A 14. alkotmány-kiegészítés fontos irányelve volt, hogy a szövetségi törvényhozásban a tagállamok reprezentációját a választójog kiterjesztéséhez kötötte, ugyanis amennyiben polgáraik bizonyos körétől diszkriminatív jelleggel megvonják a választójogot, ennek megfelelő arányban csökken a Képviselőházba juttatható reprezentánsaik száma. Ezzel egyidejűleg értelemszerűen megszűnt a korábbi háromötödös szabály, amely szerint a rabszolgák számának 3/5 része számított bele a képviselők számának meghatározásakor irányadó lakosságba.

A rendkívül előremutató új kiegészítő cikkely végül csak 1868-ban vált az alkotmány részévé, 1868. július 28-ára szerezve meg a szükséges tagállami ratifikációt. Ettől kezdődően azonban az unióhoz történő csatlakozás, így a déli államok visszafogadásának feltétele volt az új alkotmány-kiegészítés tiszteletben tartása is. 1866-ban időközben törvényhozási választásokra került sor, amelyek során a Johnstont támogató konzervatív republikánusokból és demokratákból szervezett Nemzeti Unió Pártja súlyos vereséget szenvedett, és a radikális republikánusok a Kongresszus mindkét házában kétharmados többségbe kerültek.

1868. februárjában, az elnökválasztás évében Andrew Johnson ellen (elsőként és mindmáig egyetlenként az Egyesült Államok történetében) a Képviselőház közjogi vádat emelt (impeachment). A Képviselőház tizenegy pontban találta felelősnek és hivatalához méltatlannak az elnököt, aki a vádhatóságként működő ház ülésén személyesen egyszer sem jelent meg, hanem korábbi igazságügy-miniszterével, Henry Stanberry-vel képviseltette magát. A Szenátus bírósága közel három hónapos tanácskozás után végül nem mozdította el hivatalából Johnson elnököt, a közjogi felelősségrevonáshoz azonban csupán egyetlen szavazat hiányzott (a Szenátus 35-19 arányban ugyanis ellene szavazott, de a hivatal-

vesztést támogatók aránya nem érte el a kétharmados többséget).

Andrew Johnson hatalma mindenesetre végletesen meggyengült. A Kongresszus a sikertelen impeachment ellenére a végrehajtó hatalom ellenében keresztülvitte akaratát. Johnson az elnökválasztáson nem is jelöltette magát, átmenetileg visszavonult, és csak 1875-ben, nem sokkal halála előtt vállalt ismét politikai szerepet, ekkor már állama szenátoraként. A polgárjogi törvény vétó ellenére történt hatálybalépése, az elnök „megleckéztetése”, majd pedig a 14. alkotmány-kiegészítés 1868. júliusi életbelépése mégis csak átmeneti sikert jelentett a szabadságpárti radikálisoknak. A törvények sikerét az Egyesült Államokban ugyanis nem elfogadásuk, hanem a bíróság előtti érvényesülésük jelenti. A Legfelsőbb Bíróság pedig igyekezett megszorítóan értelmezni minden új normát, így már 1873-ban kifejtette egy ítéletében, hogy a 14. alkotmány-kiegészítés „nem változtattott a szövetségi állam és a tagállamok viszonyán”¹⁷, vagyis a szövetségi Kongresszusra vonatkozó alkotmányos garanciák a tagállami törvényhozásokra nézve továbbra sem kötelezőek.

AZ 1875. ÉVI POLGÁRJOGI TÖRVÉNY ÉS A BÍRÓSÁG JOGÉRTELMEZŐ SZEREPE

Az 1868. évi elnökválasztáson a tényleges szavazatok kicsiny, de az elektori voksok nagy fölényével a polgárháború hőse, a republikánus Ulysses Grant tábornok győzött, köszönhetően az elsőként szavazó 1,2 millió egykori rabszolga támogató voksának. Grant elnökségét a történelmi elemzők szerinti jellemgyengedése árnyékolta be. Adminisztrációját a vasútépítésekkel kapcsolatos korrupciós botrányok jellemezték¹⁸, amelyek túl későn robbantak ki ahhoz, hogy 1872-ben ne válasszák újjá, azonban radikális republikánus támogatóit elbizonytalanították, a radikális rekonstrukció társadalmi bázisát meggyengítették. Az 1874. évi kongresszusi választások során a demokraták kerültek többségbe, ismét átrendeződött a politikai paletta.

A korábbi konföderációs államokban időközben – a Legfelsőbb Bíróság hozzáállásán felbátorodva – egy sor olyan helyi jogszabályt alkottak meg, amelyek az egykori rabszolgák számára bizonyos helyeken nem engedélyezték a jelenléte, illetve bizonyos szolgáltatások igénybevételekor őket a fehér amerikaiaktól elkülönítették (szegregáció). Mivel a magántársaságok kivétel nélkül fehérek tulajdonában voltak, előszeretettel éltek a szegregáció jogával, és a tagállami jogszabályok és adminisztratív intézkedések meg is erősítették azon meggyőződésüket, hogy ők jogosultak eldönteni, kit és milyen szolgáltatásban részesítsenek.

A Kongresszus észlelte ezt a diszkriminatív folyamatot, és élve a 14. alkotmány-kiegészítés 5. §-a adta felhatalmazással, 1875-ben megalkotta az 1866. évi polgárjogi törvényt kiegészítő¹⁹ második Civil Rights Act-et. A törvény a mindenkit megillető törvény előtti egyenlőség alapelve szerint olyan életviszonyokat is igyekezett szabályozni, amelyek hagyományosan a ma-

gánvállalkozások körébe tartoznak. Így kimondta, hogy a nagyközönség számára nyitva álló magánintézményekben, így színházakban, vendéglátóhelyeken és közlekedési eszközökön is tilos a polgárok közötti megkülönböztetés. Az egyenlő elbánás biztosítása érdekében a törvény adminisztratív lépések megtételére hatalmazta fel a végrehajtó hatalmat.

A Dred Scott ügy, valamint a 14. alkotmány-kiegészítést a gyakorlatban csupán papírra alacsonyító, korábban idézett 1873. évi döntés után a Legfelsőbb Bíróság polgárjogi törvényekkel kapcsolatos álláspontját szinte előre lehetett látni, még ha biztató jel is volt, hogy 1880-ban egy ítéletével²⁰ biztosította egy színesbőrű férfi számára is az esküdtbíráskodás jogát.²¹ Az 1875. évi törvény több ügy egyesítésével 1883-ban került a legmagasabb bírói fórum elé (Civil Rights Cases). Döntésében a Legfelsőbb Bíróság kifejtette: a 14. alkotmány-kiegészítés a tagállamok diszkriminatív jogi aktusaira vonatkozik, és a szövetségi Kongresszus a polgárjogi törvény megalkotásakor az abban foglalt felhatalmazást „indokolatlanul kiterjesztően” értelmezte. A szövetségi kormányzat mindaddig nem avatkozhat közbe, amíg valamely tagállam konkrétan meg nem sérti a 14. alkotmány-kiegészítést. 1883-ban a Legfelsőbb Bíróság tehát időelőttinek, a központi hatalom hatáskörtúllépésének bélyegezte az 1875. évi polgárjogi törvényt.

A 14. alkotmány-kiegészítés 5. §-a kifejezetten kimondta: a Kongresszus a cikkely végrehajtására jogosult törvényeket alkotni. Ezzel az egyértelmű felhatalmazásával élt a törvényhozás, amikor 1875-ben elfogadta az újabb polgárjogi törvényt. Az 1883. évi döntés meghozatalakor kisebbségben maradt John M. Harlan bíró le is szögezte: a Kongresszusnak kötelessége fellépni a megkülönböztető tagállami gyakorlattal szemben, még akkor is, ha ezt többnyire magántársaságok és magánszemélyek folytatják, és akkor is, ha a szolgáltatások feltételeinek szabályozása helyi hatáskörbe tartozik. A Civil Rights Act a 13. és 14. alkotmány-kiegészítés érvényesülését segíti elő, így Harlan bíró szerint alkotmányellenesnek nem nevezhető. A többségi véleményt kifejtő Joseph M. Bradley főbíró szerint viszont a korábbi rabszolgák egyenjogúsítása nem jelenti azt, hogy különleges törvényi védelemben kellene őket részesíteni. Az esélyegyenlőség pozitív diszkriminációval történő biztosítása ekkor még idegen volt az amerikai bíróságok uralkodó gyakorlatától.

A Legfelsőbb Bíróság és a szövetségi bíróságok tehát nem ismerték el, hogy a szövetségi állam jogosult lenne az állampolgári jogok érvényesítése érdekében hatásköröket elvonni a tagállamoktól, és ezzel indirekt módon szentesítették azt a tagállami gyakorlatot, amelyet a „Jim Crow-törvényeknek” nevezett helyi jogszabályok életbe léptetése jellemezett. Jim Crow, azaz Varjú Jim a fekete amerikaiak gúnyneve volt, akiről elnevezett törvények kifejezetten kötelezővé tették a közintézményekben és a szolgáltatások igénybevétele során a négerek elkülönítését. A választójogot minden korábbi rabszola számára elvileg biztosító 15. alkotmány-kie-

gészítéssel szemben burkolt akadályokkal igyekeztek megakadályozni a feketék szavazásokon való részvételét, annak meghatározott adó megfizetéséhez kötésével, illetve olyan feltételek meghatározásával, mint például hogy csak az élhet választójogával, akinek már a nagypapja is rendelkezett ezen jogosultsággal.

PLESSY V. FERGUSON: A POLGÁRJOGI TÖREKVÉS HALÁLA

1883-ban, a Civil Rights Cases-ben hozott döntés során a Legfelsőbb Bíróság még nem döntött konkrét tagállami diszkrimináció ügyében, hiszen éppen ilyen intézkedés hiányában tartotta alkotmányellenesnek az 1875. évi polgárjogi törvényt. Az állampolgári jogok kiterjesztésére irányuló törekvésnek az 1896. évi Plessy v. Ferguson ügyben hozott ítélet vetett végérvényesen véget.

1881-ben Tennessee államban törvényt fogadtak el, amely előírta a borszín szerinti elkülönítést a vasúti kocsikon²². 1890-ben Louisiana állam törvényhozása is hasonló jogszabályt alkotott (Separate Car Act). E törvények kimondták az „egyenlő, de elkülönített bánásmód” elvét, és akként rendelkeztek, hogy a vasúti kocsikban a feketék részére a fehérekkel azonos minőségű, de más vagonban való elhelyezést és utazást kell biztosítani. Aki nem a borszínének megfelelő kocsiban utazik, szabálysértést követ el, amiért pénzbüntetésre vagy elzárásra ítéltető.

A louisianai Homer Plessy egyik dédszüloje afro-amerikai volt, így ő „csupán” 7/8 arányban minősült fehérnek,²³ ami nem jogosította fel arra, hogy a fehérek számára fenntartott vasúti kocsiban utazzon. Mivel ezt ennek ellenére megpróbálta, őrizetbe vették. Plessy bírósághoz fordult, és azt mondta, hogy a Separate Car Act ellentétben áll a 14. alkotmány-kiegészítéssel, sérti az ő azonos eljáráshoz és azonos jogvédelemhez fűződő jogát. A szabálysértési ügyben eljáró Ferguson bíró álláspontja szerint azonban a törvény alkalmazása csak több államon áthaladó vonatokon lenne alkotmányellenes, saját határain belül viszont Louisiana állam tetszése szerint szabályozhatja az utazás feltételeit. A „szabálysértő” úgy döntött, hogy ügyét a Legfelsőbb Bíróság elé viszi.

A legmagasabb fórum 1896-ban határozott a kérdésben,²⁴ és minden alkotmányossági érvelést elutasítva Ferguson bírónak adott igazat. A többségi álláspontot kifejtő Henry Brown bíró mindenekelőtt (teljesen feleslegesen) leszögezte, hogy a louisianai jogszabály nyilvánvalóan nem ellentétes a 13. alkotmány-kiegészítéssel, hiszen nem rendelkezik kényszermunkáról. Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság szerint a 14. alkotmány-kiegészítést sem sérti, ugyanis a borszín szerinti megkülönböztetés nem jogi diszkrimináció, hanem „természet adta különbségből” adódik. Ez pedig önmagában nem jelenti a jogegyenlőség el nem ismerését, ha elkülönítve ugyan, de azonos jogokat biztosítanak a feketéknek is. A 14. alkotmány-kiegészítés a törvény előtti, nem pedig a társadalmi egyenlőség biztosítását írja elő – mondta a bí-

ró (ma már vérlázítónak nevezhető, de a kor Legfelsőbb Bíróságára igencsak jellemző cinizmussal).

Egyetlen bíró, a Civil Rights Cases során is felszólaló John M. Harlan fejtett ki csupán különvéleményt, aki szerint e döntés „egy napon éppoly ártalmasnak bizonyul majd, mint e testületnek a Dred Scott ügyben hozott határozata”.²⁵ Érdekesség, hogy Harlan bíró korábban déli ültetvényes volt és maga is rabszolgákat tartott,²⁶ és ennek ellenére egyedülként állt ki az afro-amerikaiak fehérekkel egyenlő jogaiért. Mindeközben az északiak, amint a New York államból származó²⁷ Joseph M. Bradley bíró fogalmazott, „belefáradtak a négerek problémáiba”,²⁸ amelyeket jobb, ha ők maguk oldanak meg, és nem egyik pillanatról a másikra a jogalkotóktól és a bíróságtól várják a megoldást.

3. A FAJI MEGKÜLÖNBÖZTETÉS FELSZÁMOLÁSA

BROWN V. BOARD OF EDUCATION: A MODERN AMERIKA KIALAKULÁSA

John Harlan bíró egyedülként ítélte meg helyesen és előremutatón a faji megkülönböztetés tilalmának jelentőségét, és azt, hogy a törvény előtti egyenlőséget nem csupán deklarálni kell, hanem a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok részére szövetségi és helyi szinten is biztosítani kell a jog- és esélyegyenlőséget. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata, amely a társadalmi igazságosság érvényesítésénél a tagállami- és magánautonómia érvényre juttatását hosszú évtizedekig fontosabbnak tartotta, csak a második világháború után kezdett megváltozni.

1951-ben az oktatási intézményekben megvalósuló szegregáció kapcsán fordult a Legfelsőbb Bírósághoz Thurgood Marshall fekete jogász (későbbi legfelsőbb bírósági bíró), melynek előzménye az volt, hogy Linda Brown néger diáklányt Kansas államban kérése ellenére nem vették fel egy „csak fehéreknek” fenntartott iskolába. Felvételi kérése elutasítása miatt édesapja a kansasi bírósághoz fordult, amely szerint azonban a feketék számára azonos jogokat biztosító más iskola is rendelkezésre áll, így Lindának a neki fenntartott intézménybe kellett volna kérnie felvételét.

A Thurgood Marshall által vezetett társadalmi szervezet (National Association for the Advancement of Colored People) a Brown v. Board of Education ügygel együtt kezelt másik négy (Virginiát, Dél-Karolinát, Delaware államot és Columbia Kerületet érintő) esetben is eljár, és arra hivatkozott, hogy nem elég azt vizsgálni, hogy a feketék és a fehérek részére működtetett intézményekben azonosak-e az oktatási és infrastrukturális feltételek, hanem felül kell bírálni a Plessy-eset óta érvényesülő „egyenlő, de elkülönített” (equal but separate) elvet, és új értelmezést kell adni a 14. alkotmánykiegészítésben foglalt azonos jogi védetségnek.

A Legfelsőbb Bíróság viszonylag nehézkesen hozta meg döntését, azonban ítéletével minden további jog-

alaptól megfosztotta a faji megkülönböztetés híveit, és nagyban hozzájárult a szegregációs intézkedések leépítéséhez az USA tagállamaiban.²⁹ A nehezen érlelődő döntés előkészítése során a bírák megvizsgálták, hogy a Plessy-doktrína átértékelése esetén milyen módon lehetne megszüntetni a diszkriminációt. Ehhez a 14. alkotmánykiegészítés merőben új értelmezésére volt szükség, amely az abban foglalt elveket, a Bill of Rights kiterjesztését ha kell, a tagállami jogalkotási autonómia rovására is érvényre juttatja.

1954. május 17-én született meg a történelmi jelentőségű állásfoglalás,³⁰ mégpedig különvélemény nélkül (egyhangú döntéssel). A bíróság kimondta, hogy az iskolai szegregáció alkotmányellenes. Earl Warren főbíró kifejtette, hogy az oktatási intézményekben az egyenjogúságot csak azok megválasztásának szabadsága biztosítja, és az elkülönítés a gyermekek lelkére káros hatással lehet.³¹ Bár a döntés az amerikai jogelvek szerint nem terjeszkedhetett túl a konkrét ügyön, így csak az érintett öt állam oktatási rendeleteire vonatkozhatott, nyilvánvalóvá vált, hogy ezt követően bármilyen hasonló megkülönböztetés esetén azonos értelmű döntés fog születni, hiszen innentől a precedensjog alapján bárki hivatkozhat jogai védelmében a Brown-ügyben hozott döntésre.

A 14. ALKOTMÁNY-KIEGÉSZÍTÉS TÉNYLEGES ÉRVÉNYESÜLÉSE

A Brown vs. Board of Education jogeset, valamint az annak eldöntésekor megfogalmazott új bírósági jogértelmezés felbátorította a faji egyenjogúságért küzdő ún. polgárjogi mozgalmak aktivistáit, akik Martin Luther King vezetésével békés eszközökkel érték el, hogy az oktatás területén kívül is megkezdődjék a szegregáció felszámolása.

A szabadságjogok kiterjesztésének, a jogegyenlőség biztosításának útján Dwight L. Eisenhower (a népszerű Ike) is igen nagy lépéseket tett. Az ő nevéhez fűződik az alkotmány által biztosított kivételes katonai beavatkozás Arkansasban, amikor Little Rock-ban a hadsereg Orval Faubus kormányzó ellenében gondoskodott a faji szegregáció megszüntetéséről, a néger diákok főiskolára történő bebocsátásáról.³² Az Eisenhower-adminisztráció idején került sor 1875. óta először újabb szövetségi polgárjogi törvények elfogadására (1957-ben és 1960-ban³³), amely folyamat végül a „Nagy Társadalom” programját meghirdető Lyndon B. Johnson két elnökségi ciklusa idején teljesedett be.

Az 1964., 1965., 1967.³⁴ és 1968.³⁵ évi polgárjogi törvények megtiltottak minden hátrányos megkülönböztetést a közszolgáltatások, a foglalkoztatás, a lakóhely, a tulajdonjog és bérbeadás, továbbá az igen érzékeny kérdésnek számító választójog gyakorlása terén.³⁶ Az 1964. évi Civil Rights Act pénzügyi szankciókkal sújtotta azokat a költségvetési forrásból gazdálkodó intézményeket és projekteket, amelyek működésük során diszkriminációt alkalmaznak.³⁷

A 14. alkotmány-kiegészítést követően tehát szinte pontosan száz évre volt szükség ahhoz, hogy bőrszín vagy etnikai hovatarozás (illetve más hasonló okok) miatt ne éppen a világ egyébként talán legfejlettebb és legszabadabb országában kelljen bizonyos társadalmi csoportoknak megkülönböztető intézkedéseket elszenvedniük.

A polgárjogi törvények sorsa jól példázza, hogy az Egyesült Államok alkotmányos rendszerében a fékek

és ellensúlyok következtében mindhárom hatalmi ág közös politikai akarata szükséges a jog tényleges érvényesüléséhez – a törvényhozás és az elnök együttműködése, a törvény elfogadása és aláírása önmagában mit sem ér, ha a bíróságok a judicial review (bírói felülvizsgálat) során annak alkalmazását megtagadják.

Jegyzetek

- ¹ Nagyné Szegvári Katalin: Az elnök a kormányzatban az Egyesült Államok alkotmányos rendszerének kiépítése idején. In: Mezey Barna (szerk.): Jogtörténeti előadások I., Tankönyvkiadó, Bp., 1988: 22-40. o., 24. o.
- ² Tocqueville, Alexis de: A demokrácia Amerikában, Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1983., 56. o.
- ³ Urbán Aladár: Köztársaság az Újvilágban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994., 51-52. o.
- ⁴ Udvaros Miklós: Az Egyesült Államok alkotmányfejlődése. In: Állam- és Jogtudomány 3-4/94: 333-348. o., 342. o.
- ⁵ A témáról bővebben l.: Veress Bulcsú: Törvényalkotási folyamat az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusában. In: Soltész István (szerk.): A törvényalkotó országgyűlés. Parlamenti dolgozatok III., Bp., 1994: 168-181. o.
- ⁶ Cappelletti, Mauro – Cohen, William: Az alkotmánybíráskodás története és jelenkori elterjedése. In: Alkotmánybíráskodás és alkotmányértelmezés. Osiris Kiadó, Bp., 1995: 42-52. o., 43. o.
- ⁷ Magyary Zoltán: Amerikai államélet. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 1934.: 37. o.
- ⁸ Saffell, David C.: State and Local Government. Politics and Public Policies, McGraw-Hill, New York, 1990.: 34. o.
- ⁹ Szuhay-Havas Ervin: Tizenhárom csillag. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976.: 25. o.
- ¹⁰ magyar fordításban l.: Body Pál – Urbán Aladár (szerk.): Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620-1980. Dialóg Campus Kiadó, Bp-Pécs, 2001.: 55. o.
- ¹¹ Urbán Aladár: i. m. 14. o.
- ¹² Degler, Carl N.: Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét? Európa Könyvkiadó, Bp., 1993.: 41. o.
- ¹³ Gallai Sándor: A Legfelsőbb Bíróság szerepe az Egyesült Államokban. In: Jogtudományi Közlemény 2/94: 63-82. o., 64. o.
- ¹⁴ Szuhay-Havas Ervin: Kék-szürke tragédia. Az amerikai polgárháború története. Gondolat Kiadó, Bp., 1966.: 87. o.

- ¹⁵ Sellers, Charles – May, Henry – McMillen, Neil R.: Az Egyesült Államok története. Maecenas Könyvkiadó, Bp., 1995.: 169. o.
- ¹⁶ a névválasztás nem véletlen: a tagállamok autonómiáját hirdető új „alkotmány” sokban emlékeztetett a Konföderációs Cikkelyek laza államszövetségi formációjára
- ¹⁷ Janda, Kenneth – Berry, Jeffrey M. – Goldman, Jerry: Az amerikai demokrácia. Osiris Kiadó, Bp., 1996.: 413. o.
- ¹⁸ Hahner Péter: Az Egyesült Államok elnökei. Maecenas Kiadó, Bp., 1998.: 156. o.
- ¹⁹ Nagyné Szegvári Katalin: Fejezetek az amerikai alkotmány történetéből. HVG-Orac Kiadó, Bp., 2002.: 63. o.
- ²⁰ Stauder v. Nyugat-Virginia ügy (1880.)
- ²¹ Nagyné Szegvári Katalin: i. m. 64. o.
- ²² Degler, C. N.: i. m. 238. o.
- ²³ Janda – Berry – Goldman: i. m. 414. o.
- ²⁴ Plessy v. Ferguson ügy (1896.)
- ²⁵ idézi: Degler, C. N.: i. m. 243. o.
- ²⁶ Degler, C. N.: i. m. 243. o.
- ²⁷ forrás: www.lectlaw.com („Lectric Law Library” internetes adatbázis)
- ²⁸ idézi: Degler, C. N.: i. m. 242. o.
- ²⁹ Saffell, David C.: i. m. 256. o.
- ³⁰ Nagyné Szegvári Katalin: i. m. 76. o.
- ³¹ Janda – Berry – Goldman: i. m. 415. o.
- ³² Sellers, Charles – May, Henry – McMillen, Neil R.: Az Egyesült Államok története (Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1995.) 364. o.
- ³³ Sellers – May – McMillen: i. m. 364. o.
- ³⁴ Degler, C. N.: i. m. 245. o.
- ³⁵ Saffell, David C.: i. m. 257. o.
- ³⁶ ez utóbbi területen az adócenzus 24. alkotmány-kiegészítéssel (1964.) történt megszüntetése is igen komoly előrelépést jelentett
- ³⁷ Janda – Berry – Goldman: i. m. 418. o.

JOGÁSZ-VICCEK

Az ebben a lapszámunkban megjelenő két jogász-viccet, az Üstökös c. – Jókai Mór által alapított – élclap 1906. évfolyamában találtuk. A borító hátsó oldalain látható karikatúrákat is innen ollóztuk.

Szerkesztőségünk szívesen fogadja, ha olvasói humoros (jogász) történetekkel, nevezetes bakikkal, viccekkel látják el a szerkesztőséget. Ígérjük, a legjobbakat megosztjuk olvasóinkkal.

Íme az egyik vicc:

Ha valakinek pechje van ...

- Micsoda peches fráter Balogh, az ügyvéd!
- Mikor fiskális lett és sokáig nem tudott egyetlenegy perhez sem jutni, azt mondták róla, hogy egyetlen ügyvéd.
- Mikor aztán nagy nehezen végre mégis kapott egy pert, azt mondták, hogy együgyű ügyvéd.
- És mikor ezt az egyetlenegy pört elintézte, lett belőle ügyefogyott ügyvéd.

(Üstökös, 1906. 1. sz.)

A Rasphuis, a legendás amsterdami fenyítőház története 1578-ra nyúlik vissza, amikor is a városi magistratus hosszas vita után felfüggesztett egy, – a jog szerint lopásért amúgy kijáró – kiszabott halálbüntetést. A tanácsosok vélekedése szerint az elkövetett cselekményért túl súlyos lett volna az élet elvétele. 1588-ban az amsterdami magistratus jegyzőkönyvében feljegyezték, hogy a tanács egy tizenhat éves visszaeső betörő és tolvaj ügyét tárgyalva vonakodott levonni a jogi konzekvenciát: túl súlyosnak találta a halálra szóló ítéletet a fiatal fiúra. A konkrét döntést elodáztatva határozatot hozott arról, hogy feltétlenül szükséges „megfelelő megoldást lelteni az illetén polgári származású gyermekek számára, hogy tartós munkával, amennyire csak lehetséges, jobb életre neveljék őket”.¹ 1589. július 19-én a város urai újabb döntésre jutottak. Mivel igen elszaporodott a városban a fiatalok bűnözése, ugyanakkor a polgárok nem találják helyesnek fiaik testfenyítéssel, csonkítással vagy halállal történő büntetését, „ezért a polgármester fölterítette a kérdést: nem lenne-e tanácsosabb olyan házat alapítani, ahová a csavargókat, vétkezőket, korhelyeket s valamennyi efféléket bezárnának, s őket ott munkára szorítanák oly időtartamban, amit az esküdtek vétkeikkel és bűneikkel arányban állónak vélnek.”²

E végzés alapján megszületett az az új büntetés-végrehajtási intézeti modell, melyet fenyítőház illetve dologház (általában idézett megjelölései szerint Rasp(Raspel-), Spinn-, Corrections-, Arbeits-, Werk-, Zuchthaus) néven ismer a jogtörténet. A büntetés-végrehajtási jog tudományában e fenyítőház úgy ismeretes, mint a modern börtön első jelentkezése, az a börtöntípus, melyben áttörte a tömlöc évszázados falait a munkáltatás és javítás eszméje. A folyamat, melynek egyik fókuszáló pontja lett az amsterdami döntés, már régóta megindult, s korántsem ért véget 1589-ben. A szabadság-vesztés átalakulásának történelmi fejlődése, mely a

A legendás amsterdami fenyítőház, a Rasphuis

középkori tömlöcök világától megteremtette a hidat a korszerű, humánus börtönmodellekig, érintette mind a vallás, a politika, a gazdaság, mind a jog világát. A 16. században olyan társadalmi folyamatok játszódtak le, amelyek provokálták a büntetés-végrehajtást, és végső soron a modern szabadságvesztés-büntetés kialakulását is előkészítették. A humanista eszme, a munka átér-

Mezey Barna

Az amsterdami Rasphuis

A POLGÁRI SZELLEMŰ BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS KIALAKULÁSÁNAK ELSŐ LÉPÉSEI A 16. SZÁZADBAN

tékelése, a nevelés ideája a polgári életesmény terjedésekor, a kapitalizáció társadalmi expanziója idején, a reformáció és ellenreformáció harcában alakult ki.

Foglalkozás a Rasphuis börtönben

A FOLYAMAT FIZIKAI KÖRNYEZETE: A TÖMLÖC

A középkor végén Európában a mindennapi életet az erőszak, a rablás és útonállás, a háborúk, az ínség, a nyomor és a járványok jellemezték. A társadalom többségét kitevő szegényeknek a megélhetésért mindennap kemény harcot kellett vívnia a természettel és a társadalmi környezettel. A békés életkörülmények is kemények és egyszerűek voltak, a bűnre válaszul adandó „rossz,” amelyet a büntetésnek kellett kifejeznie, nem lehetett „humánus”. A büntetés lényege, hogy a bűnt elkövetőt hátrányos helyzetbe hozza, rosszabb és kellemetlenebb körülmények közé, mint ahol addig volt. A büntetési rendszer valamennyi országban a hétköznapi kegyetlenségekhez igazodott. A középkor fő büntetése, a poena ordinaria, a halálbüntetés volt, melyet csupán kiegészítettek a nyilvános végrehajtás keretében szervezett csonkítások, verések. A vagyonbüntetés évszázadokon át csak a gazdagok büntetése lehetett. A becsületbüntetések csak a korabeli zárt közösségekben (falvakban, városokban) élőket érintette, a kitaszítottak, az országutakon vándorlók tömegeit nem lehetett így büntetni.

A „szabadsággal” büntetés is csak erős korlátok között érvényesülhetett. Az előkelőket nemesi előjogaik óvták a tömlöctől (legfeljebb a felségsértés, hűtlenség elkövetőiként juthattak a hírhedt politikai börtönök egyi-

kébe, a Towerba, a Bastilleba vagy Kufstein, esetleg Munkács várába). A jobbágyokat a földesúri törvényszékek kedvetlenül vonták el bezárással a robottól és egyéb járadékok teljesítésétől, inkább más megoldásokat (főleg testi büntetéseket) kerestek. Így a carcer a rablók, útonállók, latrok és egyéb törvényen kívüli gonosztevők otthonává lett. Fennmaradása és elfogadása érdekében a tömlőc hasonlítani volt kénytelen a büntetés-végrehajtás barbár gyakorlatához, a verpadok elborzasztó látványához: a kezét-lábát vesztett, félholtra vert elítéltek szenvedéseire igazodva maga a börtön is sanyargatóvá lett. A középkorban Európa tömlőcei a kontinens minden táján hasonlóak voltak. A börtönök föld alatti vermek vagy vártornyok cellái, erődtmények kazamatái voltak, ahol férőhelyre tekintet nélkül zsúfolták össze a befogott, ítéletre váró vagy már megszentenciózott rabokat; nőket, férfiakat, gyermekeket vegyesen, alkalmanként még a megtévelyodottakkal is összezárva őket. A bilincsbe vert, vagy falhoz láncolt foglyok néha évekig nem láthattak napfényt. A carcer sötét volt és levegőtlen; mocskos és bűzös. Deklarált célja volt a biztonságos őrzés mellett a bezártak fizikai gyötrése is. (Jellemző a tömlőcállapotokra, hogy például Magyarországon a három esztendő, tömlőcre szóló ítéletet még a 18. század végén is halálbüntetéssel egyenértékűnek tartottak az ítélkező hatóságok). Mindezek közös eredőjeként a börtönbüntetés, bár jelenlévő büntetési nem volt a büntető gyakorlatban, csak különleges szankció-nemként bukkant fel a büntető praxisban. S miután a legsúlyosabb bűnökkel vádolt vagy azokért elítélt gonosztevők, a kor filozófiája szerint a törvényen kívülre kerültek, a közösségből kitaszítottak lakták a tömlőcöket, becstelenségük megfertőzött mindenkit, akit közéjük vettek. A tömlőc becstelenséget hordozott, a belőle kikerültek már soha nem állhattak a társadalomban erényes emberek közé, soha többé nem tekintették őket igaznak és erkölcsösnek.

AZ ÁTALAKULÁS ELMÉLETI HÁTTERE: A REFORMÁCIÓ

Amikor 1573-ban véget ért Alba rémuralma, és 1578-ban Amszterdamban a forrongó nép elűzte a spanyolbarrát tanácsot, nagy fordulat állt be a vallás ügyében is. A protestáns hitet választó észak-németalföldi tartományokban a római egyház befolyásának megszűntével az apáca- és szerzetesrendeket feloszlatták, kolostoraikat bezárták.³ A polgárság a szekularizált kolostorokban a szegény és beteggondozás intézeteit hozta létre. Árvaházat, ispotályt, tébolydát, öregek számára gondozóházat, valamint dolog- és javítóházat is felállítottak.⁴ A németalföldi szegénypolitika tehát komplex módon, egyszerre gondoskodott a rászorulókról. Kihasználva az építészeti adottságokat, a szegény-, öreg- beteg- és árvagondozás egymástól elkülönülten, önálló intézetekben történhetett meg. Ennek az összetett szemléletmódnak volt köszönhető, hogy nem alakultak ki egyes funkciójú házak Németalföldön. Így a fenyítőházak is – igaz csak rövidebb ideig, – „tisztá” funkciójú intézetek maradhattak.

A keresztény egyház megreformálásának eszméi áramlatai a büntetőjogra is jelentős következményekkel járó új szemlélettel közeledtek a szegénységhez és a munkához. Komoly összetevője volt a fenyítőházak felállításához vezető folyamatnak a kolostori szegénygondozás megszűnése, amelynek következtében az ún. rászoruló köréből kikerülő, addig karitatív alapokon ellátott szegénytömegek az utakra, utcákra sodródtak.⁵

A katolicizmus közvetítette társadalmi szegénységképpen száznolcvan fokot fordított Luther. A protestáns egyház megközelítése éppen ellentéte volt a katolikusnak. Ott dicsőség dolga volt szegénynek lenni, itt a henyesség bizonyítéka. Ott az egyház arra biztatta híveit, hogy alamizsnával, adományokkal tartsák el a szegényeket, itt a munkaképes dologtalant bűnözőnek titulálták. Persze változott a munka értékrendje is. Míg a középkor becsült munkája a gondozó-gyámolító, lelki hivatások gyakorlása, a reformációval a fizikai munka értékelése került előtérbe. Ez a megváltozott felfogás az első dologházak kialakításának egyik fontos ösztönzője lett. Az emberi munka új értékelése, a szorgalomról és a polgári munkálkodásról vallott protestáns felfogás megnyitotta az utat egy új munkaképlet irányába. Ez az átértékelés jelentős lépést jelentett a munka becsületének megeremítéséhez, amelyet a középkor szétrombolt.⁶ A munkakerülők büntetése, a dologtalannak munkához szoktatása programmá vált a reformált vallást követő államokban. (Sőt nem csak munkára kényszerítése, de lehetőség szerint munkával történő ellátása is).

A VÁLTOZÁSOK GAZDASÁGI KÖZEGE: A POLGÁROSODÁS

A polgárosodó társadalomnak a büntetéseket illető humanista megközelítése úgyszintén nagyban hozzájárult az új modell kialakításához. A középkori városok polgári szolidaritása a polgárosodó társadalmakban a nincstelenekekről való gondoskodás állami feladatává vált. Angliában például Ridley, London püspöke 1550-ben benyújtott javaslatában szegénygondozást segítő intézetek alapítását javasolta. Eszerint a Christusspítalban (a szürke testvérek kolostorában) szegény gyermekek nevelőintézetének létrehozását indítványozta, a St Thomasspítalban és a St Bartholomaespítalban nyomorékok és betegek ellátására alkalmas intézet berendezését, s végül egy harmadik típusú házat a koldusok és csavargók számára. Ennek céljaira ajánlotta fel az uralkodó a legendás Bridewell Palast-ot, melyet a városnak ajándékozott,⁷ s ahonnan számos kutató az angol börtönügy történetét eredezteti. Híppel egyértelműen a szegényügy környékén keresi forrását a fenyítőházi mozgalomnak. „A londoni és angol fenyítőházak a 16. század közepe óta organikus összefüggésben alakultak az ottani szegénnytörvényhozással, eszközként a fenyegető módon jelenlévő kóborlás elleni harcban alapítottak.”⁸ Németalföldön a protestáns államvallás intézményesítésével, a szerzetesrendek feloszlásával a szekularizált kolostorokban a szegény- és beteggon-

dozás intézményeit hozták létre.⁹ Végül soron Bar is ennek az álláspontnak a közelében véli, hogy a fenyítőházak, dologházak (Zuchthäuser = Werk-und Arbeitshäuser) a 17. század elején nagyrészt rendőri/rendészeti céllal jöttek létre, a munkanélküli csavargó tömegek kezelésére.¹⁰

Nem lebecsülendő a társadalmi átalakulás hatása sem a dologházügyre. Az új eszme terjedésének útvonala jelzi a gazdasági-társadalmi hátteret is: az angol dologházak („bridewells”), a holland reszelő-és fonóházak, majd a német fenyítőházak mind Európa polgárosodott zónájában jöttek létre. Nem véletlen az sem, hogy a kapitalizálódó ipar és kereskedelem nagy hatással volt a börtönügy fejlődésére. A 17. és 18. század merkantilista politikája a börtönnépességben az olcsó potenciális munkaerőt fedezte föl, s próbálkozott a dologházi üzemek beépítésével az iparfejlesztési folyamatokba. A reszocializációs eszme nem kevéssé ezen törekvések jegyében lett a profitgyarapítási gondolat kifejeződésévé a büntetés-végrehajtás területén.¹¹ Különösen Angliában, ahol a bekerítések miatt csavargótömegek lepték el az ország útjait és nagyvárosait, és ahol a belpolitika fő feladatai közé tartozott a közbiztonság megteremtése és a kóborló munkakerülők „beszoktatása” a manufaktúrákba, gyárakba. A dologházi mozgalom jelentős tényezőjeként értékelhető a szociális szükségállapot kibontakozása, mely a gazdaság átalakulásával és a paraszti állapot felbomlásával együtt zuhant a társadalomra.¹² 1600 táján az európai munkaerőpiacon már jelentős munkaerőhiány lépett fel, részben az Újvilág elszívó hatásának eredményeképpen, részben pedig a harmincéves háború lakosságát megvezető hatásaként.¹³ Ezzel egy időben nyert teret a büntetésben a munka. Büntető manufaktúrák bukkantak fel szerte Európában, amelyek jellemzője már az iparosodás és a kapitalizmus elvárásainak határozott kifejeződése.¹⁴ Reebs ezt a korszakot úgy jellemzi, mint átmenetet „a gazdaságilag értelmetlen borzalmaktól a munkakényszerig” A dologházak eredeti célkitűzése a nincstelen munkakerülők megfegyelmezése és munkára szoktatása volt. Korabeli beszámolók tanúskodnak arról, hogy a holland dologházakból kikerülő munkaerő keresett árucikke lett a németalföldi piacoknak.

A koldusok, bűnelkövetők, csavargók, vagabundok munkaereje felértékelődött. Rendkívül egyszerű gazdasági helyzet volt ez. Ebben a kényszerű helyzetben születtek meg a kényszerdologházak, a fenyítőházak, amelyek legfontosabb feladata volt a dologtalan elemeket munkára kényszeríteni ahelyett, hogy a gyakorlatnak megfelelő beidegződések szerint megcsönkítetták vagy elpusztították volna őket. A tartós emberhiány értékesítése tette a munkaerőt, a bűnelkövetők további pusztítása teljesen értelmetlen lett volna. A szabadságvesztés-büntetés vette át a testi és halálbüntetések helyét, egyfajta humanitás lépett a borzalmak helyébe, a korábbi vesztőhelyek helyén fenyítőházakat emeltek.¹⁵ Ezek az intézetek annak ellenére, hogy még hurcolták magukkal a tradíciókat, a középkori büntetési hagyományokat, már nyilvánvalóvá teszik alapvetésükben a munka központi szerepét.¹⁶

A KONTINENS ELSŐ DOLOGHÁZAI

Hosszabb vita után e célra az addigi klarissa-kolostor mellett döntöttek, mint amely erre a célra leginkább megfelelőnek látszott. 17 1595. áprilisában befejeződött a berendezés és 1596. február 3-án beutalták az első 12 foglyot a Reszelőházba (rasphuis). 18 November 13-án arról döntött a városi tanács, hogy célszerű lenne a nők számára is külön házat létesíteni. Olyan fonóházat, ahol a fiatal lányok és más nők, akik koldulásból vagy csavargásból élnek, gyapjúfonással foglalkozhassanak. 1597-ben nyílt meg az Ursula nővérek kolostorában a Szövőház: Spinhuis (ergasterium feminarum, natoria domus) néven. 1600. november 27-én újabb határozata született a tanácsnak: a becsületes polgárok gyermekeinek és a vétkes bezártak elkülönítésére felállították a fiatalkorúak külön házát. Az intézet 1603-ban nyitotta meg kapuit, ugyancsak a klarissa kolostor épületegyüttesében, de a férfidologházon kívül, külön bejáratral (secrehuis).

Az udvar, amelyre a kapun át be lehetett lépni, négyszögletes alaprajzú volt, oldalán két- és háromszintes épületekkel. Ezekben az épületekben a 4–12 fős csoportokba osztott beutaltak kaptak elhelyezést különféle méretű szobákban.¹⁹ Az intézetben eredetileg kilenc helyiség volt, amelyek egyaránt szolgáltak hálószobaként és munkateremként (valószínűleg ez csak a rossz időre vonatkozott, mert egyébként az udvaron folyt a munka). A helyiségeknek súlyos, kettős ajtaja volt, azok az udvarra nyíltak. Az ablakok nem voltak üvegezettek, csupán erős vasráccsal látták el őket. A lakóhelyiségekben nem volt fűtés.²⁰ Az épületkülső is meghatározó módon engedett következtetni a falak és a kapu mögötti életre. A főbejárat fölött egy reliefet helyeztek el. Vad állatok húztak egy kocsit, akiket korbáccsal ösztökdéltek mozgásra. E fölött egy szimbolikus értelmű jelmondatot helyeztek el: „Erény megzabolázná azokat, akik másokat félelemben ejtenek.”²¹ A biztonsági feltételek már nagy részben abból fakadóan garantáltak voltak, hogy az intézet egy magára hagyott kolostorban lelt otthonra. A kolostorépítkezés zárt formája, korábban a kolostoréletet óvta a külvilágtól; most megfordult a hangsúly. Imáron a benti életet kellett a falak mögött tartani a külvilág érdekében. A változás nem okozott nehézséget. A zárt, ablak nélküli építési mód és a bejárat kaput védő vaskos ajtók álltak a cél szolgálatában.

Az új típusú intézet megnevezésére alkalmazott terminológia korántsem egységes. A Tuchhuis, Zuchthaus általános jelentése a német nyelv szerint is a legszigorúbb, a legsúlyosabb bűncselekményekért elítéltek végrehajtási intézete, amelynek a magyar nyelvben meghonosodott elnevezése: fegyház. A 16–17. század Zuchthausa azonban éppen a másik végletet jelenti: a kiskriminális, kisebb vétségeket elkövető, kihágó, a becsületes élet szélén tengődő társadalmi csoportok, a szegények, csavargók, vagabundok, kistolvajok, szajhák, romlott életet élők befogadó háza volt, azzal a céllal, hogy a társadalom hasznos tagjává váljék az elzárt és „becsületes karakterrel” kerül ki onnan. A szakirodalomban nem véletlenül fordították ezeket a házakat inkább dologházaknak. Azonban a Werkahus, Arbeitshaus már más intézményre fenntartott fogalom. Használják a szakmai szakterminológiában a

holland mintájú házak után létrejött, egészen más karakterű, vegyes jellegű délnémet-osztrák intézetek megjelölésére, a 19. század szegényügyi szóhasználatában szereplő intézményre, a dologházra, sőt a magyar joggyakorlatban az 1913-ban bevezetett, s a határozatlan tartamú szabadságvesztés megjelölésére is. Ezért alkalmasabbnak ítéljük a németalföldi modell megjelölését a magyar szaknyelvben elterjedt fenyítőház elnevezéssel illetni, amely megfelel a Zuchthaus fogalmának is. A 18–19. századi Zuchthaus pedig már fegyintézet, fegyház értelemben használandó. Karl von Jagemann a dologház (Arbeitshaus) elnevezést ajánlja, kifejezetten ellenezve a „Zucht-” megjelölést, mert az egyházi tartalomra utal, holott szerinte a munkáltatás bekapcsolásának célja a büntetésben nem az, hogy szigorú, súlyos munkával, mintegy testi büntetésként terheljék az elítélteket, hanem a munkáltatás rendszerességével szoktatni a bűnelkövetőt felelősségteljes, kötelezettségtudói magatartásra. Nem a munka súlyosságát, hanem szabályozottságát kell tehát alkalmazni. A cél egy remélt szellemi változás, amelyben egy tiszt es élet képe jelenik meg. A munka a büntetés-végrehajtásban ezt szolgálja. A szónak ebben az értelmében tehát sokkal inkább kell nevelőházzal (Korrektionshaus) vagy javítóházzal (Besserungsanstalt) beszélnünk. Robert von Hippel bizonyossága szerint az amsterdami háznak első megnevezése „dolog-és javítóház volt,” a fenyítő jelző még nem szerepelt. Ez hangsúlyt ad a szándéknak, már ti. hogy itt az eredeti gondolat szerint a munkán és javításon van a hangsúly, nem pedig a fenyítésen és a büntetésen.²²

A DOLOGHÁZ LAKÓI

A büntetőjogot ekkor még nem kezelte elkülönített jogágként sem a praxis, sem az elmélet. Így történhetett, hogy a közigazgatási, a szociális rendészeti és a kriminális téren közölt rövid időre képlekenyvé vált határon forradalmi eszmék kerülhettek a brutális büntető ítélezési gyakorlat világába. A munkát nevelő eszköz minősítő intézeti praxis alkalmasnak látszott a koldusok és csavargók elleni harcra, a neveletlenek és herdálók megfegyelmezésére, a lusta és tiszteletlen diákok megfenyítésére, csak úgy mint a szajhák és munkakerülő tiszt es élethez szoktatására vagy a fiatalok bűnelkövetők megbüntetésére.²³

Az amsterdami dologházban a beutaltaknak két jellegzetes csoportja volt. Egy részük a felsőség (rendészeti szervek, bíróság, magistratus) döntése alapján jutott ide, míg a többiek rokonaik, szüleik kérvénye alapján helyezték el a Házakban.

Hatósági intézkedéssel léptek fel a munkaképes koldusok, csavargók, prostituáltak, züllött életet élők ellen. Ez a kör határozta meg az intézet korai korszakának jellegét. Mellettük a züllött életet élők, kisebb bűnelkövetők (tolvajok például, akikre a tárgy csekély értéke és fiatalságuk miatt nem testi büntetést vagy halált) is vendégeivé váltak a rasphuisnak vagy a spinhuisnak. (Ők testi fenyítés helyett bírói ítélettel jutottak meghatározott időre az intézetbe).²⁴ A bezárás alapja

rendszerint rendészeti intézkedés volt. A bírói büntető ítélet a 17. század végén válik általánossá, de addigra már meg is változik a ház karaktere.²⁵

Mivel a dologház felállításának meghirdetett célja volt a delikvensek munkához szoktatása és becsületes életre készítése, alkalmasnak látszott neveletlen, fegyelmezhetetlen, korhely, ingyenélő rokonok elhelyezésére. Már kevéssel a megnyitás után gyakorlattá lett, hogy sikerületlen gyermekeket, vásott kölyköket, herdáló rokonokat, sőt barátokat (!) kényszernevelésre az intézetbe adjanak.²⁶ Hippel szerint ezek köre a 17. század végén bővült ki, amikor is 1693-ban verés és megbélyegzés mellett már szabtak ki 2-8-10-12 évi fenyítőházat.²⁷ A nőknél 1664-től tud bizonyítékot olyanokra, akik bírói ítélettel kerültek be, megbélyegzéssel, esetleg veréssel súlyosbítva.²⁸ Ezzel megkezdődött a fenyítőházak kriminalizálódása, az eredeti célok lebomlása és helyettük a büntető intézeti struktúra leépülése. Rosenfeld közöl egy 1765-ből származó beszámolót, egy, az intézeteket meglátogató szemtanú leírását, amely világosan bizonyítja a kriminalizálódást. A Rasphuisban „csupa férfiak, részben megbélyegezve, részben halálra ítélve őriztetnek”.²⁹

MUNKÁLTATÁS, NEVELÉS, RESZOCIALIZÁCIÓ

A dologház célja a munkára és becsületes életre nevelés. Ezzel összhangban három olyan új elem jelent meg a börtönügy történetében, amely korábban jobbra ismeretlen volt. Ezek: a munka, a nevelés és a reszocailizáció. Ez a három új elem a szó szoros értelmében forradalmasította a börtönügyet. A középkor mocskos, sanyargató tömlöcéből modern, célokkal rendelkező intézményeket formált.

A munkavégzéshez szükséges berendezkedésnek különösen nagy jelentősége volt az amsterdami Házban, miután a kálvinista munka-étosz egyik elvárása volt a munka általi nevelés. A bezártak többsége a brazil színes keményfa apró darabokra törését, illetve reszelését végezte (amely alapanyaga lett egy festéknek), innen az elnevezés is: „reszelő-ház”.³⁰ Egy 1765-ben keltezett leírás szerint a férfiak félmeztelenül dolgoztak, feketék voltak a kékfa reszeléstől. A nagy udvar tele volt reszelendő fával. A híradás szerint a munka nagyon nehéz és mocskos volt.³¹ Dolgoztak még a bennlakók szövessel és fonással is az első emeleten. Bormitius 1625-ben arról számolt be, hogy némi kézműves munka is folyt az intézetben: a foglyokat különféle „műtárgyak” előállítására oktatták, a műveltebbek szakmai képzésben is részesültek. A munka nem annyira a szakértelem elsajátításánál fogva, mint inkább a fegyelmezés eszközeként jelent meg.³² A munkáltatás ilyen célját egy különleges építészeti megoldás, a vizespince (a „vizipumpa”) intézménye fejezi ki a leghívebben: a lusta, dologra nem fogható, nehezen fegyelmezhető foglyokat egy kéziszivattyú társaságában a pincébe zárták. Az amsterdami csatornarendszerrel összeköttetésben álló tenger a pincehelyiséget időről időre az apály-dagály függvé-

nyében elárasztotta vízzel. A víz olyan sugárban ömlött befelé, amilyen kiemelő-képessége volt a szivattyúnak. A fegyelmi büntetésre ítéltnek saját testi erejével kellett kipumpálnia a vizet, hogy ne fulladjon meg. Saját életéért kellett tehát dolgoznia.³³ (Korabeli feljegyzések szerint a szorgalom nélküli munkakerülőkre nagy hatással volt a pincében eltöltött néhány óra, rendszerint „javultak” bocsátották ki onnan.)

Fegyelmi büntetesként egyébként alkalmazták az éheztetést, illetve a testfenyítő büntetéseket, a vizes pince csupán ultima ratioként jelent meg a ház gyakorlatában.

A munka megjelenése a szabadságvesztés-büntetésben alapjaiban alakította át a szabadságvesztés-büntetést. Ettől fogva annak általános és alapvető elvévé vált. Kezdetben jelentős viták zajlottak a nyilvános és az intézeti munka közötti különbségekről, sokan a középkori opera publica felelevenítését is alkalmasnak tartották, mások ezt a munkáltatás nevelő és reszocializációs jellege miatt vitatták.

A nyilvános munkában a finansiális hasznosság és a becsületbüntetések hajdani tradíciója keveredett. A nyilvánosan foglalkoztatott elítélteket építkezéseken, útkarbantartásokon, és -javításokon, köztéri takarításon alkalmazták. Hagyományosan összeláncolva, felfegyverzett felügyelő kíséretében indultak el munkára minden reggel, és sötétedésig dolgoztak az ebédszünet kivételével. A legfőbb kifogás volt e büntetési megoldás ellen, hogy a publikum szemeláttára a kényszermunkával foglalkoztatottak egészen bizonyosan elveszítették még becsületük maradványát is, így reszocializációjuk megnehezült.³⁴

Bár a protestáns Németalföldön a szegénygondozás részeként hívták életre a fenyítőházakat, a protestáns etika a bűnözőt nem tartotta sokkal rosszabbnak, mint a munkakerülőt. Logikusnak látszik tehát a szegényügyi gondoskodás és a büntetés-végrehajtás ilyen összevonása. Csakhogy Amsterdamban nem az történt, amivel később szerte Európában kísérleteztek, hogy ti. a tömlöcöt bővítették ki kiegészítő- vagy költségenyhítő elemként a munkáltatással (miként a későbbi alapítású német házaknál általában), hanem éppen fordítva: a munkáltatás igénye, mint főfunkció vonta magához a büntetés-végrehajtást.

„Ne félj! Én nem bosszulom meg a vadságot, csak kikényszerítem a jót. Kemény a kezem, de szeretettel van teli a lelkem” szöveg a Peter Cornelissoon Hoofthof megfogalmazta jelmondat a női dologház bejárata fölött. A nevelés szorosan tapadt a munka fegyelmező funkciójához, de ennél többet jelentett. Ekkor és itt kezdődött meg a bennlakók nevelése-oktatása. A Rasphuisben külön oktatási terem is rendelkezésre állott, mindenekelőtt az olvasni nem tudó rabok számára, ahol is biztosították a katekizmus olvasását. Rendszeres lelki gondozás, lelkészek és tanítók közreműködése a jobbításban, természetes részévé lett a bűnelkövetők kezelésének. Az 1597. március 14-én kibocsájtott tartományi körlevél (Octroy by de Staaten van Hollandt en Wesfrieslandt) így fogalmazott: a dologház célja, hogy „a haszontalan fiatalságot Istenfélő, becsületes

életre nevelje, és a várost, amennyire csak lehet, megtisztítsa a csőcseléktől”. Ennek érdekében délutánonként egy-két órányi lelki gondozás és oktatás volt a napi programba iktatva, a világi oktatásra közel ilyen időtartamban esténként került sor. A javító eszme viharos térhódítása a büntetésről szóló nézetek átértékelését hozta, de a börtönről vallott tudományos gondolatok megfogalmazódása még váratott magára. Azt majd a felvilágosodás gondolkozói és politikusai végezték el. A kegyetlen testi büntetések, a kivégzések tömeges gyakorlata ellen fellépő filozófusok, tudósok, szakemberek és politikusok a középkori gyakorlattal szemben majd csak a következő században tették szabályszerű büntetőjogi büntetéssé a szabadságvesztés-büntetést.³⁵ Az igazságos és humánus büntetések követelése csak akkor nyitott utat a büntetési elméletek előtt, megkezdve a büntetőjog büntetéstani fertályának tudományos művelését.³⁶ A fény századának zászlóvivői a polgár szabadságának és biztonságának deklarációjával a büntetőjogban a szabadságvesztés-büntetés diadalmenetét alapozták meg, de nem tehették volna ezt a dologházi modell 16–17. századi kiépítése és elméleti-gyakorlati tapasztalatai nélkül.

A reszocializáció, vagyis a társadalomba történő visszatérés, a hasznos polgárként munkálkodás előfeltétele volt, hogy ne legyen becstelenítő hatása a benntartózkodásnak. Mint már említettük, a középkor elítélte a bűn elkövetésének bírói konstatálásával elveszítette jogait a társadalomban. Akit bevetetettek a tömlöcbe, legfeljebb az illetékesek méltányosságában reménykedhetett. A tömlöcbe együvé zárt megrögzött bűnismétlők és a fiatalok, az első ízben vétők kényszerű találkozási a carcet a bűn iskolájává avatta. A tisztas társadalom nem szívesen vállalt közösséget e vegyes körből kiszabadultakkal. Vagyis a büntetésüket letöltők kényszerpályára kerültek, útjuk egyenesen kanyarodott vissza a bűnözéshez. Az amszterdami dologházi modell lényege volt tehát e becstelen karaktertől megszabadítani a bezártakat. Minthogy az egész intézmény a bennlakók társadalmi visszatérését szolgálta, a Házból a polgári társadalomba kilépő nem lehetett „becstelen.” A becsületes jelleget úgy igyekezett fenntartani a magistratus, hogy a Házba utaltak és felvettek körét korlátozta a kisbűnösökre (mint láttuk: kistolvajokra, prostituáltakra, csavargókra), és gondosan ügyeltek a fiatalok és az idősebbek elkülönítésére is. Ezt a célt megkönnyítette, hogy párhuzamosan a rasphuis-val tovább működött a városi carcet a súlyos bűnelkövetők számára. Sajnos a Ház túl sokáig nem tudta megőrizni ezt a státusát, mert a szabadságvesztés-büntetések elterjedésével, más lehetőség híján lassan feltöltődött az intézet bűnöző elemekkel. E folyamat felszámolta a dologház tisztaságát, távolabb került a korábbi „becsületes” cél. Ugyanakkor azonban nagyjelentőségű lépés történt: a büntetés-végrehajtás „gyarmatosította” a dologházat, s ezzel a börtönügy integráns részévé tette a munkát, a nevelést és a társadalomba való visszatérés biztosításának eszméjét.

A SPINHUIS ÉS A SECRETHUIS

A protestáns munkaethosz megvalósításához alkalmatlannak bizonyult a hagyományos, közös elhelyezésű börtön, a férfiak, nők és gyermekek, koldusok, szegények, tébolyultak válogatás nélküli egységes elhelyezése. Nem véletlen tehát, hogy már két esztendővel a Tuchthuis megnyitását követően, a férfiaktól elkülönített női fenyítőházat állítottak fel, ahol mindenekelőtt a szövésnek könnyebb illetve terheesebb változatait alkalmazták. Ezért nevezték Spinnhuisnak (Szövőháznak).³⁷ Érdekessége, hogy a Spinnhaus elnevezés a későbbiekben átszállt a német fenyítőházakra, dologházakra, utóbb a szövőmunkát alkalmazó fegyházakat is e névvel illették. A külön fenyítőházi egységről 1596. november 13-án döntött a tanács: „*Nem lenne tanulság nélkül való a nőket egy külön házban elhelyezni, egy fonóházba zárni, ahol a fiatal lányok és mások, kik koldulással vagy csavargásból élnek, gyapjúfonással foglalkoztassanak.*”³⁸

A női fenyítőház elhelyezésére is egy üres kolostort, az Ursulák zárdáját rendelte a hatóság. A biztonsági intézkedések itt enyhébbek voltak, mint a férfiaknál: ennek az épületnek már voltak ugyan ablakai, de azokat sűrűn berácsozták, s megszüntették az ablaknyitás lehetőségét.³⁹ A bejáratú ajtó fölött itt is jelmondat díszelgett. „*Ne rettegj, én nem a gonosztságot bosszulom meg, hanem a jóságot kényszerítem ki. Kemény a kezem, de a lelkem nyájas.*” 1644-ben az intézetet átalakították, új épületbe költözött. Egy korabeli beszámoló arról ír, hogy a dolgozó termekben szép és világos berendezés van, nagy ablakokról szól a leírás. Építészeti szempontokra is tekintettel voltak, mert az asszonyok (mindenekelőtt prostituáltak) szövással, fonással, kötéssel, horgolással foglalkoztak. A munka egy 1765. évi beszámoló szerint már a kötés, fonás és varrás. A nőket a nagy teremben három oldalon sorba ültették le, mint az iskolában. Az egyik oldal varrt, a másik font, a harmadik pedig kötött. Reggel mindannyian megkapták az napi porciójukat, amivel végezni kellett estére.⁴⁰ A munkakényszer az udvarban központi helyen álló szegyenfa (pellengér) szimbolizálta, amelyhez azokat kötötték ki, akik megtagadták a munkát. A lustákat, munkakerülőket meghatározott csapásszámú testfenytéssel sújtották. Éjszakára a nőket közös hálótermekbe zárták. Az elhelyezés „feszített létszámára” utal, hogy egy ágyban három nő volt kénytelen aludni. 1661-ben a Spinnahuisban 15 fő elhelyezéséről beszéltek, az új intézetben (1664-től) már 52 személy nyert befogadást.⁴¹ A Rosenfeld által közzétett 1765. évi beszámoló szerint a a kriminalizálódás a nőknél is bekövetkezett. „Ott öreg és fiatal kurvák, tolvajok és gyilkosok voltak, akik megérdemelt büntetésüket töltötték, és 3, 10, 20 esztendőre és életfogytiglan maradtak itt.”⁴² Az öltözetük általában szegényes volt, de a látogatók megjegyezték, hogy akadtak közöttük kifejezetten jól öltözöttek is, sőt gyémánt fülbevalót viselők is.

A (büntetés)végrehajtás korábban természetes egységének megtörése, legalább „hosszirányú” felbontása, a nők és férfiak elkülönítését hozta tehát. A nemek sze-

rinti szétválasztás mellett egy harmadik igény (és intézeti forma) is megjelent, amely elválasztotta a fiatalkorúakat és a gyermekeket is a felnőttektől. Ez az épület az eredeti fenyítőháznak, a Tuchthuisnak otthont adó klarissza kolostor elhagyatott melléképülete volt, amelyet már korábban is oktatásra és nevelésre használtak. Ebben az épületben rendezték be a fiatalkorúak fenyítőházát is.⁴³ A fiatalkorúak speciális kezelésének igénye nyomán született meg 1693-ban a Separates Tuchthuis, mely a fiatalkorúak intézete volt. 1600. november 27-én született meg a tanács döntése nyomán a fiatalkorúak külön háza a becsületes polgárok gyermekeinek és a vétkes bezártak elkülönítésére. A különház 1603-ban nyitja meg kapuit, ugyancsak a klarissza kolostor épületegyüttesében, de a férfidologházon kívül, külön bejáratú. Separat- vagy secrethuisnak hívták,⁴⁴ szemben a férfi-fenyítőházzal, amelynek a fő célja a keménység volt. Itt a fiatalkorúakat kizárólag magánzárában helyezték el, s a közös termek voltak az oktató-és képző helyiségek.

A DOLOGHÁZI MODELL ELTERJEDÉSE EURÓPÁBAN

A holland példa hamarosan követőkre talált. A kontinensen (ahol nem formálódott olyan sajátos börtönügyi praxis, mint a Bridewell mintáján Angliában,⁴⁵) a kriminológiai zsákutcába jutott büntető joggyakorlat örömmel fogadta az új kísérletet.

Az európai államok közül elsőként a Hanza-városok figyeltek fel a holland próbálkozásokra. Bréma 1609-ben, Lübeck 1613-ban, Kassel 1617-ben, Hamburg 1622-ben, Dancka 1629-ben döntött dologház felállítás mellett, s nyitottak intézeteket a németalföldihez hasonló elképzelésekkel.⁴⁶ Néhány kivételtől eltekintve hosszabb szünet következett a dologház-alapítások ügyében. Csak a századforduló környékén gyorsult fel ismét a folyamat. Spandau (1687), Berlin (1712) is dologházhoz jutott, majd tömegesen létesültek az intézetek. Igaz, ezek a Házak már a németalföldi minta kriminalizált változatát vették át, bennük már kezdettől fogva főszerepet játszottak a súlyos bűnözők. A német „hullám” áthúzódott osztrák területre is, és áttételesen hazánkban is érezte hatását. (Magyarország első fenyítőháza, a szempci Domus Correctoria 1772-ban nyitotta meg kapuit). A dologház elsősorban a német államokban jellemző. A franciák, olaszok, spanyolok a gályarabságot, majd a gyarmatokat részesítették előnyben, amely nyilván összefüggésben volt a földrajzi adottságokkal, és bizonyos értelemben a dologház eszméjének protestáns indíttatásával is.

A büntetésvégrehajtás nagyobbik része azonban a középkori alapokon fejlődött tovább. A városi karcerek, a várbörtönök, az erődítési munkák, a leláncolás, a súlyos fegyházak és kényszerszolgálatok gyakorlata a mindennapi igazságszolgáltatás része maradt. A mocskos, levegőtlen, sötét tömlöcökben egészségtelen körülmények között, leláncolva sínylődő rabok világa sokkal jellemzőbb volt a 18. századra, mint a holland reformok

létrehozta modern nevelő intézeteké. A büntetésvégrehajtásnak ebben a rétegében még a humanizálás volt napirenden, s távolabbinak tetszett a valódi reformok intézményesítése. Az igazi változásokat a változás igényének kellett megelőznie, amely igény föltámasztása a börtönjavító mozgalom kiválóságaira várt. Közöttük elsősorban is John Howardra, a legendás angol filantropia.⁴⁷

Az amsterdami és az amsterdami minták után felállított fenyítőházak rövid időn belül szomorú kriminalizálódási folyamaton mentek át. Fenntartóik képtelenek voltak fenntartani becsületes karakterüket, nem tudták megakadályozni a súlyos bűnöző elemek megjelenését. Legtöbbjük „borzalmak házává” változott, a nevelő gondolat helyébe a sötét és kemény testi fenyítés, valamint a foglyok munkaerejének kiaknázása lépett. Az elkülönítő gondolat (már ti. a kiskriminálisok külön kezelése) áldoztatá vá vált a vegyes bezárásnak.⁴⁸ Tulajdonképpen John Howard és Wagnitz leírásai a börtönök borzalmairól ezt az elkriminalizálódott állapotot tükrözik.

* * *

Az amsterdami fenyítőházak első ízben határoztak meg egységes büntetés-végrehajtási célt, amelyhez igazodnia kellett az építészeti megoldásoknak is.⁴⁹ Jörg Arndt szerint kétségtelen, hogy az amsterdami fenyítőházak be-

rendezése, építészeti megoldásai a büntetés-végrehajtás történetében első ízben tükröztek vissza valamiféle végrehajtási koncepciót, mely a pusztázás és kínzás túlmenően további célokat határozott meg a rabokkal való bánásmódban.⁵⁰ Arndt véleménye szerint a szabadságvesztés, mint büntetés önállóan és a modern szabadságvesztéshez igazodóan teljes egészében első ízben a fenyítőházak kapcsán jelent meg az európai történetben.⁵¹ Ezen az állásponton van Günther Kaiser is. Azzal, hogy a fenyítőházak alapítói a fegyelmet állították a rezsim középpontjába, és hogy a végrehajtást a nevelés és a munka szempontjából átgondolták, forradalmat indítottak útjára. Miután a munkával nevelés a kálvinista munkaerkölcs értelmében született, elváhatatlanná lett a lelki gondozástól. A vallás jelenléte, az erkölcsi gondozás messzemenő biztosítéka volt a sikernek. A puritán szigor kemény intézeti rendszabályokat követelt, a fegyelmezés számos intézeti elemét provokálta ki, hiszen deklarált célja volt a munkára, fegyelmezett, szabályozott életre szorítás.⁵² Dünkél ugyancsak a nevelés és javítás eszméinek áttörésében látja a határt a modern és a régi között.⁵³ Az új modell nemet mondott a középkor elrettentési teóriájára, a testi-és halálbüntetések uralmára és megalapozta a büntetés-végrehajtásnak a szabadságra, mint elvonandó értékre, a munkára, mint nevelő eszközre építő javító koncepcióját.⁵⁴

Jegyzetek

- ¹ Rudolf. von Hippel : Beiträge zur Geschichte der Freiheitsstrafe In: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft XVIII. (1898) 440. o.
- ² Hippel 1898., 440. o.
- ³ Hippel 1898., 438. o.
- ⁴ Hippel 1898., 439. o.
- ⁵ Günther Kaiser: Strafvollzug in europäischen Vergleich. Darmstadt 1983; 11. o.
- ⁶ Kaiser 1983., 11. o.
- ⁷ Hippel 1898., 424. o.
- ⁸ Hippel 1898., 422. o.
- ⁹ Hippel 1898., 438. o.
- ¹⁰ Carl Ludwig von Bar: Gesichte des deutschen Strafrechts und der Straftheorien Berlin 1882. I 146. o.
- ¹¹ Georg Rusche- Otto Kirchheimer: Sozialstruktur und Strafvollzug Frankfurt-Köln 1974. 24., skk. o.
- ¹² Kaiser 1983., 11. o.
- ¹³ Winifred Reeb: Geschichte der Knasarchitektur. Die Suche nach dem Richtigen Vernichtungsbau, Grafenau-Döffingen 1987.
- ¹⁴ Reeb 1987., 3.
- ¹⁵ Reeb 1987.
- ¹⁶ Jörg Arndt, Strafvollzugsbau. Der Einfluß des Vollgzzszieles auf den Bau der Anstaltenfür den Vollzug der Freiheitsstrafe. Bochum, 1981., 9.
- ¹⁷ Hippel 1898., 440. o.
- ¹⁸ Ludwig von Jagemann: Criminallexikon. Nach den neuesten Stande der Gesetzgebung in Deutschland. Erlangen 1854, 57. o.
- ¹⁹ Hans Pfeiffer: Neuzeitliche Gefängnisbauten und ihre Geschichte, Stuttgart, 1934, Hans Joachim Graul Der Strafvollzugsbau einst und heute, 1965, Düsseldorf, 9. o.
- ²⁰ Arndt, 1981, 9., Vincze Tamás (szerk): Börtönépítész, Budapest, 1983., 6. o.
- ²¹ Arndt 1981., 9. o.
- ²² Hippel 1898., 440. o.
- ²³ G.Radbruch: Elegentiae Juris Criminalis, Basel, 1950, 116. o., E. Schmidt: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, Göttingen, 1965, 189. o.
- ²⁴ Hippel 1898 441. o.

- ²⁵ Hippel 1898., 446. o.
- ²⁶ Hippel 1898., 448. o.
- ²⁷ Hippel 1898., 448. o.
- ²⁸ Hippel 1898., 448. o.
- ²⁹ Ernst Rosenfeld: Weiteres zur Geschichte der ältesten Zuchthäuser zu Amsterdam. In: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft Bd. 30. 1910. P.
- ³⁰ Arndt 1981., 11.
- ³¹ Rosenfeld 1910., 807. o.
- ³² Jagemann 1854., 56. o.
- ³³ Arndt 1981., 11., Rosenfeld 808. o.
- ³⁴ Jagemann 1854., 57. o.
- ³⁵ K. Krohne: Lehrbuch der Gefängniskunde unter Berücksichtigung der Kriminalistik und Kriminalpolitik, Stuttgart, 1889, 30.; A. Krebs: Freiheitsentziehung Entwicklung von Praxis und Theorie seit der Aufklärung, Berlin-München, 1978, 18. o.,
- ³⁶ Horváth T.: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, Budapest, 1981., 43. o.
- ³⁷ Arndt 1981., 11.
- ³⁸ Hippel. 1898. 443. o.
- ³⁹ Arndt 1981., 11. o.
- ⁴⁰ Rosenfeld 806-807. o.
- ⁴¹ Arndt 1981., 13. o.
- ⁴² Rosenfeld 806. o.
- ⁴³ Arndt 1981., 15. o.
- ⁴⁴ Hippel, 1898., 442. o.
- ⁴⁵ W. Mittermaier Gefängnissskunde, Berlin - Frankfurt/M.1954., 17. o.
- ⁴⁶ G. Kaiser: Geschichte und Reform des Strafvollzugs In: G. Kaiser - H.-J. Kerner, H.Schöch: Strafvollzug. Heidelberg, 1982., 45. o.
- ⁴⁷ A. F. Rulffs: Abhandlung über die von der Göttinger Societat der Wissenschaften ausgeschriebene Preisfrage von der vorteilhaftesten Einrichtung der Werk-und Zuchthäuser, Göttingen, 1783, 44. o.; H. B. Wagnitz Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland. Bd. I., Halle, 1791, III. o.,
- ⁴⁸ Kaiser 1983., 12. o.
- ⁴⁹ Arndt 1981., 9. o.

⁵⁰ Arndt 1981., 15. o.

⁵¹ Arndt 1981., 8. o.

⁵² Kaiser 1983., 11-12. o.

⁵³ Dünkkel: Die Geschichte des Strafvollzuges als Geschichte von (vergeblichen?) Vollzugsformen. In: Rolf Driebold: Strafvollzug. Erfahrungen, Modelle, Alternativen. Göttingen, 1983. 25. o.

⁵⁴ Vö. még: Rudolf Gmür: Grundriß der deutschen Rechtsgeschichte, Frankfurt am Main 1987. Hacker Ervin: A szabadságvesztés büntetések végrehajtására szolgáló intézetek építése és berendezése, Budapest, 1943; Gerd Hensel: Geschichte des Grauens, Altendorf 1979, Franz von Holtendorff: Einleitung in das Strafrecht In: Handbuch des Strafrechts, 1871. His:

Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Carolina, München und Berlin 1928; Christian Reinold Köstlin: System des deutschen Strafrechts Tübingen 1855, Zoepfl 1839, Kaspers 1972; Pulszky Ágost, Tauffer Emil. A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867., Wolfgang Sellert- Heinrich Rüping: Studien-und Quellenbuch zur Geschichte der deutschen Strafrechtspflege Bd. I. Aalen 1989, Heinrich Balthasar Wagnitz: Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland Nebst einem Anhang über die zweckmäßigste Einrichtung der Gefangnisse und Irrenanstalten Bd.I-II. Halle 1791.

HÍREK

- „A rendvédelmi szakképzés története” címmel tartott két napos konferenciát – Lamperth Mónika belügyminiszter védnöksége alatt – 2002. novemberében a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság és a Vám- és Pénzügyőr Múzeum.
- A RUBICON folyóirat szerkesztősége által rendezett Mesterkurzus c. előadássorozat egyik részeként került megrendezésre 2003. január végén a „Börtörténelem” c. konferencia. A két napos tanácskozáson jogtörténészek, néprajzosok, termelők és más szakemberek előadásait hallgatták meg az érdeklődők.
- 2003. februárjában került sor az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tanácstermében a Kar oktatói által írt és 2002-ben megjelent könyvek bemutatójára.
- Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara „A jogász-képzés aktuális problémái” címmel rendezett konferenciát 2003. március 6-7-én. Nyitóelőadást tartottak Bárándy Péter igazságügyminiszter és Magyar Bálint oktatási miniszter.
- 2003. március 25-29. között került sor Budapesten a Baseli Egyetem és az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar német nyelvű konferenciájára. A kitűnő kapcsolat további erősödését jelentette a nagyszerű hangulatú és az előadók alapos felkészültségét tanúsító előadássorozat, amely nem nélkülözte a baráti beszélgetéseket, kirándulásokat sem.
- Tudományos Konferenciát rendezett az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Tanácsa 2003. április 4-én „Tíz éves a doktori képzés az Állam- és Jogtudományi Karon. Az előadók hat szekcióban tartottak nagy sikerű előadásokat.
- „Pázmány Nap”-ot rendeztek 2003. május 7-én a Pázmány Péter Egyetemen. Konferenciát tartottak a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója alkalmából, kerekasztal-beszélgetést folytattak a Kar elmúlt nyolc évéről. Pázmány-napi tánccal és mulatsággal zárult a nap.
- A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Filozófiai és Történettudományok osztálya, Nyelv- és Irodalomtudományok osztálya 2003. május 7-8-án „A haza bölcsé” címmel tartotta Deák Ferencre emlékező ülését. Előadást tartottak: Molnár András levéltárigazgató, Pajkossy Gábor, Takács Péter, Katus László a történettudományok kandidátusai, Voigt Vilmos a néprajztudomány doktora, Imre László az MTA doktora és Kosáry Domokos, az MTA rendes tagja.
- A Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Intézet 2003. május 16-17-én konferenciát tartott a jogi és igazgatási képzés jelenlegi helyzetéről. A konferencia során felavatták Deák Ferenc mellszobrát is.
- A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, a Jogtörténeti Tanszék és a Deák Ferenc Továbbképző Intézet 2003. május 26-án emlékülést rendezett „Deák Ferenc, a jogász” címmel. Előadást tartottak Polt Péter legfőbb ügyész, Zlinszky János prodékán, intézetvezető, Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár, Mezey Barna dékán, tanszékvezető, Balogh Judit docens, Stipta István intézetigazgató, Máté Gábor tanszékvezető, Homoki Nagy Mária docens.

A z újkori magyar politikatörténet állócsillaga, Deák Ferenc, a modern Magyarország állami és jogi épületének egyik meghatározó építész, korzakai jelentőségű munkássága, liberális nézetrendszerének értelmezése, láttatása jó másfél százada váltakozó intenzitással foglalkoztatja a hazai történetírás legjobbjait. Ugyanakkor voltak idők, midőn panaszos hangok arról szóltak, hogy „e fenkölt lelkű, nagy és bölcs magyar emlékezete elmerülni látszik a múlt időben, életének tanítását és alkotásait, mintha belepné a feledés pora” – megint mások – és nem is annyira a régebbi korokból – „Deák Ferenc személyiségének formálódásáról” szóló tudományos színvonalú történelmi irodalom hiányát,² vagy éppen a deáki életműnek egyoldalúan a kiegészítésre fókuszáló bemutatását fájalták.³

A történetírás Deákkal fennálló, s nehezen csökkenő adósságállományát nem tagadva, ez alkalommal az életmű teljes tablóján mutatkozó fehér foltok egyikének el-tüntetésére vállalkozunk azzal, hogy a „haza bölcsé” sajtóval, s annak szabályozásával kapcsolatos reformkori nézetei felett tartunk szemlét.

1. / DEÁK FERENC KÜZDELME A SAJTÓSZABADSÁGÉRT

Midőn Deák a sajtószabadságért folyó harc küzdőterére lépett, a magyar közéletben már jó ideje zajlott a polémia az évszázadok óta dívó cenzúra jogalapjáról, illetve annak sokak által alkotmányellenesnek ítélt gyakorlatáról, és ezzel együtt a politikai nyilvánosság megteremtésének szükségességéről.⁴ Az első reformországgyűlésen, az 1832/36-os diétán, a korszak törvényhozói a sajtókérdést, felismert jelentőségéhez illően, önálló napirendként is szerepeltették. A kerületi ülések kiadós diszkussziói alatt Prónay János a törvényhozás alsótáblája 1833. januári üléseinek egyikén már arról szólt, hogy az országgyűlési naplót hivatásos gyorsírók jegyezzék, és a politika iránt érdeklődő nagyközönséget az országos politika színpadának eseményeiről egy országgyűlési újság tudósítsa. S tegye mindezt úgy, hogy a nagyközönség a törvényhozás történeteiről „minden megszorítás és privilégiumkérés nélkül, teljes szabadsággal” értesülhessenek.

Aligha állíthatnók azonban, hogy a bécsi akaratot képviselő hivatalos politika különösebb empátiával fogadta volna az ellenzéki proposíciót. Az alsó táblán elnöklő Mérey Sándor személynök a létező szűk nyilvánossággal beérvén, a független sajtó gondolatát kategorikusan elvetette. Argumentációjában leszögezte, hogy az akkor már nyolc évszázados múltra visszatekintő alkotmány nem igényelt semminemű újságot. „Az újság-lapok – folytatta érvelését – a könyvvizsgálat alá tartoznak és újság sajtó nélkül, sajtóprivilegium nélkül nem létezhet. A könyvvizsgálat a fejedelem joga, a hírlapok és a nyomda engedélyezése ugyancsak királyi jog, és ha a rendek szabad sajtót akarnának, ezáltal a kormányzat jussát sértenék...”

A hatalom képviselőjének lakonikusan elutasító szövege a reformerek között heves ellenkezésre talált.

Révész T. Mihály

Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban*

„Egyik követ a másik után ugrált fel, tagadták azon just, a gyakorlást bitorlásnak nevezték,” számolt be minderről a kirobbant vitában egyébként derekasan helytálló Kölcsey Ferenc nevezetes „Országgyűlési Naplójában.”

A monarchia avított konzervatív uralkodó köreit azonban kevésbé rendítette meg a pesti reformerök haladás érdekében fogant erődemonstrációja. Metternichék sajtópolitikája mit sem változott, jottányit sem engedtek a hírlap- és nyomdaengedélyezés – szerintük jogszerűen alkalmazott – gyakorlatából, és az előzetes cenzúra mindennemű nyomtatvány feletti úzusából. A választ erre a merev elutasító álláspontra a gyakorlatias Kossuth Lajos már 1833 első napjaiban megadta az „Országgyűlési Tudósítások” megindításával, ami viszont kéziratos jellege miatt a könyvvizsgálatot elkerülhette.

A sajtószabadság melletti országgyűlési kiállítás hónapjaiban, 1833 első negyedében Zala vármegye közönségét még az idősebbik fivér, Deák Antal képviselte, így a nemzeti reformpolitika későbbi nagy vezéralakja, Ferenc csupán három esztendő múltával fejthette ki a politika nyilvánossággal és az országgyűlési tudósításokat tartalmazó hírlapokkal kapcsolatos nézeteit. Történt ez 1836. január 23-án, a kerületi ülés tárgyalásain, midőn annak a bizottságnak a javaslatait vették górcső alá, amelyet éppen a törvényhozási tárgyakra fókuszáló újságok ügyében hoztak létre.

Az országos politika színterén első lépéseit igazító ifjú politikus ritka éleslátással szólt az országgyűlés nyilvánossága, a tárgyalások publicitása, és nem utolsósorban az előzetes cenzúra dolgában.⁵ A három esztendővel korábbi viharos jelenetekre emlékeztetve, jelezte, hogy a könyvvizsgálati rendszer jogosultságát akkor védelmébe vevő perszonális a követek részéről csaknem teljes elutasítással találkozott, majd megvilágította a diéta naplója, s a megjelentetni kívánt országgyűlési tudósító újság közötti különbséget. Az alsótábla diáriuma-nak hivatalos kontrollja, mit oly sokan mostak egybe valamiféle cenzúrával, Deák értelmezésében – a megyei közgyűlések jegyzőkönyveihez hasonlatosan – egyszerű hitelesítéssé szelídült. Ezt Erdélyben – tette hozzá – az ország rendjei együttesen, vagyis in pleno eszközlik, míg magyarhonban az idővel való takarékoskodás okán ezt választott tagokra bízta, nevezvén azután őket, helytelenül, cenzoroknak. Az e néven nevezett gondo-

lat-rendőrök ugyanis a közösséget, vagy az egyént jogellenesen sértő tartalom kigyomlálására vállalkoztak, míg a napló hitelesítői éppen azt tartották szem előtt, hogy az elhangzottak – tekintet nélkül azok jogi megítélésére – híven szerepeljenek a diárium lapjain.

Zala vármegye ifjú követe ezután hosszan szólt az országgyűlési újság létesítésének jogi környezetéről. A könyv- és hírlapvizsgálat káros voltáról ez alkalommal nem is értekezvén, pusztán alkotmányossági szempontokra hivatkozva rögzítette a cenzúrát erőteljesen negáló álláspontját, mondván, hogy ha a diéta tárgyalásairól a közvéleményt tájékoztató orgánus megalapítását az előzetes vizsgálat feltételéhez kötnék, abból „természetesen következne, hogy annak egyebekben is fenn kell állani”.⁶

A követek nagy többségét meggyőzte Deák érvelése. Újólág leszögezték, hogy a sajtó szabadságával a cenzúra alkalmazását nem tartják összeegyeztethetőnek, jóllehet elismerték, hogy a hírlapok esetleges visszaéléseinek megtorlásához olyan törvényre van szükség, amely a jogellenes tartalmakat nem hagyja következmények nélkül. Mindezekre figyelemmel a kerületi ülés azonmód meg is fogalmazta javaslatát az országgyűlési tudósításokkal foglalkozó hírlapok tárgyában, amelyre az alsótábla plénuma is sietve tette rá a maga placetját.

Az 1836 legelején megfogalmazott – utóbb méltatlanul elfelejtett – első sajtóügyi törvény-tervezet kettős célt tűzött maga elé. Egyrészt az eladdig csupán szűk nyilvánosság mellett működő törvényhozási tárgyalótermet akarta szélesre nyitni a politika iránt fogékony olvasó közönség számára, másrészt immáron törvényben szándékolta definiálni a sajtószabadság posztulátumát és intézményeit, ítéletet mondva egyúttal a hosszú évszázadokon át alkotmányellenesen gyakorolt „prae-ventiva censuráról.”

A nyilvánosság kiszélesítéséért, és a teljesebb vélemény szabadság megteremtéséért munkálkodó fiatal Deák elméleti működése azonban csakhamar gyakorlati tere is váltott. A zalai követek 1836 nyarán megfogalmazott beszámolója⁷ az első reformországgyűlés munkájáról ugyanis a Kossuth gondozta „Törvényhatósági Tudósítások” lapjain⁸ túl, Zala megye számára nyomtatásban is napvilágot látott a cenzúra helyi embe- rének jóváhagyása nélkül. A politikai rölapok hatásával vetekedő kiadvány természetesen felhívta magára a hatalom figyelmét, és fél esztendővel a nyomtatvány körözése után a bécsi kormány a követek beszámolójának elkobzására utasította a helyi szerveket.

A zalai dokumentum elmarasztalása azonban nem számított egyedi esetnek. A hivatalos könyv- és sajtó- vizsgálat általános szigorát – mintegy válaszul az országgyűlés alsótáblájának mozgolódására – egy újabb cenzúrendelettel alapozta meg a hatalom. A véleménynyilvánítás szabadságát behatároló, korlátozó, de még inkább tiltó ezen általános érvényű intézkedés azután jelzésértékű lehetett mindazok számára, akik reménykedtek a politikai klíma fokozatos javulásában, s abban, hogy a szólás szabadságának eladdig meg nem

kérdőjelezett gyakorlatával, s a felnövekvő, erősödő sajtó szabadabb működésével támogatni lehet az elkerülhetetlen reformok keresztül vitelét.

A politikai nyilvánosság határait tágítani szándéko- zókat, a rendi politizálás fórumait tudatosan kihasználó reformereket, és különösen a kormány által legveszé- lyesebbnek tartott Wesselényit, Lovassyt, s végül Kos- suthot büntetőjogi eszközök latba vetésével, hűtlenségi perek indításával próbálták meg elnémítani.

Ily módon a következő, az 1839/40-es országgyűlés sürgető teendői között a véleménynyilvánítás szabadsá- gának tágítása előkelő helyen szerepelt, de mindent elsöprő módon kapott hangsúlyt a szólásszabadság gya- korlatán esett sérelem orvoslása, a perbe fogottak sza- badon bocsátása és rehabilitálása. Éppen ez utóbbi kér- désben, az adó- és újonc megajánlásra tett engedmény- ként, az országgyűlés reformszárnyának sikerült ered- ményeket elérni. Wesselényit, majd Kossuthot, és nyo- mukban a szólásszabadság többi áldozatát szabadon bo- csátották. Jóllehet e siker, amelyben Deák Ferenc oroszánrészt vállalt – a liberális nemesi ellenzék növekvő súlyát jelezte, – a nyilvánosság kereteinek bővülésére és szabadságfokának növekedésére a legcse- kélyebb biztató jel sem mutatkozott. Ellenkezőleg, midőn Somssich Miklós 1839. június 8-án, a legelső ke- rületi ülésen megint egyszer a tárgyalásokról vezetett napló – cenzúra nélküli – kinyomtatására tett javaslatot,⁹ a hatalom ismét a megszokott elutasítással reagált. A politikai nyilvánosság akció rádiuszának tágítására tett sikertelen próbálkozást követően az ellenzék kisvártat- va az országgyűlési újságokról szóló törvényjavaslat gondolatának felmelegítésével válaszolt, ám a főrendek – csakúgy, mint korábban számos alkalommal – elzár- kóztak e progresszív javaslat támogatása elől, és négy- szeri elutasítást követően oda nyilatkoztak, hogy mind a kerületi napló vizsgálatoktól mentes kinyomtatása, mind az országgyűlési újság megalapítása egy később megfogalmazandó sajtótörvény révén képzelhető csu- pán el.¹⁰

Deák „az országgyűlési tudósításokkal foglalatosko- dó hírlapok” iránt készült üzenetet és az e tárgyban kon- cipiált törvényjavaslat vitáját használta fel arra – cáfol- va az elnöklő Szerencsy István lakonikus álláspontját,¹¹ – hogy megismételje a cenzúra minden törvényes ala- pot nélkülöző gyakorlatáról vallott rosszalló nézetét, amit fél esztendő múltával azután egy sajtótörvény megalkotását célzó indítvány tárgyaláskor még határo- zottabban fogalmazott meg.¹²

Az államférfiúi képességeit mind gyakrabban felvil- lantó fiatal politikus az 1839/40 évi országgyűlés egyik ünnepelt hőisévé vált. Gyakran kilátástalannak tűnő helyzetekből találta meg a kiutat jelentő politikai meg- oldásokat. Munkásságával, amint arra már utaltunk, jelentős mértékben járult hozzá a hűtlenségi perek áldo- zatainak szabadulásához. Történt mindez elvi engedmé- nyek nélkül, a bécsi reakció által elvárt jogfeladás elke- rülésével.

Tárgyunk, a vélemény- és sajtószabadságért folyta- tott küzdelem reformkori fejlődési íve, és abban a Zala

vármegye követének működése jól érzékeltette, miként, gazdagodott, és vált markánsabbá a politikai nyilvánosság tágitását célul kitűző argumentáció. Deáknak, a magyar alkotmánytörténet első gyakorlati tudósának, a politikai taktika valódi őstehetséggel megáldott bajnokának munkássága is bizonyíték fenti tézisének igazolására. Az országgyűlési történekekről tudósítani szándékozó hírlapok engedély nélküli alapításáról, és a kormányfelügyelet jogalapjának hiányáról, korábban jószereivel tömönatokra tömörített deáki álláspont is hónapok, évek múltával így teljesedett ki egy teljes „médiapolitikai” koncepcióvá. És a zalai törvényhozó megint egyszer a követjelentés műfaját, és kötelességszerű alkalmát ragadta meg politikai hitvallásának és programjának ismertetésére, amelyben ezúttal részletesen is szólt a sajtóreform szükségességéről, s az országgyűlés e körben tett erőfeszítéseiről.¹³ Az országgyűlési újságok alapításának elmaradását fájlató Deák „a nemzet legnagyobb szükségének” egyikeként aposztrofálta az „ilyen szabad hírlapok” létesítését.¹⁴ Az Európa boldogabbik felén már jó ideje kialakult sajtóviszonyokra utalva, szögezte le: „Más alkotmányos nemzeteknél a szabad sajtónak vitatásai kifejtene minden tárgyat, mielőtt a felett a törvényhozás határoz; s mikor az köztanácskozások alá kerül, ismerve van a fenforgó kérdéseknek minden oldala, tudják a nemzet képviselői a nemzet véleményét és közszükségeit, s végzéseiket ezekhez alkalmazhatják.”¹⁵ A vélemény-szabadságot megeremítő politikai rendszerekben, ma úgy mondanók, hogy a „plurális sajtóstruktúrát” működtető államokban, amelyekben – amint azt Deák aláhúzza – „a vélemények minden árnyéklatának van képviselője”¹⁶ és így lehetőség nyílt az eszmék igazi cseréjére, ahol is „a közvélemény ez által tisztul és erősödik.”¹⁷ A demokratikus igénnyel megvalósított koherens sajtóreform haszna a kormány számára is megmutatkozna – folytatta a jelentés, majd hozzáfűzte, hogy ahol a sajtó nem szabad, „ott kormány és törvényhozás több nehézséggel küzdök, az ország egy vidéke nem ismeri a másik vidéknek szükségait és nézeteit. Minden törvényhatóság csak a maga köréhez képest adhatja utasításait, a kormány nem kísérheti gondos figyelemmel a nemzet kifejlődésének haladó lépteit s munkálkodását ezekhez nem irányozhatja.”¹⁸

Deák, konzisztens sajtópolitikai programjában, burkolt kritikával illette az egyszerű, így egyoldalú tájékoztatás kortársi gyakorlatát, amit egyébiránt hatástalannak is minősített. Megjegyezte, hogy a kormány egyoldalú és tendenciózus tájékoztatással, és „fejtegetésekkel” nem adhat irányt a közvéleménynek, „mert még akkor is, ha ezen fejtegetések alaposak, ha minden, mit a kormány akar, hasznos és igazságos volna, már csak azért, mert ellene szabadon felszólalni tiltva van, s az ellenkező véleménynek szabad kifejtése gátoltatik, gyanu támad az emberekben a cél tisztasága iránt.”¹⁹ A követjelentés a fentiekre alapozva általános élel szögezte le, hogy „nem a közvéleményt fojtja el a sajtónak megelőző vizsgálat általi korlátozása, hanem annak tisztulását gátolja...”²⁰

A politikai nyilvánosság korlátos volta azután oda vezet – mutatott rá a politikai pragmatizmusáról már ekkor is ismert zalai követ – hogy az országgyűlési tárgyalások alkalmából hosszú hónapok telnek el, „míg a kormány a nemzet és a nemzet a kormány véleményének valóságos állásával tisztán megismerkedik;... Nálunk a nemzet csak igen későn tudhatja meg a vitatás alá került kérdések feletti vélemények minden árnyéklatait, a nézeteket, melyek az iránt kifejtettek, az okokat, melyek mellette, vagy ellene felhoztak.”²¹

A kellő, Deákra oly jellemző politikai tapintattal, diplomáciai érzékkel és kristálytisztá okfejtéssel papírra vetett követjelentés azonban minden meggyőző erejével is kevésnek bizonyult a cenzúra zsilipjeinek számottevő mértékű megnyitásához. A dokumentum ki nyomtatásakor a hatóságok ezúttal sem tekintettek el a zalai követek beszámolójának vizsgálatától.²²

Mindazonáltal nem mondható, hogy a sajtó nagyobb szabadságát követelő országgyűlési megnyilvánulások, az azokra visszhangzó megyei állásfoglalások végül nem vezettek a könyvvizsgálat gyakorlati szorításának enyhüléséhez.²³ A cenzurális eljárások terén új, a korábbinál lazább szabályok születtek, és kedvező fordulatként volt értékelhető az is, hogy a sajtóügy irányítása a kevésbé konzervatív Mednyánszky Alajos báró kezébe került.²⁴ A megengedőbb hatósági felügyelet végül is oda vezetett, hogy lassan-lassan teret engedtek a politikai nyilvánosság szélesbedésének, utat nyitva ezzel a legalább két-pólusú sajtóstruktúra kialakulásának.

DEÁK ÉS AZ ELSŐ MAGYAR SAJTÓTÖRVÉNY

A klasszikus magyar polgári államrendszer létrejöttében, és megeremtésében a mind gazdagabbá váló hazai sajtónak meghatározó szerep jutott. A nyomtatott betű hatását ideje korán felfedező reformkori politikai elit így maga is sokat tett a hírlapirodalom mozgásterének bővítéséért, a cenzúra szigorának enyhítéséért. Láttuk, e folyamat kezdetén a fiatal zalai törvényhozót, Deákot, amint a politikai diszkusszió szabadságáért harcolva világitotta meg a szólásszabadság közjogi alapjait, és rögzítette a sajtószabadság kivívásának fontosságát előbb 1836-os szereplése alkalmával, majd az 1839/40-es országgyűlésen, és mindkét alkalmat követően megyéjének tett írásbeli jelentésében. De nem feledkezett el a véleménynyilvánítás szabadságának fontosságáról a többiekkel, legfőképpen Kossuthal együtt megfogalmazott, s 1847 nyarára datált „Ellenzéki Nyilatkozat”-ban sem.²⁵ Ez utóbbi történelmi nagyságunkról pedig egyenesen közhelyszámba menő az ismeret, hogy közszerepléseinek kezdetén, a Zemplén megyei közgyűlés nyilvánossága előtt mondta el a cenzúramentes véleményközlésre vonatkozó kategorikus imperatívuszát: „Vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem.” Ha mindehhez hozzávesszük a témánk szempontjából a magyar honban igencsak széles körben ismert, és Deák Ferencről legkevésbé sem elválasztható

azon adomát-anekdotát, amely az ideális sajtótörvényt definiálta, a „Ha tőlem függne, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusa volna: hazudni nem szabad” formulát,²⁶ akkor bizonyosan alig tételezhetnénk fel, hogy a modern Magyarország politikatörténete e két, egymástól alig elválasztható, óriásának a sajtószabadság hazai bibliájához, a hosszú életű első sajtótörvényhez közvetlenül igencsak csekélyke köze volt.

Kettőjük közül Kossuth legalább az utolsó rendi gyűlés március 14-ei kerületi ülésén sürgethette a törvény mielőbbi megalkotását, vázlatosan útmutatást is adva annak kereteit illetően,²⁷ ám a forradalom későbbi igazságügyi miniszterének a sajtó törvény általi, felszabadításának dicsőségéből – vélhetően – még ennyi sem juthatott.²⁸ Deák ugyanis a pozsonyi diétára – Batthyány hívásának engedve – éppen azon a napon érkezett meg, amikor a sajtótörvény első változatáról határoztak az alsó táblán.²⁹ S bár a törvény szigora, s különösen a tervezett magas hírlapi kaució miatt a pesti ifjúság és Pozsony törvényhozói között keletkezett feszültség enyhítésén a kompromisszum kereséséről ismert újdonsült igazságügyi miniszter maga is fáradozhatott, ám hogy ez a valóságban meg is történt, annak igazolására a rendelkezésre álló források nem nyújtanak elégséges bizonyítékot.³⁰

És mindezek ellenére, a törvényhozás tárgyalótermeiből alig két hét alatt kikerülő sajtótörvény tartalmát, és kitüntetetten annak korrigált intézkedéseit, közelebből szemügyre véve, megállapítható, hogy az akkor már kormánytag Deák alapvetően elégedett lehetett nem csak a nyomtatott gondolat szabadságát megteremtő jogszabály szabadelvű szellemével, de magával a konkrét normaszöveggel is. Megvalósult ugyanis általa a reformkor egyik fontos követelése, a cenzúra-mentes sajtóközlés lehetősége és majdani gyakorlata, lomtárba került a lapalapítások engedélyezésének királyi „juss”-ként történő aposztrofálása, a hírlapi kaució összegében is az enyhébb szabályozás diadal-maskodott, ugyanakkor a törvény vétségi alakzatainak

rendszere fölött szemlét tartó Deák tapasztalhatta, hogy az „a sajtónak józan és célirányos szabadságán alapulva, magában foglalja egyszersmind a netalán történhető kiszökéseknek büntetését is.”³¹ Ami az újdonsült igazságügyért az első magyar sajtótörvény passzusai között tallózva teljességgel megnyugtathatta és megelégedettséggel tölthette el, az a sajtóperek esküdszéki hatáskörbe utalása lehetett. A törvény 17. szakasza ugyanis egyértelműen rögzítette, hogy „a sajtóvétségek fölött nyilvánosan, esküdszék ítélt,” és ugyanakkor ezzel egy időben felhatalmazta a kormányt, hogy „szorosan a büntető eljárásról szóló múlt országgyűlési javaslatnak elvei szerint, az esküdt-bíróságok alakítását rendelet által eszközölje.”³²

A megnyugvason túli elégtételt különösen az szolgáltathatta az igazságügyi tárca első emberének, hogy a sajtótörvény imént idézett passzusa az 1843-as büntetőjogi javaslat fontos intézményét³³ rehabilitálta, kárpótolva az akkori országgyűlési tárgyalásoktól távol maradni kényszerülő Deákot³⁴ a korábbi kudarcért. Mind ezek fényében érthető, hogy az esküdtbíróságokról szóló rendelet – az új tárca felállításával összefüggő szervezési nehézségek ellenére,³⁵ – tizennyolc nappal a törvény szentesítése után, 1848. április 29-én, bizonyosan Deák erőteljes szorgalmazásával, már napvilágot is látott.³⁶ Említést érdemel, hogy az alaptörvény-nél kétszerre vaskosabb szabályköteg száznolc paragrafusa – amelyben sokszor „szó szerinti megegyezések vannak a ’43-as javaslattal”³⁷ – lehetővé tette az esküdszékek felállítását. A bonyolult eljárási és szervezeti rendben létesített új, laikus tényezőknél is helyet adó bíróságok már a forradalom első hónapjaiban elkezdheték működésüket.³⁸ Az esküdtbíráskodás sajtópörökben való alkalmazása Deák Ferenc rövid igazságügyi miniszerségének hosszú időre szóló alkotása volt, olyannyira, hogy az 1867-ben, majd az utána megalkotott újabb, e tárgyban megszületett jogi normák jobbára a Deák jegyezte rendelet nyomvonalán haladtak tovább.³⁹

Jegyzetek

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ Vértess István: Deák Ferenc sajtópolitikája, (A Sajtó XIV. évf. 10. sz. 1942. 4. o.)

² Tanulmányok Deák Ferencről, Szerk.: Degré Alajos, Zalaegerszeg, 1976., 5. o.). A szerkesztő Hanák Péter 1975. december 12-ei előadásából idézett.

³ Takács Imre: Deák Ferenc és a magyar közjog. In: Tanulmányok Deák Ferencről, (Zalaegerszeg, 1976. 84. o. Ugyanerről a jelenségről írt a „napokban” – 1998-ban – Deák életművének neves kutatója, Molnár András is: „Életművét mindig is legnagyobb alkotásához, a kiegyezéshez mérte az utókor. Éppen ezért munkáinak korábbi válogatásaiban az 1860-as évekbeli megnyilatkozásai kerültek túlsúlyba”. Molnár András: Deák Ferenc, Budapest, 1998. 9. o.

⁴ Bars vármegye 1820. Márc. 6-i felirata a cenzúra ellen. (Horváth Mihály: Huszonöt év. I. k. 79. o.), Kis Pál: Sajtószabadság. (Pozsony, 1833.), Széchenyi István: Hitel. 296., 386. o. Dessewffy József: Ueber Pressefreiheit und üchercensur...1831., (Lipce).

⁵ A fiatal Deák leírására I. Pulszky Ferenc: Deák Ferenc. Jellemrajz. (Bp., 1904., 11-13. o.)

⁶ Deák Ferenc beszédei. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. (Bp. 1903. I. k. 226. o.)

⁷ A továbbiakban: Kónyi, im./

⁸ A követjelentés Zala vármegye 1836. június 22-i közgyűlésének jegyzőkönyvében 1017. szám alatt volt olvasható, és Deák Ferencen kívül a másik követ, Hertelendy Károly jegyezte.

(L. Kónyi im. I. k. 264-313. o.)

⁹ A „mázsás jelentést” közlő Kossuth a beszámoló közzétételét indokolva az alábbiakat hangsúlyozta:

„Nem lehet nem óhajtanom, hogy kinek a törvényhozásban közvetve vagy közvetlenül szava van, ez értekezést meg ne olvasná, mert abban, mint egy tiszta tükörben megláthatja, mit tett, mit nem tett, miért tette s nem tette és mit hagyott végrendelésében nemzetnek és törvényhozásnak a lefolyt nevezetes országgyűlés. (Törvényhatósági Tudósítások 5. szám.)

¹⁰ Deák Ferenc minderről Zala vármegye 1840. július 27-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvének 1516. pontja alatt felvett követjelentésében ekként formulázott: „Az országgyűlés kezdetén már elhatározták a kerületi RR. azt is, hogy kerületi tanácskozásairól rendszer naplót vezessenek. S ezen határozat következtében minden szükséges intézkedések megtétettek, s mind a gyorsírókkal, mind

nyomtatóval már az alkú is megkötött. Azonban mielőtt még a nyomtatás elkezdett volna, jelentetett a kerületi rendeknek, hogy a sajtónak használatára nézve törvény ellen fennálló gyakorlat és szabályok folytában a naplónak kinyomtatása meggátolt. Sérelmesnek láttuk mi ezen akadályozást, s azt mint a sajtó szabadságán ejtett újabb sérelmet ő felségéhez tüstént föl akartuk terjeszteni; de a fő RR. meg nem egyeztek javaslatunkban. Többször ismételt üzeneteink sikertelenek valának, s így a kerületi napló elmaradt.” (Kónyi im. I. k. 542-543. o.)

¹⁰ A felső táblán a kerületi ülés naplójának kérdésében gróf Széchenyi István a többségi állásponttal szemben szükségesnek tartotta aláhúzni, hogy „a nemzet soha nem adott túl a sajtó szabadságán”. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy magyarhonban a tökéletes sajtószabadság a fennálló intézmények és a közértelmesség alacsony színvonala miatt „fájdalom, körülményeinkhez bizony még nem illik.”

¹¹ Az elnököl perszonális azt javallotta, hogy „álljanak el a rendek e törvényjavaslatról, mert belevág a divatozó praeventiva censurába, melyről több törvény van (Idézi Kónyi im. I. k. 330. o.)

¹² A sajtótörvény megalkotását proponáló Somssich Miklóssal egyetértve, Deák leszögezte: „Szükséges tehát mintegy előmunkákat tennünk erre nézve, s így azt kívánnám, hogy választmány bizatnék meg a sajtótörvények általános tervének kidolgozására, kikötve világosan, hogy ez praeventin censurára ne értessék, mert ennek törvénytelenységét az ország rendei már többször kimondták.” (Kónyi. im. I. k. 399. o.)

¹³ Kónyi im. I. k. 488–553. o. „Még az 1836-dik esztendei országgyűlésen indítványba hozták a KK. és RR. az országgyűlési hírlapok létesítését, s ez iránt egy törvényjavaslatot is készítettek, melyben azoknak megelőző vizsgálat nélküli kiadhatása elhatározott, s egyszersmind a szerkesztők ellen, ha visszaéléseket követnének el, czélszerű büntetések rendeltettek. Nem fogadták el akkor ezen javaslatot a fő RR. S a két táblának e feletti vitátsai siker nélkül folytak az országgyűlés berekesztéséig. A jelen országgyűlésen tehát ismét felvettük ezen tárgyat, s a fő RR.-et ismét felszólítottuk, hogy abban megegyezzen, s velök ez iránt újabban közölt törvényjavaslatunkat elfogadni szíveskedjenek. Ők azonban óhajtasunk létesülését folyvást elleneztek, s az országgyűlési hírlapoknak megelőző vizsgálat nélküli kiadhatását semmiképpen el nem fogadták, hanem e tárgyat a sajtó kérdésének egész kiterjedésében leendő felvételéhez utasították. Készen valánk mi a sajtó kérdését is kimerítőleg tárgyalni; de addig is, míg ez megtörténik, szükségesnek láttuk az országgyűlési hírlapokat létrehozni. Újra és ismételve vitattuk tehát kifejtett nézeteinket; a fő RR. azonban határozatuktól el nem álltak; mi pedig megelőző vizsgálatban, mely törvényeinkben nem alapul, s melyet a nemzet hozzájárulása nélkül, sőt a nemzet jussainak sérelmével hozott be a kormány, meg nem egyezhettünk, s azt meg egyezésünkkel tetteg nem törvényesíthettük. És így, minthogy a sajtó kérdésének kimerítő tárgyalása, melyet már határozat által kitűztünk, annyi egyéb fontos és szintén közérdekű tárgyak mellett idő hiányában az országgyűlésben meg nem történhetett, az országgyűlési szabad hírlapokra nézve kívívni semmit képesek nem valánk.” (Kónyi im. I. k. 540-41. o.)

¹⁴ Kónyi im. I. k. 541. o.

¹⁵ Kónyi im. I. k. 541. o.

¹⁶ Uo. 541. o.

¹⁷ Uo. 541. o.

¹⁸ Uo. 541. o.

¹⁹ Uo. 542. o.

²⁰ Kónyi im. I. k. 542. o.

²¹ Uo. 542. o.

²² Zala megye 1840. július 27-i közgyűlésére előterjesztett követjelentést csak 1842-ben sikerült kinyomtatni. (Molnár András: Deák Ferenc, 1998. 210. o.)

²³ Magyarország története 1790–1848. Főszerkesztő: Mérey Gyula, szerkesztő: Vörös Károly, (Bp. 1980. 2. k. 855. o.)

²⁴ A cenzúra, amint arról sajtótörténelmi nagy összefoglaló sorozatunk első kötetéből értesülhetünk, 1840-ben Budán, A Helytartótanács Tanulmányi Osztályának kebelében megalakult,

új központi könyvvizsgáló hivatal hatáskörébe került. Ennek vezetésére kapott báró Mednyánszky Alajos megbízást, aki pályafutása előtt csaknem ellenzéki szellemű irodalmárként mutatkozott. Maga is számos irodalmi és történelmi dolgozat szerzőjeként a cenzúráról szerezhetett személyes tapasztalatokat. Jókai Mór jellemezve a helytartótanácsi tisztségviselőt, megállapította, hogy „kormányhivatalnok volt, de felvilágosult fő s alkotmányos érzelmi kapacitás.” (A magyar sajtó története I. 1705-1848. Szerk.: Kókay György, Bp. 1979. I. k. 660. o.) L. még: Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története, (1874. 260. o.)

²⁵ A Nyilatkozat leszögezte, hogy nagy szükség van parlamentáris felelős kormányra; egyesülési és gyűlekezési szabadságra; „célszerű sajtótörvényekkel körülírt” sajtószabadságra”. (MT. 5/2 961. o.)

²⁶ Liska Dénes: Deák Ferenc az anekdoták tükrében, (Budapest, 2003. 5. o.)

²⁷ Kossuth közölte a követekkel, hogy a bécsi forradalom nyomán „a sajtószabadság az uralkodó által meg van adva”, és hozzátette, hogy e kérdésben „nem annyira tanácskozára, mint leíróra van szükség”, akinek a szónok szerint az alábbiakat kellett volna rögzítenie: „Magyarországon a sajtószabadság helyére állítottik. A sajtóvétségek eskütszéki eljárás alá helyeztetnek. Az eskütszéki eljárás és büntetések azok, melyek a múlt országgyűlés által a kriminális codexben fölláttak.” (Idézi: Barta István: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847-48. Bp. 1972. 651-656. o.)

²⁸ Máthé Gábor: Deák Ferenc emlékének törvénybeiktatása 1876: III. tc. (In: Zalai Gyűjtemény, Tanulmányok Dák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976., 374. o.)

²⁹ Deák maga mondta el később az 1848 tavaszán lezajlott korszakos változásokról, amelynek előkészítésén maga majd két évtizedig munkálkodott, hogy: „én az országgyűlésnek végső percében mentem fel Pozsonyba, midőn a munka már meg volt véve, melynek dicsőségéből részt nem követelhetek.” (Idézi: Vértess István: Deák Ferenc sajtópolitikája, VII. A Sajtó XVI. évf. 1942. 7. sz. 1. o.) Ugyanerről írt Deák sógorának is 1848. április 30-ai levelében Pozsonyból, mondván, hogy a tárgyalásokra csupán akkor érkezett meg, „midőn a fő dolgok már el valának döntve”. (Idézi: Sándor Pál: Az anekdotázó Deák Ferenc, 1986, 89-90. o.)

³⁰ Ennek ellenére Vértess István idézett cikksorozatában erre tesz kísérletet.

³¹ Kónyi, im. I. k. 293. o.

³² L. erre Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. áprilisi esküdszéki rendelet. (Acta Juridica et Politica Szeged. Tomus VII. Fasciculus I., 1960.)

³³ Both id. cikk, illetve Balogh Elemér: Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere, Szerk.: Molnár András, (Zalaegerszeg, 1998. 144-145. o.)

³⁴ Deák távol maradását leginkább az adózás körül helyben kirobbant „palotaforradalommal” magyarázta, ami párosult a bécsi kormány „perfid” magatartásával. A történelmi irodalomban azonban tartja magát az a vélekedés, hogy Zala megye két országgyűlésen oly sikeres küldötte „a számára döntő fórumnak tekintett köztanácskozások” kilátástalansága miatt maradt szűkebb pátriájában, Kehidán. L. erre még: Kónyi im. II. k. 1-54. o.

³⁵ Dobszay Tamás: Deák Ferenc és az igazságügyi minisztérium szervezése. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. (Bp. 1998. 98-128. o.)

³⁶ Mezey Barna: Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. (Bp. 1998. 174-176. o.)

³⁷ Mezey Barna. id. cikk. 174. o.

³⁸ Rész Ensel Sándor: Az esküdszék Magyarországon, (1867. 65. o.)

³⁹ Antal Tamás: A sajtóesküdszékek és működésük szabályozása Magyarországon /1867–1896/. (In: Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Tom. II. Fasc. I. 38. o.)

KÖZLEMÉNYEK

Sipta István

A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése (1975-2000)*

1. Az alábbi gondolatok nem az összegzés szándékával születtek. Céljuk, hogy a jogtörténet-tudomány egyetlen hazai akadémiai fórumán az elmúlt 25 év tudományfejlődésének legalapvetőbb tendenciáit számba véve a jövő lehetséges irányairól és kikerülhetetlen feladatairól szóljunk. Nem lehet kérdéses, hogy a tudományfejlődés és az egyetemi szintű tudományközvetítés új kihívások előtt áll. Ezért is fontos áttekinteni a tudományos kutatás személyi hátterét, a kutatói-oktatói rekrutációt, a fiatal munkatársaink szakmai perspektíváját, esélyeit. A cikk ezért foglalkozik a jogtörténeti kutatás feltételeinek változásaival, a főbb irányokkal, a mérhető teljesítményekkel és az ebből általánosítható tapasztalatokkal. A jogtörténeti kutatások helyzetére vonatkozó legfontosabb művek¹ részletesen taglalják tudományunk elmúlt negyedszázadának eredményeit, a hazai és nemzetközi fórumokon nyújtott teljesítményünket. Ezúttal tudományos tevékenységünk „felszínén” maradva, az albizottság rendelkezésére álló eszközökkel befolyásolható kérdésekre térek ki.

A vázlatos áttekintés *csak részlegesen terjed ki az oktatásra és csupán a „főfoglalkozású” jogtörténészek tevékenységét érinti.* Ezúttal *figyelmem kívül hagyom* a „céhen kívüliek” jogtörténeti tárgyú kutatásait. A jogtörténetírás elmúlt időszakának egyik fontos változása éppen az volt, hogy a korábban extraneusnak számító jogi érdeklődésű bölcsészek egy része érdemi részt vállalt a jogi felsőoktatásban és kutatásban. Jogtörténet alatt a szűkebb értelemben vett szakjogtörténetet és az alkotmánytörténetet egyaránt értem. A címbe foglalt „hazai” jelző arra utal, hogy – ezúttal – nem ismertem a külföldi kutatóintézetek magyar vonatkozású kutatásait és azok eredményeit, csak a magyarországi műhelyek tevékenységét vizsgálom.

Az áttekintéshez Both Ödön: *Tudományos kutatási irányok a jogtörténet terén (1945-1969)* című, 1970-ben megjelent műve kínál egyfajta kiindulópontot. A hely szelleme okán a mű összefoglaló gondolatát idézem: „Mindezek ellenére nincs okunk a megaláztatottságra, rengeteg a tennivaló, hiszen az elmúlt évtizedek kutatásaira is elég jellemző az ösztönösség, az ötletszerűség, az alkalmoszerűség és az egyoldalúság. A magyar jogtörténészek nagyobb hányada szívesebben foglalkozott alkotmány- és közigazgatás-történettel, mint a magán-, a büntető- és per jog történetével. Arról sem fe-

ledkezhetünk meg, hogy a közzétett munkák százai között milyen kevés a jövő kutatásait megalapozó könyv. A múltban gyakran évek teltek el anélkül, hogy akár csak egyetlen nagyobb szintézis készült volna el. A jogtörténeti könyvek ritkaságát csupán tényként kellett megállapítanunk, nem a tanulmányok lebecsüléseként, mert ugyan ki vonhatná kétségbe, hogy ezek nélkülözhetetlenek, és ki ne tudná, hogy nem egy könyv már megjelenésekor megérett a papírzúzdára, míg sok tanulmány maradandó eredményeket tartalmaz. És még egyet: a kisebb-nagyobb tanulmányok szerzőinek igen jelentős része olyanok közül kerül ki, akik még nem töltöttek hosszú időt kutatásokkal, még nem értek be arra, hogy nagy kötetekkel álljanak a nyilvánosság elé. Az igazi kutató érzi, tudja, hogy mikor érkezett el az ő ideje. A magyar jogtörténetírás híveinek nincs ugyan garanciája arra, hogy minden egyes tanulmányíróból könyvíró lesz, de az bizonyos, hogy ahol sok az egyébként értékes kisebb munka, előbb-utóbb megszületnek a nagyobb művek is, és ez az, ami a legmegnyugtatóbb a számunkra.” Izgalmas kérdés vizsgálni, mi változott és mi maradt változatlan a jogtörténészek törekvéseiben és eredményeiben az elmúlt 25 évben.

2. A jogtörténeti kutatás személyi feltételeit tekintve 2.– jó értelemben vett – kontinuitás tapasztalható. Miközben a társadalomtudományokban általában viszonylag nagy volt a pályaelhagyás és fluktuáció, tudományunkban csaknem minden tudományos fokozattal rendelkező kutató megtartotta állását és korábbi tudományos befolyását. A meghatározó jelentőségű, iskolateremtő személyiségek (Csizmadia Andor, Bónis György, Degré Alajos) halála után is fennmaradt a jogtörténészek – értékközvetítést lehetővé tevő – generációs tagoltsága. A vezető kutatóink döntő többsége a tudományszervezés, a tudományos minősítés és az oktatásirányítási területén jelentős befolyást szerzett. Tárgyaink túléltek a szűk látókörű kritikákat, a kiadott képesítési követelmények megőrizték a jogtörténeti stúdiумok kötelező és alaptárgyi jellegét. Az egyetemi tan székek mellett kialakult tudományos műhelyek stabilizálódtak, a jogi oktatás mennyiségi expanziója megnövelte az állásba vehető jogtörténészek számát is. A felekezeti jogi képzés lehetővé tette az egyházjog történetének oktatását, a két világháború közötti jogtörténeti tematika egyes elemeinek átvételét. A PhD hallgatók révén viszonylag nagy számban nyertünk oktatói és kutatói utánpótlást, kiszélesedett a hivatásos jogtörténet személyi bázisa. A hazai jogtörténészek egy része huzamosabb ideig kutatott külföldi intézetekben, többségük sikeresen közvetítette a hazai tudományos eredményeket. A politikai változások nem teremtettek közöttünk helyrehozhatatlan ellentéteket, és nem eredményeztek lényeges szemléleti, tematikai és módszertani változásokat sem.

A fiatalabb kutatók rekrutációját tekintve az utóbbi 15 évben döntő szerepet kaptak azon jogtörténészek, akik már hallgató korukban érdek nélkül vállalták a jog történetjének kutatását. A tanszéki kutatóhelyek fiatal utánpótlásának kb. 80 %-át a TDK és OTDK

résztevők, győztesek teszik ki. A tudományos kutatás szempontjából rendkívül fontos, hogy a kezdő jogtörténészek döntő többsége egy vagy két idegen nyelvet kutatóképes szinten ismer. Ebből is következik, hogy az utolsó tíz évben radikálisan megnőtt a külföldi ösztöndíjas utak száma. Az újonnan alkalmazott, státusba került fiatal munkatársaink mindegyike részt vett hosszabb-rövidebb ideig tartó külföldi kutatóúton. A nyolcvanas években főállású elhivatottságot vállaló jogtörténészek között öröndetesen nagy számban (öten) vannak két diplomával rendelkezők. Ebből következik, hogy a kutatók ezen része nagyobb affinitással rendelkezik a néprajz, a régészet, a nyelvészet és az általános történettudomány határterületi témái iránt. Ez a körülmény a jogtörténeti publikációkban is tükröződik.²

3. A jogtörténeti kutatási tevékenység általános jellemzőit vizsgálva elsőként szintén a kontinuitást említhetjük. Az 1989-es fordulat a témaválasztásban sem hozott lényeges változást. Ez annak a bizonyítéka, hogy a nyolcvanas évektől a kutatási témák kiválasztásában már nem játszottak szerepet primér politikai szempontok. A változásokkal részben összefüggő jelenség viszont, hogy érezhető igény merült fel a kutatási időhatár napjainkig való közelítésére. Ezzel összefüggésben a jelenkor történeti tárgykörű kutatások is megsaporodtak. A tételes tárgyak – terhesnek érezve a „szocialista” időszak kutatását – egyre határozottabban követelik az 1945 utáni előtörténetük művelését, tudományos feldolgozását. A kutatói témaválasztást ebben az időszakban is nagymértékben befolyásolták az oktatás igényei. A publikációink jelentős része oktatási anyag, tankönyv, jegyzet, tansegédlet.³

A kutatások csaknem kivétel nélkül tanszékekhez kötődnek, az utóbbi években nélkülöznünk kellett az akadémiai kutatóhelyi támogatásokat. A fiatal jogtörténészek témaválasztásai nem mindig koordináltak, főleg a magánjogi és közigazgatás-történeti területeken gyakori a párhuzamos kutatás. Az elmúlt tíz évben határozottan csökkent a helytörténeti kutatások aránya.

A jogtörténeti kutatások hivatalos támogatottsága elmentmondásos képet mutat. Az OTKA-keretből ugyan jelentős támogatást kaptunk,⁴ azonban egyre inkább számolni kell a tételes tárgyak, az integrációs kutatási projektek helyzeti előnyével.

Hasonló módon csökkent a levéltári források feltárására vonatkozó hajlam. Ez csaknem természetes következménye az új tudományos fokozati rendszernek, hiszen a gyors, öt éven belüli fokozatszerzés természetes elvárás a főállást vállaló fiatal oktatókkal szemben.

Az utóbbi tíz évben határozott visszafordulást tapasztalhatunk a jogtörténet-tudomány maradandó értékeihez. Egyfajta – jó értelemben vett – Eckhart, Bónis, Degré kultusz alakult ki.⁵

Új jelenséggé értékelhetjük a római jogászok erőteljes és jelentős eredményeket teremtő vonzalmát a jogtörténeti tárgykörök iránt (Hamza Gábor, Zlinszky János, Szabó Béla). Az utóbbi tíz évben kimutathatóan magasabb arányt képviselnek az egyházjogi tanulmányok és jóval kisebb szerepet kapott a korábban kiemel-

ten kezelt forradalmi időszak (Károlyi-periódus, Tanácsköztársaság) kutatása.

A külföldi konferenciák a tudományos eredmények népszerűsítésének fontos fórumaivá váltak. Ezen a területen főleg a fiatalok nagy részvételi aránya reménytelkelt.

A jogtörténész szakma eredményeinek megismertetése, népszerűsítése terén fontos szerepe van a népszerű történelmi szakfolyóiratokban való publikálásnak. Elsősorban Mezey Barna közreműködése révén ismertethetjük kutatási eredményeinket a Rubicon és História hasábjain, és vehettünk részt az általános és szaklexikonok jogtörténeti szócikkeinek összeállításában. Révész T. Mihály jóvoltából országos nyilvánosságú előadás-sorozatot tarthattunk, ami eddig a bölcsészek privilégiuma volt.

4. A jogtörténeti kutatás korszakonkénti jellemzésekor – az egyetemes állam- és jogtörténet terén – megállapítható, hogy az antik kor változatlanul fehér foltot képez. Az archaikus társadalom és államrendszer kutatására gyakorlatilag „főhivatásszerűen” senki sem vállalkozott, a német területeken újra divatba jött jogi antropológiának nincs hazai követője. Az ókori kelet államának és jogának kutatása az elmúlt 25 évben a bölcsészek privilégiuma maradt, mi csupán egy – talán ismét aktualizálásra szoruló – szöveggyűjtemény kiadásáig jutottunk el. Ez nem jelenti azt, hogy nem történtek az adott időszakban kísérletek a kezdeti idők egyes kérdéseinek feldolgozására. Ezek a kísérletek zömmel a római jogászokhoz kötődnek; Földi András, Hamza Gábor, Jakab Éva és Zlinszky János foglalkozott antik, főleg ógörög és korai római kérdésekkel.

Az egyetemes középkor kutatása továbbra is régi adósságaink egyike maradt. Változatlanul kevesen vannak, akik önálló kutatási területként ezt az időszakot választják. Az utóbbi években azonban egyre több fiatal készül ebből az időszakból önálló tudományos dolgozat megírására. Villányi József és Takács Tibor a francia, Babják Ildikó, Bató Szilvia, Koncz Ibolya Katalin a német (germán-frank) középkor speciális kérdéseiből írák PhD disszertációjukat. A hiányt némiképp enyhíti, hogy a római jogászok egy részének továbbélés-kutatásai, a ius commune történetének vizsgálata szükségképpen együtt jár a korabeli jogintézmények értékelő feltárásával is. Ide kapcsolódik az öröndetes módon megélénkült – elsősorban Balogh Elemér és Rácz Lajos nevéhez kötődő – egyházjog-történeti kutatás.⁶

Az egyetemes kitekintésű újkori alkotmánytörténeti kutatások nagyobb arányt képviselnek a korábbi periódusnál. Ide sorolhatjuk a már említett továbbélésre vonatkozó kutatásokat, a büntetőjogi rendszer – Mezey Barna nevéhez köthető feldolgozásait⁷ és azokat a műveket, amelyek 19. századi tematikájúak ugyan, de érintik – legalább a kései – újkor alapvető tendenciáit is. Ebben a tekintetben Pomogyi László⁸, Rácz Lajos⁹ Szabó Béla¹⁰ munkássága emelhető ki. Itt érdemel említést a Homoki Nagy Mária¹¹ és Balogh Judit¹² és Horváth Attila¹³ által végzett kodifikáció-történeti feltáró munka is.

A 19. század továbbra is a legnépszerűbb kutatási terület az állam- és jogtörténet terén. Ez a megállapítás vonatkozik az egyetemes jogtörténelmi tárgykörökre is. A kutatói érdeklődés mindenekelőtt a német nyelvű területekre terjed ki, az „idősebb generációhoz tartozók” csaknem kivétel nélkül ezen a területen folytattak feltáró kutatómunkát. A fiatalabb tudósgeneráció azonban előszeretettel fordult az angolszász jog egyes kérdései felé, mindenekelőtt az angol-amerikai szabadságjogok kérdéseit kutatva. Ez a tendencia új és sikert ígérő.¹⁴

Új tendenciának tűnik, hogy a jogtörténelmi kutatási periódus időhatára nem zárul 1945-tel. Az elmúlt tíz évben szaporodnak azok az egyetemes jogtörténelmi kitekintések, amelyek a jelenkor történetig tárgyalják a legfontosabb tendenciákat. Ezen a téren gyakoriak az egyes szakjogágak történetét napjainkig követő munkák.

Az összes publikációk számát tekintve növekvő arányt képviselnek az átfogónak tekinthető több korszakot átívelő összefoglalások. Ezek zömét idősebb kutatók készítették, a munkák egy része szándékoltan oktatási célból készült.

Magyar állam- és jogtörténelmi, magyar tematikájú kutatások esetében a középkori tematikájú művek száma kis mértékben emelkedett. Ez nagy részben a neves középkor kutatók – Gerics József, Blazovich László – tevékenységének eredménye. Ezt a tendenciát erősíti a közép-latint jól ismerő fiatalok aktivitása itt többek között Szabó Bélára, Béli Gáborra, Balogh Elemérré és Homoki Nagy Máriára, Petrasovszky Annára gondolhatunk.

Hasonlóan növekvő arányt képviselnek az újkori tematikájú állam- és jogtörténelmi kutatások. Ebben a tekintetben főleg Rácz Lajos Erdély-kutatásai,¹⁵ a Kajtár-iskola büntetőjogi tanulmányai érdemelnek említést.¹⁶

A kutatás eredményeket tekintve legnagyobb arányt képviseli és a legjelentősebb műveket eredményezte a 19. század feltárására irányuló törekvés. Ebben a tekintetben legnagyobb teljesítményt Ruszoly József produkálta, akinek levéltári kutatásokon alapuló forrásokat tiszteletben tartó módszerét többen iránymutatónak tekintjük.¹⁷ Hasonlóan élénk a fiatalok aktivitása is a magyar reformkor és polgári időszak állam- és jogtörténelmi kérdései iránt.¹⁸ A 20. század első fele változatlanul népszerű kutatási téma, újabban – önálló kutatási területként – jelentkeztek az 1956 és ezt követő események tisztázandó kérdései. Ezen a téren elsősorban Horváth Attila¹⁹ végzett aktív tevékenységet.

5. A jogtörténet-kutatás tematikai jellemzőit tekintve a tudományos igényű művek többsége természetesen magyar alkotmányos jogtörténelmi tárgyú. A publikációkat alapul véve mindössze négy olyan jogtörténetész-kollégánk van, akinek munkásságában az egyetemes állam- és jogtörténelmi kérdések nagyobb súllyal szerepelnek (Horváth Pál, B. Kállay István, Nagyné Szegvári Katalin, Szabó Béla). A tisztán egyetemes jogtörténelmi publikációknál valamivel nagyobb arányt képviselnek azok az írásművek, amelyek ebből a szempontból vegyesek, a magyar kutatási anyag európai vonatko-

zásait is tárgyalják. (Révész T. Mihály, Horváth Attila, Basa Ildikó, Beliznai Kinga, Herger Csabáné, Delacasse Krisztina, Kisteleki Károly, Schweitzer Gábor, Szekeres Róbert, Völgyesi Levente publikációi)

A tudományos igényű művek többsége alkotmánytörténelmi jellegű. Ezen belül mindenekelőtt a közigazgatás-történelmi tárgyú munkák dominálnak. Csaknem azonos arányt képvisel a közigazgatással az igazságszolgáltatás és igazságszolgáltatási szervezet kérdéskörét feldolgozó irodalom.

Az elmúlt 25 év számszerűen is igazolható tendenciája a szűkebb értelemben vett jogtörténelmi kutatások arányának lassú növekedése. Ebben a tekintetben főleg a fiatalabb kutatói korosztály produkált többet.²⁰

Hasonló egyértelműséggel állapítható meg a helytörténelmi kutatások visszaszorulása. Ennek egyik feltehető oka, hogy ez a kutatási célkitűzés nem bír megfelelő presztízs-értékkel, másrészt lényegében kizárólag levéltári kutatásokhoz kötődik. Az archivált források feltárása rendkívül költséges és időigényes munka, ennek ódi-umát csak kevesen vállalják.

Az elmúlt negyedszázad egyik negatív tendenciája a módszertani kérdések iránti érdeklődés csökkenése volt. Ebben a tekintetben változatlanul Horváth Pál műveit említhetjük,²¹ hiszen a legújabb metodológiai kihívásokra egyetlen jogtörténész szerző sem vállalkozott.

Mindkét (egyetemes, magyar) jogtörténelmi területen öröndetesen növekedett a felsőoktatás történetével és a jogi oktatás történetével foglalkozó művek száma. A tudományos igényű érdeklődés a középkori egyetemek hallgatói összetételének vizsgálatára,²² a jogakadémiai²³ és egyetemi²⁴ oktatástörténetre egyaránt kiterjedt.

ÖSSZEGZÉS, FELADATOK

A jogtörténelmi albizottság keretében lehetőséget kell teremteni a fiatal kutatók bemutatkozására a szűkebb értelemben vett szakmai közösség előtt. Ezen alkalmak lehetőséget biztosítanak a szakmai tapasztalatok átadására, a választott témával kapcsolatos módszertani kérdések megvitatására. Szükségesnek látszik egy kutatási regiszter összeállítása, amellyel a pályakezdő fiatalok témaválasztását segíthetnénk, a szükségtelen párhuzamos kutatást elkerülhetnénk. Igény merült fel olyan külföldi kutatók meghívására, akik módszertani tapasztalataikkal segíthetnék a hazai kutatást.

Lehetőségeinkhez képest biztosítani kell a jogtörténelmi tanulmányok további megjelentetését és egyéb más módokon is a publikációs lehetőségek biztosítását. Ezen a téren különös figyelmet kell fordítanunk az idegen nyelvű tanulmányok megjelentetésére. Segítené a jogtörténelmi tárgyú tudományos feldolgozást a legfontosabb kategóriák, fogalmak összegyűjtése, egy jogtörténelmi lexikon, esetleg enciklopédia összeállítása. El kell készítenünk az állam- és jogtörténet részletes bibliográfiát, amely – egyelőre – az 1975-2000-ig terjedő időszakot fogná át.

Jegyzetek

- * A tanulmány az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság Jogtörténeli Albizottságának 2002. március 21-i szegedi ülésén elhangzott beszámoló szerkesztett változata. Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.
- 1 Both, Ödön: Wissenschaftliche Forschungsrichtungen auf dem Gebiete der ungarischen Rechtsgeschichte seit 1945. In: Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und des Römischen Rechts, Szeged 1970.; uő: Tudományos kutatási irányok a magyar jogtörténet terén (1945-1969). Acta Jur. et Pol. Szeged, 1994.; Bónis György: In memoriam Eckhart Ferenc. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germ. Abt). 75. köt. 1958. 596-600.; uő: Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Ius Romanum Medii Aevi, V.10., Mediolani, 1964.; uő: Fünfundzwanzig Jahre ungarische Rechtsgeschichtsschreibung (1945-1969) Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germ. Abt). 1970. 87. köt. 559-569.; Csizmadia Andor: A jogtörténeli oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között. Pécs. 1967. Jubileumi tanulmányok II. 107-128.; uő: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. In: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.; uő: A nemzetközi összefogás hatása a jogtörténeli tananyag fejlődésére. Felsőoktatási Szemle. 1976.; uő: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. In: Magyar állam- és jogtörténet, 5. kiadás, Tankönyvkiadó, Bp. 1991.; Degré Alajos: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. Értekezések 1967-1968. A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete, Bp. 1968. Klny.; uő: Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban. Gazdaság- és Jogtudomány. (III) k. 1969. 77-100.; Horváth Pál: Bevezetés az összehasonlító jogtörténet alapelemeibe. Közgazdasági és Jogi K. Bp. 1979.; Horváth Pál: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. In: Magyar állam- és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó Bp., 2002.; Kovács Kálmán: A magyar jogtörténeli kutatások útja és jelenlegi feladatai. Gazdaság- és Jogtudomány. (III.) k. 1969. 55-76.; uő: A magyar jogtörténeli kutatások néhány új jellemző vonása és további feladatai. In: Az állam- és jogtudományok fejlődése, Bp. 1975.; Máthé Gábor: Hajnik Imre centenárius munkája a magyar jogtörténet szerepéről, Jogtudományi Közöny 1970.; Mezey Barna: Jogtörténetírás és a jogtörténet oktatása. In: Magyar jogtörténet. (Szerk.: Mezey Barna) Osiris 2003.; Nagyné Szegvári Katalin: A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (Helyzetelemzés). Jogtörténeli Értekezések. Az ELTE Magyar Jogtörténeli Tanszékének Kiadványai. (Szerk.: Kovács Kálmán) Bp. 1975.; Révész T. Mihály: A jogtörténet jelene és jövője. Jogtörténeli Szemle. 3. sz. 1990. 97-102.; Stipta István: A jogtörténet-tudomány. In: Bevezetés a társadalomtudományok történetébe. (Szerk.: Bódi Zsombor-Ö. Kovács József) Osiris, 2003.
- 2 Nagy Janka Teodóra: Család- és öröklésjogi népszokások Kapuvárról. (Forrásközlés) (Kőhegyi Mihállyal közösen) Soproni Szemle 1995. XLIX/4. 339-351.; Bónis György és társai néphagyomány kutatása Tápn I. (Kőhegyi Mihállyal közösen). In: Studia Ethnographicae. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1995.; Bónis György és társai néphagyomány kutatása Tápn II. (Kőhegyi Mihállyal közösen). In: Studia Ethnographicae. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1998.; Bács-Kiskun megyei jogi népszokások. (Kőhegyi Mihállyal közösen) CUMANIA 15. Kecskemét, 1998. 349-374.; Bató Szilvia szakdolgozata Kelebia régészeti topográfiája (Szeged, 2000.) címmel.; Koncz Ibolya Katalin: A hiedelemvilág megjelenése a középkori büntetőjogban. Miskolci Egyetem kiadványa az 1997. november 6-i doktoranduszi konferencia előadásából – Miskolc, 1997. 52-70.; Kepler anyjának boszorkánypere (avagy Johannes Kepler, mint kora babonája ellen fellépő ügyvéd) /Jogtörténeli tanulmányok VII. Pécs, 2001. 253-257.; Petrasovszky Anna: Civilizáció-római jog-latin nyelv. Megjelent: a „Dum spiro doceo” Ünnepi Tanulmányok VI. kötet, Bíbor Kiadó Miskolc, 2000. 487-497.; Istvánffy Miklós Historiarum de rebus Ungaricis című történelmi munkájának néhány vonatkozása. Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 1997. november 6. Bölcsészettudományi Kar Szekciókiadványa, 49-51.
- 3 Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris, Bp., 1995.; Magyar jogtörténet. Osiris, Bp., 1996.; Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): Általános jogtörténet I. 4. kiad. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995.; Horváth Pál (szerk.): Általános jogtörténet II. ELTE ÁJK, Bp., 1994.; Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet (1978) c. tankönyv (átdolgozta: Horváth Pál és Stipta István) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995.; Béli Gábor: Magyar jogtörténet. JPTE ÁJK, Pécs, 1995.; Homoki Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. JATEPress, Szeged 2001.; Ruszoly József: Európa jogtörténete: az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában. Bp.: Püski. 1996.; Stipta István: A magyar bírói rendszer története. Debrecen, 1997.; Kajtár István: Egyetemes állam- és jogtörténet I. Institutiones Juris, Dialog Campus tankönyvek, Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1997. 187.; uő: Egyetemes állam- és jogtörténet II. Institutiones Juris, Dialog Campus, Budapest-Pécs 1998. 175.; Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor. Szerk.: Rác Lajos. Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, 1998. 307.
- 4 Az utóbbi tíz év jogtörténeli tárgyú OTKA-programjai a következők: Ruszoly József: Reformkori kodifikációs törekvések, kitekintéssel az európai jogfejlődésre. (1992-1995); Szabó Béla: Az európai „ius commune” és hazai jog irodalmának elterjedtsége a 16-18. századi Magyarországon. (1994-1997); Kajtár István: A modern magyar államgépezet kialakulása a XIX. században. (1994-1997); Nagyné Szegvári Katalin: A gazdasági jogalkotás jogtörténeli gyökerei a tőkés gazdaság és a modernizáció időszakában. (1995-1998); Rác Lajos: Állam- és Jogtudományi Bibliográfia 1825-1945. (1995-1998); Mezey Barna: A magyar börtönügy és a büntetésvesztrehajtási jog történeli gyökerei. (1996-1997); Schweizer Gábor: A vallásszabadság jogi és alkotmányos keretei az újkori európai jogrendszerekben. (1996-1997); Stipta István: A közigazgatási bíróság létrejötte, működése. (1996-1999); uő: A magyar bírósági rendszer története. (1997-1998); Szabó István: Államfői intézmény a polgári Magyarországon, tekintettel az európai fejlődési tendenciákra. (1997-1999); Balogh Judit: Magánjogi kodifikációs törekvések Magyarországon a XIX-XX. században. (1997-1999); Ruszoly József: Kutatások a 19. századi hazai alkotmány- és kodifikációtörténet köréből. (1997-2000).
- 5 Ezt igazolják az ELTE Állam- és Jogtörténeli Tanszékének Állam- és jogtörténeli bibliográfiájának újabb füzetei (Eckhart Ferenc jogtörténeli munkássága Bp., 2001.; Bónis György jogtörténeli munkássága. Bp., 2001.; Degré Alajos jogtörténeli munkássága. Bp., 2001.) és a nagy elődökről megjelent tanulmányok, visszaemlékezések: Korábbi professzorok és tanszékvezetők. (1. Kérészy Zoltán, 2. Holub József, 3. Degré Alajos, 4. Csizmadia Andor, 5. Szita János, 9. Benedek Ferenc) In: A pécsi joghistóriai műhely az ezredfordulón. Szerk.: Szekeres Róbert, A Janus Pannonius Tudományegyetem Jogtörténeli és Római Jogi Tanszékének kiadványai 4. szám, Új sorozat 1.szám Pécs, 1999. 5-9., 13.; RÁCZ Lajos: Eckhart Ferenc. 1885-1957. Magyar jogtudósok. 1. kötet. 1999. 105-136.; HORVÁTH Pál: Frank Ignác. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. /A múlt magyar tudósai./ 275.; uő: Ijjas József. 1952-1990. Jogtörténeli Szemle. 4. sz. 1992. 55.; NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: Bónis György. 1914-1985. In: Magyar jogtudósok. 1. kötet. 1999. 155-168.; SCHWEITZER Gábor: In memoriam Magyary Zoltán: in three parts. In: Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae 1997/3-4. 235-244.; uő: Magyary Zoltán emlékezete – három tételeben. Állam- és Jogtudomány. 1995/3-4. 221-231.; HORVÁTH Attila: Bónis György. 1914-1985. Jogtörténeli Szemle. 3. sz. 1990. 127-129.; uő: Eckhart Ferenc. Jogtörténeli Szemle. 1. sz. 1986. 92-94.; Degré Alajos emlékkönyv. Szerk.: Máthé Gábor – Zlinszky János. Budapest, Unió Kiadó, 1995. 333.; MEZEY Barna: Hajnik Imre. 1840-1902. In: Magyar jogtudósok. 1. kötet. 1999. 75-95.

- 6 Balogh Elemér: Bónis György: Szentszéki regeszták. (Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon.) Szöveggyűjtés és szerkesztés. Acta Jur. et Pol. Szeged, 1997. Tom. LI. Fasc. I. 663.; Püski, Budapest, 1997. Jogtörténeti Tár I/1. 663.; Középkori bajor egyházi bíraskodás. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 362.; Büntetőjogi tényállások középkori magyar szentszéki perekben. Degré Alajos Emlékkönyv, Budapest 1995. 25-35.; Rácz Lajos: A primások és a magyar közjog. Degré emlékkönyv. 1995. 249-260.; A reformáció főbb államszervezeti újításai: a francia példa. Nagyné Szegvári Katalin ünnepi kötet. 2000. 167-193; Állam és egyház a két világháború között Magyarországon a kánonjogász Serédi Jusztinián primássága kapcsán. In: Ministerio. Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Esztergom. 1998. 39-51.; Felekezeti egyházjog Magyarországon. Szerk.: Rácz Lajos. Budapest, Unió Kiadó [1994.] 245.
- 7 A magyar polgári büntetőügy kezdetei. Budapest, Osiris – Századvég Kiadó, 1995. /Jogtörténet./ /Jogtörténeti értekezések./ 229.; Die Herausbildung des modernen Gefängniswesens in Ungarn. Studien für ungarische Rechtsgeschichte. Budapest, Lehrstuhls für ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der ELTE Universität, 1991. 11.; Der Arbeitseinsatz der Gefangenen in der Geschichte des Strafvollzuges (Über die Vorgeschichte des Zuchthauswesens in Europa – Thesen eines Habilitationsvortrags). ELTE Annales. Sectio iuridica. tom. 38. 2000. 83-94.
- 8 Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Bp., Osiris-Századvég Kiadó, 1995., 303.; Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon. Bp., Osiris Kiadó, 2001., 135.
- 9 State structure and government in 18th century feudal absolutism. Acta Iuridica. 1990/1-2. 45-61.; Tendencies to restrict supreme power in Hungarian political and legal practice in the Middle Ages. In: Gewaltentrennung in Europa. 1993. 75-86.; Historical insight in the theory and organization of the Hungarian State. In: The Hungarian State. Thousand Years in Europe. Szerk.: Gergely András és Máthé Gábor. Budapest, Korona Publishing House. 2000. 17-67.
- 10 A bányajog forrásai és szabályozásának tárgya a 16. századi Magyarországon. In: Agricola évszázada. Red. Zsámboki László. Miskolc, 1994. 67-88.; „Exige mentis opus doctae. Methodoque reducta...”. Egy 16. századi jogi hungarica. In: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécsi Publicata. Pécs, 1996. 258-276.; Jogszaink olvasmányai a korai újkorban. In: Iskolakultúra 1997. május 23-24.
- 11 Kodifikáció vagy reformkísérlet (1791-67. tc. és az 1827. évi 8. tc. gyakorlati megvalósítása.) Győr, Győri Tanulmányok. 1998.; A magyar magánjogi kodifikáció első lépései (Szabó András Emlékkönyv) Szeged, Acta Jur. et Pol., Tom. LIII. 1998. 149-160.
- 12 Österreichisches Recht in Ungarn und in Siebenbürgen – Westeuropäische Einflüsse auf die ungarische Zivilrechtskodifikation im 19-20. Jahrhundert in: Martin Polaschek – Anita Ziegerhofer (Hrsg.): Recht ohne Grenzen – Grenzen des Rechts (Europisches Forum Junger Rechtshistorikerinnen und Rechtshistoriker Graz, 1997) Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1998. 123-135.; Az osztrák magánjog hatása a magyarországi kodifikációra a XIX. században. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica Tomus XIV. Miskolc, 1997. 55-68.; A magyar magánjogi kodifikáció gondolata és az 1848-as jogi forradalom. In: Horváth Attila (főszerk.): Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharc állam- és jogfejlődéséről. Budapest, 1999. 148-160.
- 13 HORVÁTH Attila: A magyar magánjog átalakítása 1848-ban. Nemzeti hagyományok és a modernizáció kérdése. Jogtudományi Közöny. 1999/6. 253-256.; A magyar magánjog történeti alapjai (1848-1945). In: Előadásvázlatok a magyar jogtörténet köréből. Szerk.: Mezey Barna. Budapest, 1995. 128-174.
- 14 Herger Csabáné: Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében. In: JURA V. évf. 1998. 1. sz. 30-34.; A tradíció és a modernizálás dilemmája Anglia vallási viszonyaiban. In: JURA VII. évf. 2001. 1. sz.; KISTELEKI Károly: Az állam és egyház viszonya napjaink Nagy-Britanniájában. Acta Humana. 2000/39-40. 64-82.; KÉPES György: Amerikai hatások Kossuth, valamint az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc alkotmányjogi gondolkodásában. Jogtudományi Közöny. 1999/4. 159-163.
- 15 RÁCZ Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 190.; Unió Erdéllyel 1848-ban, avagy az Unióhoz vezető út. Jogtudományi Közöny. 1998/9. 301-310.; Ruler's oaths in the Kingdom of Hungary and in the Principality of Transylvania. In: Le serment. I. kötet. Signes et Fonctions. Szerk.: R. Verdier. Párizs, 1991. 425-437.; Uralkodói eskü. Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség. Jogtörténeti Szemle. 5. sz. 1992. 42-48.
- 16 Kajtár István-Béla Gábor: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. (A Praxis Criminalis). In: Dolgozatok az állam – és jogtudományok köréből XIX. Pécs, 1988. 29-64. Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis” von 1687. In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte. 16. Jahrgang, Nr.4. 1994. 325-334.; Kajtár István: Österreichisches Recht in Ungarn (Die Problemen der Rezeption und Identität während der Modernisation des ungarischen Rechtssystems um die Mitte des 19. Jahrhunderts). In: Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere, Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Hrsg. Orsolya Márta Péter und Béla Szabó. Bőbor Verlag Miskolc 1998. 451-472.
- 17 Ruszoly József bibliográfiája (Vö.: Gyuris György: Ruszoly József munkássága 1959-1999. A Somogyi Könyvtár kiadványai. 38. Szeged, 2000.) 469 tételt tartalmaz. Az adott időszakban született monográfiái: A választási bíráskodás Magyarországon, 1848-1948. Bp., 1980. 563.; Alkotmány, választójog és választási rendszer a Német Szövetség tagállamaiban, 1815-1848. Publicationes Universitatis Miskolciensis. 1991. 130.; A szegedi népképviselői közgyűlés, 1848-1871. Szeged, 1984. 215.; Szeged megyétől Nagy-Szegedig. Szeged, 1987. 60.; Három borsodi örökhangyó. Miskolc, 1992. 214.; Alkotmánytörténeti tanulmányok 1-3. Szeged, 1991, 1992, 1994.; Alkotmány és hagyomány. Szeged, 1997. 288.
- 18 BASA Ildikó: A kereskedelmi jogi kártérítés hatása a magánjogi kártérítésre Magyarországon a millennium idején. Állam- és Jogtudomány. 1996-97[98]/1-2. 53-72.; Kártérítési jogok fejlődése a millennium idején. In: Jogi tanulmányok. [ELTE] 1997. 9-34.; KISTELEKI Károly: Az állampolgárság a dualizmus idején. Állam- és Jogtudomány. 1996-97[98]/1-2. 37-52.; SCHWEITZER Gábor: Közigazgatás – igazságszolgáltatás – jogállamiság, avagy a közigazgatási bíráskodás kezdetei Magyarországon Állam- és Jogtudomány. 1996-97[98]/1-2. 21-35.; Az izraeli felekezet és az egyházpolitikai törvények. Protestáns Szemle. 1996/1. 36-45.; HORVÁTH Attila: A tőzsdebíráskodás intézményének megszervezése Magyarországon. Jogtörténeti Szemle. 5. sz. 1992. 29-39.; Széchenyi István modernizációs programjának hiteljogi vonatkozásai. In: Széchenyi emlékkönyv. 1990. 45-58. 1991. 115-128. 1991/1-2. 34-39.; KÉPES György: Az 1848-as forradalom törvényalkotása és a magyar parlamentarizmus. Jogtudományi Közöny. 1998/4.; VÖLGYESI Levente: A magyar önkormányzati választójog vázlatos története. Collega. 1999/5. 5-8.
- 19 Fejezetek a szovjet típusú szocializmus magyarországi alkotmány-történetéből. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Szorobán Kiadó, 1992. /Magyar alkotmánytörténet I./ (A magyar államfejlődés nagy korszakai 3.) 88.; Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben: A szovjet típusú államberendezkedés Magyarországon (1945-1956). In: Magyar alkotmánytörténet. [1995.] 359-371. [1999.] 397-414.
- 20 Beliznai Kinga: Entwurf des ersten ungarischen Strafgesetzbuches von 1795. In: Jogtörténeti Értekezések 21. (szerk. Bódiné Beliznai Kinga), 1997.; uő.: Gefngniswesen in Ungarn und Siebenbürgen im 16-18. Jahrhundert. In: Rechtsgeschichtliche Vorträge 7., Budapest, 1997.; Homoki Mária: Női különjogok érvényesülése a szentesi úriszék joggyakorlatában. (Szilbereky Jenő Emlékkönyv) Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXXVII. Fasc. 9., Szeged, 1987. 87-95.; Gondolatok a parasztpolgár tulajdon- és birtokviszonyairól a 18-19. században Szentesen (Tokaji

- Géza Emlékkönyv). In: Acta Jur. et Pol., Tom. XLVIII. Fasc. 2. Szeged, 1996. 101-111.; Magánjogi intézmények az Aranybullában. In: De bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII. (Szerkesztette: Besenyei Lajos – Érszegi Géza – Maurizio Pedrazza Gorlero). Verona-Szeged 1999.; Delacasse Krisztina: A modern vádképviselési rendszer meghonosítása Magyarországon. In: Jogtudományi Közlöny 1997/10. 424-432.; Reformügyvédek és ügyvédreformok. Jogtudományi Közlöny 1999/7-8. 293-303.; Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Bp., Osiris-Száadvég Kiadó, 1995., 303.
- 21 A módszeres kutató-elemző historizmus kezdetei és a „Corpus Juris /Hungarici/ seu Decretum Generale”. ELTE Annales. Sectio iuridica. tom. 36. 1997. 15-26.; Introduction to the fundamentals of the comparative history of law. In: Legal Problems of Transition in Hungary. Hungarian National Reports Submitted to the Fifteenth International Congress of Comparative Law. (Bristol, July 26.-August 1. 1998.) Budapest, 1998. 9-17.; Az újabb kori jogfejlődés történetkritikai elemzése. Budapest, Szt. István Társ., 1998. /Bibliotheca Cathedrae historiae juris Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae./ 185.
- 22 Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI-XVIII. században készített disputatióinak (dissertációinak) elemzéséhez. (Vorstudie zur Analyse der von ungarländischen Jurastudenten an ausländischen Univeristäten zwis-

chen 1550-1800 verteidigten Disputationen). In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica Tom. VIII. Fasc. 5. 1993. 79-154.; Magyar diákok itáliai egyetemjárása. (Közösen Hamza Gáborral. In: Magyar Felsőoktatás 1993/4. 29-30., 1993/5. 29-30.; A magyar-olasz jogászkapcsolatok kezdetei (Közösen Hamza Gáborral). Jogtudományi Közlöny 1993. 4. 154-159.

- 23 MEZEY Barna: Egyetemek és jogakadémiák. A jogi oktatás kezdetei és fejlődésének tendenciái Magyarországon. Győri tanulmányok. 20. kötet. 1998. 7-17.; Stipta István: Bruckner Győző, a miskolci jogakadémia dékánja. In.: A miskolci jogakadémia múltja és kulturmunkássága. Miskolc, 1996. 10-45.
- 24 MÁTHÉ Gábor [szerkesztőként]: Államigazgatási Főiskola 1977-1997. Budapest, 1997. 272.; Stipta István: A miskolci állam- és jogtudományi oktatás története (1981-1999). In.: 50 éve Miskolcon. Fejezetek a Miskolci Egyetem történetéből. (Szerk.: Zsámboki László) Miskolc, 1999. 176-195.; Kajtár István: A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának krónikája 1987-88-ban. Pécs, (1988.) 18.; uő: A pécsi egyetem évszázadai. In. Janus Pannonius Tudományegyetem Évkönyv 1992-1995. Pécs, 1996. 1-8.; uő: A kar 75 éves története: In. 75 éve Pécsen (Szerk.: Béli G. -Kajtár I.) Pécs, 1998. 5-9.; RÉVÉSZ T. Mihály: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának története 1667-1997. Szerk.: Horváth Pál. Budapest [ny. n.] 1998. 234.

Völgyesi Levente

A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei*

A magyar országgyűlés kezdetei távoli időkre mutatnak vissza. Nyugodt szívvel meg sem mondhatjuk teljes pontossággal, melyik rendi összejevetelt nevezhetjük a szó klasszikus értelmében az első országgyűlésnek. A szakirodalom jelesebb képviselői a magyar országgyűlés kialakulását a 13–15. századra teszik, amikor a rendek megjelenésével, a patrimonialis monarchia felbomlásával együtt a királyi törvényalkotás kizárólagossága egyre inkább a múlt homályába veszett.

Az országgyűlés szervezetrendszerének differenciálódását a 17. századra tehetjük,¹ amikor az országgyűlés tagjai már két külön kamarába tömörültek. A tagság összességének munkája mellett külön ki kell térni a plenáris ülésen kívüli munkára is, amelynek a jelentősége azért is nagy hangsúlyt érdemel, mert az operatív munkát leginkább kisebb csoportokban, bizottságokban lehet végezni, ahol a megfelelő szakértelemmel és specifikus ismeretekkel felvértezett tagok gyors, lényegre törő, szakszerű munkát tudnak végezni, amíg ezzel szemben az országgyűlés teljessége nehézkes, lassú, leginkább a részletesen kidolgozott tervezetek tárgyában tud érdemben és megfelelő átfutási idővel dönteni.

A Magyar Köztársaság jelenleg hatályos Alkotmánya kimondja, hogy az Országgyűlés állandó bizottságokat alakít tagjaiból, és bármely kérdés megvizsgálására bizottságot küldhet ki. A bizottságok által kért adatokat mindenki köteles a rendelkezésükre bocsátani, illetőleg köteles előtűk vallomást tenni.²

A Magyar Országgyűlés Házzsabálya részletesen rendelkezik a bizottsági munkáról, kiemelve, hogy az alkotmányossággal, a költségvetéssel, a külüggyel, a honvédelemmel, továbbá a mentelmi, összeférhetlenségi és mandátumvizsgálati ügyekkel foglalkozó állandó bizottságokat kötelező létrehozni. A bizottságokat két csoportba oszthatjuk manapság: állandó, illetve ideiglenes bizottságokra. Az állandó bizottságok az Országgyűlés kezdeményező, javaslattevő, véleményező, egyes esetekben pedig ügydöntő, valamint a kormányzati munka ellenőrzésében közreműködő szerv. Minden állandó bizottságnak van legalább egy albizottsága, amely a bizottság hatáskörébe tartozó törvények végrehajtását, társadalmi és gazdasági hatását kíséri figyelemmel.

Az ideiglenes bizottságokat további két csoportra lehet osztani: eseti és vizsgáló bizottságokra. Az eseti bizottság egyes külön ügyeknek a tárgyalására jön létre, s amíg elnöke és alelnöke csak országgyűlési képviselő lehet, addig tagjai sorában nem képviselők is helyet foglalhatnak, igaz, szavazati jog nélkül. A vizsgáló bizottságnak csak és kizárólagosan országgyűlési képviselő tagja lehet, feladata, hogy az Országgyűlés által fontosnak ítélt bármely ügyet kivizsgáljon, arról jelentést készítsen, intézkedési javaslatot tegyen.

A bizottsági rendszerből több szerv is kiemelkedik. Az egyik a Házbizottság. A Házbizottság állást foglal az Országgyűlés ülésszakonkénti és heti munkarendjéről, javaslatot készít az ülések napirendjére, időtar-

tamára és a felszólalási időkeretekre, megvitatja az Országgyűlés működését érintő önálló indítványokat, és ezekkel kapcsolatban állást foglal, az állandó bizottságok számára, elnevezésére, feladatkörére, tagjainak számára, elnökének, alelnökének és tagjainak megválasztására javaslatot tesz az Országgyűlésnek. A Házbizottság elnöke az Országgyűlés elnöke, tagjai az Országgyűlés alelnökei és minden képviselőcsoport vezetője. A Házbizottságban csak a képviselőcsoport vezetője – akadályoztatása esetén megbízottja – rendelkezik szavazati joggal. A másik meghatározó és kiemelkedő szerv a Bizottsági elnöki értekezlet, amelynek minden országgyűlési állandó bizottság elnöke a tagja, vezetője az Országgyűlés elnöke. E szervnek döntő befolyása van a heti munkarend és a napirend kialakítására. Fontos elv, hogy a sajtó számára a nyilvánosság minden bizottsági ülésen garantált – leszámítva természetesen a kivételes zárt üléseket –, a tanácskozáshoz és a határozatképességhez a bizottsági tagok felének jelenléte szükséges, s a kisebbségi vélemények is külön rögzítést nyernek. Több bizottság közösen is eljárhat, főleg határterületet érintő kérdésekben, ilyenkor együttes ülést tartanak, de a szavazást ilyenkor is bizottságonként külön-külön kell megtartani.³

Ennek a viszonylag részletes, bonyolult és körültekintő szabályozásnak az őseit megtalálhatjuk a magyar történelemben. Ezek az intézmények, az országgyűlés bizottságainak jelenléte nem előzmény nélkül való, nem a modern kor szüleménye, hanem a magyar köztörténet szerves fejlődésének eredménye. Tekintsük át röviden az intézmény fejlődését a magyar jogalkotás tükrében!

A szabályozás megjelenését a Habsburg uralkodók idejétől tartjuk számon. I. Miksa császár 1517-ben Donauwörthbe, majd Innsbruckba hívta össze országai tartományaiból a rendi gyűlések delegáltjait, ahol császári biztosok küldötteivel tárgyalt számszerint hetven delegátus, kül- és belpolitikai kérdésekről. A tárgyalás tartományonként külön-külön volt, csak néha volt egy-egy közös ülés. Ez a tanácskozás 1518. májusáig tartott. Itt természetesen – hiszen Magyarországon még a Jagelló uralkodóház volt uralmon – a magyar rendek nem vettek részt, de I. Ferdinánd, Miksa utóda és unokája, aki 1526-ban magyar király is lett, szintén összehívta tartományai delegáltjait. Erre az ülésre már a magyar rendek is meghívást kaptak. A magyarok már ekkor vonakodva fogadták el a meghívást, Ferdinánd számára érthetetlen, a magyarok számára igen is érthető alkotmányossági alapokra helyezkedve. A indok igen egyszerű: Magyarország önálló, szuverén állam, szigorúan a perszonálunió elvére helyezkedve, így érthetetlen az uralkodó többi tartományával való összemosás, az együtt-kezelés. Szerencsétlen időzítés volt, hogy ezzel egyidőben Ferdinánd a magyar ügyek jelentős részét a bécsi kormánysszervek irányítása alá vonta. Bár a rendszer egyértelműen perszonálunió volt, a bécsi udvar előbb-utóbb rá kívánta venni a magyarokat a reálunió hallgatólágos elfogadására. 1542-ben I. Ferdinánd

Prágában hívta össze tartományai delegátusait. A magyarok elmentek, de a tanácskozásokon nem vettek részt. 1566-ban valóságos óriás rendi gyűlést hívott össze az uralkodó, de a magyarok bevonása ott sem sikerült.⁴

1563-ban viszont tanúi lehetünk, hogy az országgyűlés arról intézkedett, hogy a magyar pénz értékálóságának megőrzése érdekében az országgyűlés kebeléből delegáció menjen Bécsbe, hogy az osztrák tanácsosokkal erről tárgyalásokat folytasson.⁵ 1588-ban, illetve 1593-ban pedig a magyar országgyűlés annak érdekében küldött delegációt az uralkodóhoz, hogy az ország költségvetését, a török hadak elleni védekezéshez szükséges pénzügyi feltételek (pl. zsold összege, erődítések munkálatainak fedezete) előteremtését megtárgyalják.⁶ Végeredményében a „magyar szokástól idegen” intézményt azért kellett mégis meghonosítani, mert az idegen országban tartózkodó uralkodóval való kapcsolattartást más módon nem lehetett megoldani úgy, hogy közben a szuverenitást megtestesítő országgyűlés jogai se sérüljenek. Bizonyos – főleg katonai és pénzügyi – kérdésekben tehát továbbra is fenntartották az országgyűlés kizárólagos kompetenciáját, azzal a változtatással, hogy nem a teljes ülés, hanem – annak felhatalmazása alapján – egy kisebb testület, delegáció képviselte az ország egészének érdekeit.

Ha a másik hatalmi pólust nézzük, az uralkodó célja az lehetett, hogy a rendek lépjenek ki a saját világukból, és képesek legyenek nagyobb távlatokban gondolkodni, amilyen a birodalom vagy az adott régió területe, ne csupán az országhatárokig terjedjen a szemlélődésük. Valószínűleg ezt a lehetőséget használta ki Bocskai István a bécsi béke megfogalmazásakor, amikor nemcsak azt követelte, hogy a béke betartatásáért a Habsburg uralkodó, Rudolf, ill. a német fejedelmek és a lengyel király vállaljon szavatosságot, hanem hogy az osztrák tartományok rendjei is szavatolják az egyezmény pontjainak betartását. Ennek megfelelően az 1606-os pozsonyi országgyűlésen delegáció formájában jelen voltak Alsó- és Felső-Ausztria, Cseh- és Morvaország, Szilézia és Lausitz tartománygyűléseinek követei is. Bár a delegációk működését II. Mátyás király támogatta, az 1620-as fehérhegyi csata véget vetett a tartományok politikai önállóságának, ezzel vége lett a megkezdett folyamatnak is.⁷

A bizottsági munka viszont nem akadt el, az idegen módszer gyökeret vert, és az országgyűlésen felismerték a benne rejlő lehetőségeket. Több ügycsoporttal már nem is foglalkoztak plenáris ülésen, hanem különböző vizsgáló bizottságoknak adták ki a feladatot, amelynek tagjait az országgyűlés saját kebeléből választott meg. Az egyik alapvető fontosságú kérdés az ország integritása, a „szent korona testének” épségben tartása. Ennek érdekében már a 16. században több bizottság is alakult, elsősorban Ausztria, Lengyelország és Morvaországgal kapcsolatos határviták rendezésére. A bizottság összeállításában kezdettől fogva megjelent a paritás elve: az ország főpapsága, világi zászlósúrai, illetve a vármegyék követei egyaránt képviseltették

magukat. A munka sikere viszont némileg kétséges, hiszen az 1582-ben kiküldött bizottság tagjait már 1588-ban újabb tagokkal kellett kiegészíteni, tekintettel az időközbeni elhalálozásokra és más jellegű akadályokra. Ennek ellenére a rendek 1597-ben ismételten buzdítják a bizottságokat, hogy a kitűzött feladatot végre valahára végezzék el, és a lengyel határviták ügyében újabb bizottságot is összeállítanak. Teszik ezt nem túl nagy sikerrel, mert két évre rá újabb lengyel bizottság állt fel, ráadásul egy Komorov nevű lengyel úr Trencsén vármegye követeit is zaklatta, letartóztatta, amelynek elsimítását ismételten a bizottság diplomáciai leleményére bízta. A munka nem lehetett túl közkedvelt, mert az 1601-es országgyűlés ismételten a bizottságok tehetetlenségéről panaszkodott és a munka elvégzését sürgette. Ezt a periódust 1604-ben és 1609-ben kirendelt újabb határigazgató bizottság tevékenysége zárta.⁸

Az 1622. évben országgyűlési küldöttség indult a lengyel királyhoz és a rendekhez, a határkiigazítások megtárgyalása céljából. Jól látszik az a kifinomult szemlélet, amelyben érzékeltette az országgyűlés, hogy nem az egyik király küldöttsége keresi fel a másik szuverén uralkodót, hanem az ország integritásának, határvonalainak, tehát a szuverenitásának alaptényezőjében való döntéskor a szuverenitás letéteményese, az országgyűlés küldi jelen esetben követeit a másik nemzet gyűléséhez. Itt már erősen jelen van a 17. század közjogi gondolkodásának lényegi fundamentuma.⁹

A másik lényeges megfigyelés, hogy a 17. század bizottságai már specifikus feladatokat kaptak, kevésbé általános a megbízatásuk, mint az egy évszázaddal korábbi elődeiknél. 1622-ben az Ausztriának elzalogosított birtokok visszaváltására hoztak létre bizottságot, majd 1638-ban külön-külön, összesen három bizottság született a lengyel, sziléziai és ausztriai területi viták elrendezése céljából, ahol az országgyűlés már konkrét utasításokat is adott a bizottsági munka hatékony elvégzése céljából.¹⁰ Más kérdés, hogy a munka hatékonysága továbbra is hagyott kívánni valót maga után, amint ezt kilenc évvel később az 1647. évi 71. tc. is tanúsítja, ahol bár nagyon udvariasan és a hála hangján szólva, de az országgyűlés az uralkodó aktív közreműködését kérte a munka hatékonyabbá tétele érdekében.

Az 1723. év nemcsak a trónöröklési rend újraszabályozása, a jelentős országgyűlési, közigazgatási és bírósági reformok okán, hanem a bizottsági munka számára is jelentős mérföldkő. Az 1723. évi 17. tc. értelmében az országgyűlés a királlyal egyetemben beszámoltatta az eddig dolgozó, sokszor megújult és tagságát is sokszor cserélt bizottságokat. A beszámoltatásnál viszont nem állt meg az országgyűlés, a beszámolók alapján elrendelte az elfogadott bizottsági javaslatok azonnali végrehajtását. Újabb bizottságok is születtek a munka folytatása érdekében, külön a morva, a sziléziai, a stájer, a lengyel, az erdélyi határvonalak mielőbbi végleges szabályozása érdekében. Ezek az új bizottságok annyiban rendhagyóak voltak, hogy a király

is delegálhatott bele tagokat, tehát összetételük vegyes lett, nem tisztán az országgyűlés tagjaiból állt.

A bizottsági munkák másik területe két városhoz, Győrhez és Komáromhoz kötődött. Mindkét erősített város ebben az időben a török-magyar hadvonalak ütközőzónájába esett. Győr szerepét tovább növelte, hogy az államalapítástól kezdve püspöki székhely. A panaszok előterjesztője az országgyűlés előtt maga a püspök, illetve a püspöktől már külön élő és gazdálkodó győri káptalan.¹¹ Elsősorban a katonai igazgatás és a polgári közigazgatás összeütközéséről van szó, hiszen a török veszély miatt Győrben állomásozó katonai alakulatok vezetői sokszor ártották bele magukat a civil lakosság ügyeibe.¹² Talán nem véletlen, hogy az ügy viszonylag hamar megoldódott, hiszen a győri püspök tagja az országgyűlés felső táblájának, így az ügy felvetése után, egy ismételt megsürgetést követően hét évvel pontot tettek az ügyre, becikkelyezve a győri püspök és káptalan háláját.¹³ Az már ismételten más kérdés, hogy a városi lakosság és az egyházi előjárók az 1647. évi 45. tc. szerint ismételten panaszkodni kényszerülnek.

Komárom esetében szintén 1618-ban került az országgyűlés elé a panasz a helyi, egyébként idegen és zsoldos várkapitány visszaélései miatt. Ekkor a nádort kérték fel a bizottság vezetésére azzal az uralkodói ígérettel, hogy a kárvallott lakosokat kártalanítani fogja. Sajnálatos, hogy 1625-ben a komáromiak a várt vizsgálat elmaradása miatt kénytelenek panaszkodni.¹⁴ 1630-ban csupán a győri és komáromi vársáncok miatt aggódtak a rendek és küldtek ki vizsgáló bizottságot, de 1655-ben és 1659-ben ismételten sürgették a győri és komáromi várkapitányok országgyűlési bizottság általi megregulázását, valamint az erősítési munkák miatt kárvallott lakosság kártalanítását.¹⁵

Külön kérdésként tárgyalták és harminc évig napirenden volt a Magyar Királyság déli területeinek a kérdése. A 17. és 18. századot áthatotta az aziránt való aggodás, hogy az uralkodó által, idegen hadsereg segítségével, a törököktől visszafoglalt területek vajon visszakerülnek-e a magyar szent korona fennhatósága alá, vagy önálló tartományként csatlakoznak-e majd a Habsburg Birodalomhoz? Bár az ország teljes felszabadítása még váratott magára, de a rendek már 1630-ban figyelmet szenteltek arra, hogy az Adriai-tenger környéke Magyarország része maradjon, a régóta fennálló viszonylagos önállóságát tiszteletben tartva. 1635-ben ült össze Varasd szabad királyi városban a városról később varasdi bizottságnak nevezett országgyűlési deputáció, amely a horvát, szlavón, dalmát ügyek megfigyelésével, a felmerülő gondok elsimításával volt elfoglalva, illetve szükség esetén jelentést tett az országgyűlésnek. Ennek a bizottságnak olyan tekintélyes tagjai voltak, mint a kalocsai érsek, vagy a király személynöke, illetve más egyházi és világi nagyságok. Ez a varasdi bizottság több változást is megérve, egészen 1655-ig állott fenn.¹⁶ A török teljes kiűzése után a rendek az 1715. évi országgyűlésen a déli területek katonai igazgatásának megszüntetése és a

vármegyei rendszerbe való ismételt betagozás érdekében deklarálták a magyar alkotmányosság területi integritására vonatkozó legfontosabb alapelveket, valamint ismételten bizottságot rendeltek ki az igen fontos kérdés mielőbbi rendezése érdekében. Hasonló intézkedések születtek a visszaszerzett nemesi birtokok tulajdoni viszonyainak rendezése érdekében.¹⁷

Természetesen születtek olyan bizottságok is, amelyek munkáját nem lehet egyik csoportba sem besorolni, esetlegesen, így tárgyalásukat most mellőzzük.¹⁸

A 17. század közepétől – annak ellenére, hogy a közügyek mindennemű gyakorlása nobile officium volt – a bizottsági munka, illetve a követségek költségeinek viselését a kamara magára vállalta az országgyűlés döntése alapján, amelyről a felső tábla elnöke, a nádor volt köteles gondoskodni.¹⁹

A szó klasszikus értelmében vett bizottsági munka kezdeteit inkább a 18. században találhatjuk meg. Ebből fejlődhetett ki a 19. század második felére, illetve a 20. századra a mai értelemben is működtetett és jelen tanulmány elején vázolt országgyűlési bizottsági rendszer.

A bizottsági rendszer kialakulását a nyugat-európai kodifikációs hullám Magyarországot is elérő vonulata segítette elő. Már 1687-ben felvetették a büntetőjog kodifikálása kapcsán, hogy az előkészítő munkálatokat bizottsági tárgyalás formájában kellene megtenni. Ezt ekkor a rendek még elvetették, mint a magyar szokástól idegen formát. Bár a vizsgáló bizottságok hagyománya ekkorra már évszázadosnak volt mondható, mindezt – analóg módon – nem terjesztették ki a törvényalkotásra. A Bencsik Mihály nagyszombati jogtanár és szenátor által javasolt büntetőjogi reformcsomagban tárgyalt törvénytervezeteket 1712-ben már bizottsági technikával tárgyalták. A munka sikeres is volt, az országgyűlés el is fogadta a törvénycsomagot, de hatályba már nem lépett a tervezet, aminek nem a munka hiányossága volt az oka, hanem az, hogy időközben felállt a Systematica Commissio, amely a jogrendszer általános rendezése érdekében lépett fel.²⁰ Így jött létre elsősorban az igazságszolgáltatási szervezet reformját elvégzendő bizottság, valamint a katonai, közigazgatási és közgazdasági ügyekre vonatkozó rendszer kidolgozására egy másik. Ezzel a törvényelőkészítő bizottsági munka alappillérei megjelentek a magyar közjogi gondolkodásban és az országgyűlési munkában.²¹

Mária Terézia, uralkodásának második felében, 1765-től nem hívott össze országgyűlést, fia és utóda, II. József ugyanígy tett. Így a bizottsági munka fejlődésének irányát csak az 1790-ben összegyűlt országgyűléstől tudjuk újra megfigyelni. Huszonöt éve nem volt országgyűlés, az abszolutisztikus uralkodási forma győzedelmeskedni látszott. A magyar rendeknek komolyan össze kellett fogniuk annak érdekében, hogy az új uralkodóval szemben jelentős jogosítványokat lehessen érvényesíteni. A legjelentősebb cél ezért az alsó tábla egységének megvalósítása volt, amelyet a magyar alkotmányosság bástyaival, a vármegyék és azok követeinek az egységes fellépésével lehetett biztosítani. Nyitra vármegye kezdte el a levelezést a többi

vármegyével 1790. március 2-án, hogy az országgyűlésre egységes álláspontot lehessen kialakítani. Ennek érdekében érdeklődött a szomszéd vármegyék hozzáállásáról. Az álláspontok közelítése nem merült ki a levelezésben, a Budára összehívott országgyűlés tagjai még az ülés megnyitása előtt komoly tárgyalásokat kezdtek. Az első megbeszélés június 3-án volt, amikor a tiszántúli követek a Szatmár megyei követek lakásán gyűltek össze. Miután II. József nem volt törvényes király, ennek megfelelően a tisztségekre történő kinevezéseit is törvénytelennek minősítették, ennek okán az uralkodása alatt kinevezett országbíró és személynök személye ellen emelnek először kifogást, az ő helyzetük rendezését tekintették elsődlegesnek. A vármegyék ekkorra már négy kerületre tagozódtak, két dunai és két tiszai kerületre. Így alakult ki a kerületi ülés (sessio districtualis) intézménye. Június 7-én a dunai kerületek, a kettő együtt, elegyes ülésen tanácskoztak.

Kialakult a tárgyalási rend is. A dunáninneniek hetente váltották az elnököt, betűrendben. Így először Árva megye követe elnökölt. A tiszaiak is hetenként váltották az elnököt, de ők a táblán való ülési sorrendet vették alapul. A kerületek a többi kerülettel deputáció útján érintkeztek. A legfőbb cél az egyetértés fenntartása volt. Ezért többször együtt üléseztek, illetve közös bizottságokat alakítottak. Természetesen az is a tényekhez tartozik, hogy régen is tanácskoztak együtt a vármegyék, főleg a tiszai tizenhármak, de ezek inkább fesztelen beszélgetések voltak, határozathozatal nélkül. Most viszont a kerület, amely elnököt, jegyzőt választott, szervezett egységet alkotott, határozatot hozott, amit később a plenáris ülés elé tárt elfogadásra. A forradalmi jelentősége ennek az intézménynek abban állt, hogy a vita és a határozathozatal kizárólagosan a megyei követek jogává vált, munkájukba sem a király által kinevezett elnök, sem a többi rend nem szólhatott bele. Úgy is fogalmazhatjuk: a megyei kongregációk országossá tétele történt meg, a főispán kiiktatásával, akiről tudjuk, hogy általában főnemes és a király embere.

A kerületek első munkája a házirend és a házszabály megszerkesztése volt. Fő téma volt az ifjúság megfékezése, valamint a beszédek előadásának technikai részletei. Mire az országgyűlés június 10-én templomi ünnepség keretében megnyílt, a vármegyék már egységes nézetet vallottak a legfontosabb kérdésekben. A kerületi ülésen tett határozatokat a plenáris ülésen már nem változtatták meg, ragaszkodtak az ott kialakított álláspontokhoz. Elmondhatjuk, hogy a komoly és lényegi munka már nem a plenáris üléseken folyt 1790-ben, hanem a bizottsági munka és a kerületi ülések jelentették azt.²²

Nevezett országgyűlés másik kiemelkedő tevékenysége volt, hogy a 67. törvénycikkben bizottságokat állított fel annak érdekében, hogy mindazon kérdésekben, amelyekben jelen országgyűlés nem tudott dönteni, a következő, szintén Budára, 1792-re összehívott országgyűlésre olyan törvénycsomagokat dolgozzon ki, amelyeket rövid tárgyalás és némi

módosítást követően törvény formájában el lehet fogadni. A törvény részletesen felsorolta a bizottságok feladatát, amelyeknek ismertetése egy külön tanulmány tárgyát képezhetné, ezért most röviden csak az említett kilenc bizottság tárgyköreit említsük meg: alkotmányos rendezés, pénzügy, földesúr–jobbágys viszony, kereskedelmi jog, bányászat, kodifikáció, tudományos élet, egyházügy, egyéb kívánalmak és sérelmek tárgyában eljáró bizottság. Az ország vezető személyiségei, zászlósurai vezették elnökként ezeket a bizottságokat, amelyek már teljes egészében a mai országgyűlési bizottságok közvetlen elődeinek tekinthetők.

Az 1790/91-es országgyűlés magyar királya, II. Lipót hamar meghalt, az új uralkodó, I. Ferenc már kevésbé érzékeny a magyarországi ügyek megoldására. Ráadásul a francia forradalom, majd a napóleoni háborúk más irányba terelték el a rendek figyelmét, legkevésbé a jogrendezés felé. Szomorú, hogy az idézett jogszabály 1792-re ígért jelentős változásokat, ezzel szemben az 1805. évi 8. törvénycikk is a bizottsági munkák és beszámolók elodázásáról szólt.

I. Ferenc 1813 és 1825 között nem hívott össze országgyűlést, így a bizottsági munkák is teljes egészében szüneteltek. 1827-ben a rendek ismételtel rendelkeztek az 1791-ben megindult, de időközben félbeszakadt bizottsági munka folytatásáról.²³ A bizottságok által végzett munkák sorsa más és más lett az ún. reform országgyűlések alatt, de ez a kérdés szintén túlmutat tanulmányunk keretein.

A reform országgyűlések alatt természetesen több újabb bizottság is létrejött, illetve megújításra került, általában a már tárgyalta és megszokott határvillongásokkal kapcsolatos vizsgáló bizottságok formájában.²⁴

Jelentős változásokat hozott az 1848-as áprilisi törvényhozás, amely megteremtette Magyarországon az alkotmányos monarchiát és a népképviselési országgyűlést.

Az 1848-ban népképviselési alapon összeült képviselőház megalkotta Házsabályát. Az országgyűlési tanácskozások előkészítése természetesen nem a plenáris ülés feladata lett, hanem kilenc osztályé, amely sorshúzás alapján jött létre. A sorsoláson az országgyűlés elnöke és alelnökei kivételével minden képviselő részt vett. Ezek az osztályok saját sorukból elnököt és jegyzőt választottak maguknak, ugyanúgy, mint ezelőtt a kerületi ülések. A törvényjavaslatokat kiadták az osztályoknak, amelyek ezeket megtárgyalták. Az osztály azt követően az adott törvényjavaslattal kapcsolatosan

általános szótöbbséggel előadót választott, és ezt a ház elnökének bejelentették. Ha adott ügyben a bejelentés öt osztály részéről már megtörtént, a ház elnöke központi bizottmányba hívta össze az előadókat, s erről a hátra maradt osztályokat értesítette. A központi bizottmány ülését a ház elnöke vagy a megbízottja vezette. Amikor az adott törvénytervezetet megvitatták, előadót választottak, aki a plenáris ülésen képviselte a többségi véleményt. Ekkor a kisebbségi vélemények is elhangozhattak. A vitát és nézetütköztetést a szavazás követte, tehát a törvénytervezet és módosításainak elfogadása.²⁵

Az 1867-ben megszületett reálunió nemcsak közös miniszteri posztokat hozott létre, hanem a teljes paritás érdekében egy sajátos bizottságot is, amelyet delegatio néven nevez a törvény. Az országgyűlés mindkét háza választott a saját kebeléből tagokat, majd az osztrák tartományi gyűlések is ugyanezt tették, s ezek a delegatio tárgyalta meg azokat a közös ügyeket, amelyek nem csupán a végrehajtó hatalom körébe tartoztak. Együttes tárgyalásra nem volt lehetőség, az osztrák és a magyar küldöttségek külön üléseztek, és döntéseiket írásban közölték a másik féllel. Együttes ülésre legfeljebb szavazás alkalmával került sor.²⁶ Csúpan érdekességként emlíjük meg, hogy ezek a delegatio-k alkották meg 1868-ban az Osztrák-Magyar Monarchia elnevezést.

A Képviselőház új házszabálya már a mai, modern viszonyokat viselte magán. A sorshúzás útján létrejött osztályokat megtartotta, de ezen felül tizenkét állandó bizottságot is létrehozott. Ezek az állandó bizottságok egy ülésszakra jöttek létre. Ezen kívül az országgyűlés egyes ügyekre más bizottságokat is alakíthatott. Itt már érvényesült a képviselők számára a nyilvánosság elve, döntéseit szótöbbséggel hozta, tagjai felének részvétele mellett. A törvényjavaslatok vagy bizottsági vagy osztály-tárgyalásra kerültek. Az osztályok is egy ülésszakra jöttek létre, a rendszer működése megegyezik az 1848-ban tárgyalattal.²⁷

Az 1867-től működő országgyűlés már magán hordozta a parlamentáris monarchia minden fontos jegyét, amelynek alapjait megtalálhatjuk már a korai rendi országgyűlések intézményeiben is, majd szerves fejlődés útján, évszázados alakulásokon keresztül jutott el a parlamentarizmus fokára, hogy a törvényhozó hatalom dominanciájának elvéből fakadó elvárásoknak így már eleget tudjon tenni. Modern intézményeivel – kisebb megszakítással – immár százötven éve szolgálja a magyar jogállamiság működését.

Jegyzetek

* Készült a T043731 OTKA kutatás keretében

¹ Ld. az 1608. évi koronázás utáni I. tc-et.

² A többször módosított 1949. évi XX. törvény 21. § (2) – (3) bek.

³ A Magyar Országgyűlés (Hatályos) Házsabálya, 23-24, 27-36, 68, 70, 77, 80. §§.

⁴ NAGY, Miklós: A volt Monarchia közösügyi bizottságainak (delegációk) történelmi előzményei, (In: Budapesti Szemle, 1934. július, 5-7. o.)

⁵ Corpus Juris Hungarici 1563. évi 74. törvénycikk

⁶ CJH 1588. évi 10. tc. és 1593. évi 2. tc.

⁷ NAGY i. m. 8-11. o.

⁸ CJH 1582. évi 6. tc., 1588. évi 33. tc., 1597. évi 33, 34. tc., 1599. évi 44. tc., 1601. évi 32. tc., 1604. évi 15. és 1609. évi 40. tc.

⁹ CJH 1622. évi 57. tc.

¹⁰ CJH 1622. évi 62. tc., az 1638. évi 37. tc. és az 1647. évi 71. tc.

¹¹ TIMON, Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. (Budapest, 1903., 269. oldal)

¹² Győri Káptalani Levéltár Th 14 No. 2392.

¹³ CJH 1618. évi 26. tc., az 1622. évi 50. tc. és az 1625. évi 18. tc.

¹⁴ CJH 1625. évi 21. tc.

¹⁵ CJH 1630. évi 32. tc. az 1655. évi 8. és 91. tc. és a 1659. évi 79. tc.

¹⁶ CJH 1630. évi 23. 24. tc., 1635. évi 33. tc., 1638. évi 42. tc., 1649. évi 30. 32. tc., 1655. évi 66., 67. 69. 71. tc.

¹⁷ CJH 1715. évi 10. 92. és 118. tc. 18 Az 1638. évi 41. tc. a Bilkey és Dolhay család birtok-határvitájában rendel bizottságot.

¹⁸ Az 1659. évi 52. tc. Lőcse és Késmárk város panaszával foglalkozik és rendel ki bizottságot az ügy rendezésére. Ugyanebben az évben a 103. tc. Körös alsó- és felsőváros egyesítésével kapcsolatos jogi munkálatok felügyeletére rendel országgyűlési bizottságot.

¹⁹ CJH 1638. évi 40. tc és az 1647. évi 73. tc.

²⁰ MEZEY, Bama: Magyar jogtörténet. (Budapest, 1997., 268. o.)

²¹ CJH 1715. évi 24. és 59. tc.

²² MARCZALI, Henrik: Az 1790-91. országgyűlés, (Budapest, 1907, 21, 341-359. o.)

²³ 1827. évi 8. törvénycikk: a bizottsági rendszeres munkálatok

további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik; Az 1790/91. évi 67. törvénycikk alapján kidolgozott rendszeres munkálatok tárgyalása, mint igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy, hosszabb tanácskozást igényelvé: a karok és rendek, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, egy számos tagból álló bizottság kiküldését határozták el, mely albizottságokra oszolva, az említett munkálatokat bírálja meg, a főntebb idézett 1790/91:67. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá s véleményét úgy maguk a bizottsági munkálatokra, valamint a tervezett törvénycikkekre vonatkozólag is, indító okokkal támogatva, a következő országgyűlésre nyújtsa be.

²⁴ A teljesség igénye nélkül: 1827 évi 16, 28, 30. tc, 1830. évi 11. tc, 1836. évi 31-32. tc, 1840. évi 3, 32-35 tc. Érdekességként említhetjük meg, hogy a bizottságok tagjainak beosztása már a kerületi tábla rendszere szerint történt.

²⁵ Képviselőház Házasabálya (1848) 21-26. pont

²⁶ CJH 1867. évi 12. tc. 28-35. §

²⁷ A Képviselőház Házasabálya (1875), 97-119. §.

Schwertmerné Botyánszky Beatrix

A XIX. század büntető - igazságszolgáltatása¹

TEKINTETES BÉKÉS VÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGA ÁLTAL ÍTÉLT RABOK ÉS BÜNBÉLI PEREKNEK VIZSGÁLATA 1842-BEN

Békés vármegye a vizsgált korszakunkban mind a lakosság szempontjából, mind infrastrukturális szempontból elmaradott terület volt. Az elmara- dottság oka volt többek között földrajzi fekvése, vala- mint a népesség alakulása és összetétele. Kevés nemes élt és telepedett le a területen, többen csak átmeneti szálláshelyeknek használták e vármegyét. A nemesek jelenléte mindig meghatározó volt az adott terület fejlődésében és igazságszolgáltatásában is. Ezt példáz- zák az 1842 évi közgyűlések iratai között fellelhető rab- tabellák jelentései. Az ismertetett rabtabellákat a Békés Megyei Levéltárban, Gyulán találhatjuk meg. Az 1842. évi első félévi tabella összességében 95 ügyet tár fel, amelyeket nem nemesek követtek el, és mindössze 15 olyan ügyet, ahol nemes, vagy követelt nemes volt a „vádolt”.

A vármegyei bíróságok fontos szerepet töltek be az igazságszolgáltatás területén. A közgyűlési anyagok- ból egyértelműen kitűnik, hogy a bírói gyakorlatban megtalálható a jogorvoslat lehetősége, sok esetben az ítéletet a „fellyebbviteltől” tették függővé. A cselekmé- nyek egy részéről nem tudunk minden részletet. Az el nem bírált ügyek egy része „bűnfenyítő törvényszék nem tartódván ügye el nem látatott” bejegyzéssel lett regisztrálva.

Az időszak első bűnelkövetőjét, akinek ügyét e miatt nem vizsgálták, 1842. május 4-én fogattatták be. Az 1842. év II. félévének rabtabellájából nyert adat szerint a szünet után ez a tárgyalás volt az első, amelyet – feltételezhető nyári szünet után, – 1842. augusztus 30- án elővettek. Az adatok alapján valószínűsíthető, hogy 1842. május 4-től 1842. augusztus 30-ig Békés Várme- gyében törvénykezési szünet volt.

Bár átfogó képet nem lehet kapni néhány ügy meg- vizsgálása után a büntetőbíráskodásról, mégis érdem- ben körvonalazódik a bűncselekmények jellege, az el- követett cselekmények erkölcsi, büntetőjogi megítélte- tése. Így pl. a tulajdon ellen, a személy ellen elkövetett büntetőügyek esetén. A főbüntetés részeként találhatjuk meg igen sok esetben a testi bántalmazáshoz használt „botütést, korbátsütést, pálczaütést”. Eljárásjogi kérdésekről is képet kaphatunk. Szembetűnő a szemé- lyes garancia vállalás jelentősége a fogva tartás, az eset- leges büntetés-végrehajtás esetére. Érdekes elmélyedni a jogesetek tartalmában, amelyekből, – a vizsgált időszakra vonatkozóan – fontos következtetéseket² von- hatunk le.

Az 1842. évi I. félévi rabtabella adatai szerint két fő csoportra oszthatjuk a bűncselekményeket az elkövetők rangbéli hovatartozása szerint. Az egyik – a nagyobb terjedelmű – csoportba tartoznak a nem nemesek: szám szerint 95 esetben kerültek a rabtabella rovataiba be- jegyzésre. Az elkövető nők és férfiak csoportját vizsgál- va, megállapíthatjuk, hogy az elkövetők közül 86 a fér- fi és 9 a nő. Az elkövetett cselekményeket megpróbál- tam tipizálni, a tulajdon ellen elkövetett bűncselekmé- nyek, valamint a személyek ellen elkövetett cselekmé- nyek és büntetésük szerint. Ennek megfelelően foglal- koztam az egyes esetek vizsgálatával.

A NEM NEMESÉK ÁLTAL ELKÖVETETT BÜNBÉLI PEREK, ÉS BÜNTETÉSEK

A tulajdon ellen elkövetett cselekmények körében jel- legzetes bűncselekmény volt az állatok tolvajlása. Kezdjük a sort Pifi Nagy Elek esetével, aki 27 esz-

tendős juhászbojtár, és akinek a befogatattás ideje 1833. szeptember 24-én volt, „több lovak tolvajlása és több lopottak általvevője” bünbéli perben. Ügye folyamatba vételének napja 1833. november 20., amely napon „3 évi rabságra 's negyedévenként elvégzendő 25 botütésre ítéltetett,” („mely is fellyebbvitetvén, függ a' felsőbbi ellátástól”) Rt. 2. Nem lehet megállapítani, hogy az 1833 óta befogatott személy, akinek ítéletét is kimondták ekkor, és a büntetése is letelt, miért szerepel még az 1842. évi rabtabellában.

Vegyünk egy másik esetet, amelyben Szél Bagi István 50 éves gulyást 1835. augusztus 8-án fogták be „3 lopott lónak általvétele és azok helyett egy lopott lónak átadásáért.” Ügyét a folyamatba vétel napja, 1835. szeptember 2-ától mintegy 6 alkalommal tárgyalták, és végül 1837. április 27-én „2 évi rabságra 's negyedévenként 25 pálca ütésekre” ítélték. (Időközben a törvényszék által kezességre kiadatni rendeltetett.) Az előző kérdés itt is felmerülhet, miért szerepel még ebben a rabtabellában? Rt. 3.

Több esetben követtek el ketten, vagy többen büncselekményeket. Ilyen volt Balázs István 28 éves csikós és Nagy Sándor 19 éves csikós tette, akiket 1838. szeptember 21-én fogtak be, vétükük „17 darab lovak eltolvajlása” volt. Az ítélet meghozataláig két tárgyalás volt, míg végül 1839. február 1-jén Balázs Istvánt 4 évi rabságra ítélték. „Ügye fellyebbvitetvén, mely is helyben hagyásával leérkezett,” és 1839. december 6-án kihirdetett.

Esete igen érdekes, mert a rabtabella bejegyzése szerint „A' börtönbe február 27-én meghalálozott... Az elhalálozás éve azonban nincs feltüntetve, így lehet 1839-ben is, illetőleg lehet a végső ítélet után is 1840-ben. Szintén említésre méltó, hogy nem tudhatjuk meg azt sem, hogy miért és milyen körülmények között halálozott el. Az elkövető társa, Nagy Sándor szintén részt vett a két tárgyaláson, és őt is 1839. február 1-jén ítélték rabságra, de csak 3 évre, ugyanakkor félévenként 30 korbácsütést kellett elszenvednie. A rabtabella alapján az ő ügye is „fellyebbvitel után helybenhagyással visszaérkezett”. Sorsáról tudjuk, hogy büntetését letöltve 1842. december 6-án szabadult. Az ítélkezési gyakorlatból úgy tűnik, hogy a büntetés letöltésének kezdő napja a fellebbvitel után visszaérkezett kihirdetés napja volt. Rt. 6.; Rt. 7.

Egy másik esetben három juhászt, nevezetesen Kubik János 40 esztendőst, Húsvéth Mihály 26 esztendőst, valamint Csokány György 64 esztendőst „birkák tolvajlásáért” fogták el 1841. júniusának 24. napján. Ügyük ugyanezen év augusztus 31-én „némely körülmény tisztázása miatt elhalasztatott,” és november 22-én mindhármukat 4 hónapi rabságra ítélték. Kubik János, valamint Húsvéth Mihály 1842. március 22-én szabadultak, Csokány György „kezességre időközben kiadatván, holléte nem tudatik”. Ebben az esetben már lényegesen közelebb áll az elkövetett cselekmény időpontja a büntetés kezdő napjához, és még így is a letöltendő 4 hónap helyett közel 9 hónapot voltak „bezárva”. Rt. 23.; Rt. 24.; Rt. 25.

Pataki Márton 36 éves juhászt szintén „birkák tolvajlása” miatt ítélték el, és a büntetés mértéke azonos az előzőkével, vagyis 4 hónapi rabságra ítéltetett. Esetében az érdekesség, hogy „befogatattva 1841. november 22-én lett, de már 1841. augusztus 31-én ügye „bizonyos körülmények miatt elhalasztatott” és november 22-én (a befogatattása napján) mondták ki az ítéletet, valamint ugyanez a nap a büntetésének kezdő napja is. (1842. március 22-én szabadult.) Rt. 31.

Szintén egy példa a gyors ítélkezésre, amelynek egyik szereplője a gyengébb nemhez tartozó Csóka Flóra, 36 éves, jobbágy származású, társa a cselekmény elkövetésében Tulkán Mojsza nevezetű 30 éves jobbágy volt. Elkövetett vétükük „Pálinka és ludak tolvajlása.” Az ügy egyszerű kimenetele is mutatja, hogy 1841. június 28-án lettek „befogatattva”, mindössze egy alkalommal volt tárgyalás, és meg is hozták az alábbi ítéletet 1841. augusztus 31-én: „Csóka Flóra 2 évi rabságra, valamint negyedévenként 25 botütésre ítéltetett, Tulkán Mojsza pedig 2 évi rabságra ítéltetett.” Mindketten 1843. augusztus 31-én szabadultak. Rt. 26.; Rt. 27.

Megemlíthető még Borbély Mihály 26 éves, valamint Budás Mojsza kondások vétke, „7 darab sertések elorzása” miatt. „Befogatattva: 1842. április 1-jén lettek, és április 25-én „9 holnap rabságra ítéltetett” mind a két személy. Rabságuk ideje alatt semmi különösebb nem történt, így 1843. január 25-én szabadultak. Rt. 52.; Rt. 53. Érdekesnek találtam volna még megvizsgálni az alábbi két esetet, mintegy összehasonlításként az előző elkövetett cselekményekkel: az egyik ilyen Koleda Szűcs Mojsza esete, aki 30 éves jobbágy, és vétke – mint a Gyulai Uradalmi kezességben lévő elítélt rab – „6 lovak tolvajlása,” a másik esetben pedig Váradi József 28 éves jobbágy vétke, aki „1 lopott lónak megvételével” került „befogatattásra.” Sajnos nem tudhatjuk meg a rabtábla adataiból, hogy mi lett az ítélet, s azt sem, hogy mi lett a további sorsuk. A rovatok kitöltése helyett az alábbi szöveget olvashatjuk. „Ezen rabnak behozatalától fogva bünfenyítő Törvényszék nem tartódván ügye el nem látathatott”. Rt. 66.; Rt. 68.

A termények eltulajdonítása a leggyakoribb csoportosan elkövetett cselekmény volt. Pl. Hajnal András 23 éves jobbágy, Arató István 19 éves jobbágy, Arató János 22 éves jobbágy esete, akiket 1842. április 11-én fogattak be „2 zsák búzának erőszakos tolvajlásáért” és 9, 12, 9 hónapnyi rabságra ítéltettek. Rt. 59.; Rt. 60.; Rt. 61.

Horváth József 25 éves jobbágy, akit szintén ekkor fogattak be, mint „a 3 előtte írtaknak gyanús büntárta, április 25-én „minden vád alól egészen felmentetett.” Rt. 62. Nem tudjuk azoknak a sorsát, akiket 1842. május 10-én fogtak be: nevezetesen Butri Mihály 19 éves, jobbágy fia, Török Bálint 21 éves, jobbágy fia, Borbély Lukács 18 éves, jobbágy fia, Erdei Lukács 22 éves, jobbágy fia, akiknek búza és árpa tolvajlása volt a vétükük. A rabtabella adatai szerint a rabok behozatalától „Törvényszék nem tartódván,

ügyük el nem látatott, de kezességre kiadatott.” (Az 1842. évi II. félévi rabtabella alapján is csak annyit tudunk meg, hogy ügyüket ismételtlen folyamatba vették.) Rt. 75.; Rt. 76.; Rt. 77.; Rt. 78.

Illyés János 33 éves csősz, „gazdáját repczében tetemesen meglopó” büntetésébe beszámítódott a befogattatásától eltelt időt is „1 és fél év rabságra ítéltetett”. Rt. 35. Látható, hogy különbség van a lopott termény és a lopott állat után kapott büntetések között. A legszigorúbb büntetést lopott lóért lehetett kapni, általában 2–3 évet, míg a birkák tolvajlásáért 4 hónapot, sertés tolvajlásáért átlagosan 3 hónap büntetést szabott ki a törvényszék. A termények eltulajdonítása után átlagosan 4–18 hónap rabság volt a szankció.

Nézzük meg mi történt azzal, aki pl. lopott terményt fogadott el? Béres Sára 39 esztendő özvegiet „lopott búzának az elfogadásáért 1842. május 4-én” fogták el, de ügye „el nem látatott a bünyenyítő törvényszék nem tartása” miatt. Az 1842. év II. félévi rabtabella adataiból kitűnik, hogy ügyét 1842. augusztus 30-án tárgyalták, amikor „négy hónapi fogságra ítéltetett”, és szabadulásának napja 1842. december 30. Rt. 64.

Lopott állat megvételenek bűncselekményéhez (orgazdaság) illusztrálásul vegyük példának Petrina Pál 30 esztendő jobbágy, Spisják András 32 éves jobbágy, valamint Lipták Mihály 40 éves jobbágy esetét, akiket 1842. május 4-én fogtak el, de ügyüket csak a 1842. évi II. félévi rabtabella adataiban olvashatjuk érdemben a törvényszéki szünet miatt. 1842. augusztus 29-én „Intés és dorgálás mellett szabadon bocsájtott” mindhárom személy. Rt. 69.; Rt. 70.; Rt. 71.

Az állatok mellett gyakori volt a *lopott termény megvételeért* kiszabott ítélet. Podani János 52 éves jobbágy „egy köből lopott búzának megvevője,” akinek ügye „el nem látatván a Törvényszéknek nem tarthatása miatt kezességen kinhagyatott” az 1842. I. félévi rabtabella adata alapján. A II. félévben augusztus 29-én „két hónapi fogságra ítéltetett,” és szabadulásának ideje 1842. október 29. volt Rt. 81. Szilágyi István 29 éves jobbágy, Gyulai János 30 éves jobbágy, Lászlófi János 45 éves jobbágy, Lászlófi István 35 éves jobbágy, Lászlófi László 19 éves jobbágy, valamint Kotsis Sámuel 28 éves jobbágy a fentebb említett Illyés János által ellopott repcét vették át, így már a befogattatásuk napján megszületett a végzés is, amely szerint mindannyian „3 holnap rabságra ítéltettek.” Rt. 36.; Rt. 37.; Rt. 38.; Rt. 39.; Rt. 40.; Rt. 41. Galambos István 27 éves kondást 1842. január 27-én fogták el „1 tudva lopott sertvésnek felemésztese” ügyében. 1842. január 31-én a következő végzés született: „beszámítva az elszenvedett rabságát szabadon bocsájtattott.” Rt. 55.

Lopott arany árulásáért, megvételeért állt bíróság előtt Lants Ferentz 50 éves jobbágy. „Egy scatulyába volt több apró arany holmik, mint tudva lopottak megvevője,” akit 1842. január 31-én befogattattak, ügyében 1842. április 25-én döntöttek, „megdorgáltatván szabadon bocsájtatni rendeltetett.” Rt. 56. A következő eset Polyák Ábrahám 24 éves héber, kinek vétsége „Egy arany fülbevalónak, mint tudva lopott-

nak, megvétele.” „Ezen vádlottnak ügye el nem látatván a Törvényszéknek nem tarthatása miatt, kezességen kinhagyatott.” Az 1842. évi rabtabella II. félévének adatai szerint befogattatásának napja 1842. augusztus 29, és az ítélet is e napon született meg, „ahol minden vád alól felmentetett.” Ugyanez történt Kene Nagy Antal 28 éves jobbágy esetében, aki „Egy arany lopott fülbevalónak árulgatásáért” került a Törvényszék elé. Rt. 86.; Rt. 87.

Erőszakos „*ház kirablásáért*” állt a törvényszék elé Sznyida Mihály 19 éves kocsis, akinek befogattatási ideje 1840. február 2. „Egy portékás ládából és egy pinczéből több öltözet ruhákat rabolt.” 1840. május 22-én „3 évi rabságra és évenként elveendő 25 bot ütésekre ítéltetett – de ez fellyebb vitetvén – mely is helyben hagyással leérkezett. (Ez esetben úgy tűnik, hogy a büntetés a befogattatás idejétől számított, mivel szabadulása 1843. február 2-án volt. Ugyanebben a cselekményben vett részt Szabó György 21 éves kocsis is, akinek vétke és a végzése megegyezik az előbb leírtakkal, a különbség mindössze annyi, hogy 5 nappal később lett befogattatva és ugyancsak 5 nappal később is szabadult.

Érdekes az ügy harmadik tagjának Gúnár Juhász Mojzes 17 éves inasnak az esete, aki ugyanebben a cselekményben vett részt, valamint ugyanazt a büntetést kapta mint a másik kettő, de időközben meghalt. Ennek okát a rabtabella nem jelzi. Az elhalálozás időpontja 1842. április 27. Rt. 12.; Rt. 13.; Rt. 14. Az ügyszorosan kapcsolódik egy orgazdaság is, melyet Gúnár Juhász József 47 éves zsellér követett el. Őt 1842. február 7-én fogattatták be, mint az előbb említett eset orgazdáját. Ügyében a rabtabella adatai szerint még 1840. május 22-én hozták meg az alábbi végzést: „Bészámítatván az eltöltött rabságát, két évi rabságra ítéltetett” és 1842. február 2-án szabadult. (Valószínűleg a rabtabella írója tévesen írhatta a befogattatás idejét.) Rt. 15.

Ha már a rablásokat vizsgáljuk, feltétlenül érdemes odafigyelni Szilágyi Ferentz 24 éves postalegény, valamint Kovács János 16 éves postalegény esetére, akik postarablást követtek el. Szilágyi Ferentz „3 évi rabságra ítéltetett,” míg Kovács János „Próbák hijánya miatt szabadon bocsájtatni rendeltetett.” Rt. 42.; Rt. 43. Szorosan az előző ügy része Szilágyi József 38 éves jobbágy vétke, mivel ő volt a postarablásból eredő pénz által vevője, akit 1841. szeptember 1-jén fogtak el, az ítélet hirdetése 1842. január 31-én az alábbi szövegezéssel került a rabtabella rovatába: „Betudván az eddig eltöltött raboskodása idejét – 2 holnap rabságra ítéltetett – és 1842. február 14-én szabadult. Rt. 44.

Pincze *felverés* vétkével lett befogattatva 1841. november 20-án Cziptzián György kovács, aki 1842. január 31-én „betudván az eddig eltöltött raboskodása idejét, szabadon bocsájtatni rendeltetett” a Tekintetes Törvényszék. Rt. 51. „Kamara” felverése miatt lett befogattatva Varga István 21 éves jobbágy 1842. június 5-én, de ügyét a büntető Törvényszék működésének

hiánya miatt nem látták el. Az 1842. évi rabtabella II. félévi adatai között szerepel, hogy kezességre kiadott. A következő bejegyzés is róla szól: „Nemes egyénnel lévén Complicitásban – azok ügyeinek ellátásával nem, de per uttyára át tétetett.” Rt. 73. Bolt felverését követte el Rurinszkij Mátyás 20 éves jobbágy, akinek ügyét szintén nem látták el 1842. I. félévében, ezért kezességen „kinhagyatott.” A II. félévi rabtabella adatai szerint 1842. augusztus 29-én „három holnapi szabadságvesztésre ítéltetett.” Rt. 83.

A személyek ellen elkövetett bűncselekmények között állottak első helyen a rubrikák között a *vérengzések*. Szilágyi Sándor 36 éves jobbágyot vérengzés miatt 1841. február 12-én fogták el, és „3. holnapi rabságra ítéltetett, azonban házi körülményei miatt egész 1841. november 1-ig kezességen kin hagyatott, be jött kezességről rabsága idejét tölteni 1841. november 5-én”. A börtönből 1842. február 5-én szabadult. Rt. 20.

„Férje megfojtásának szántsándékos eszközlője” (gyilkos) Szeredi Panni 33 éves juhász felesége. Tettért 1832. június 3-án fogták el és „A Törvényszék által hóhér pallosára ítéltetett, de ez fellyebb vitetvén függ a' felsőbbi ellátástól, a' kegyelem uttyán 8 évi fogságra fél évenként elveendő 30 korbáts ütésekre ítéltetett. – Mely is nékie 1834. november 20-án kihirdetett – időközben paráznaságot követvén el, még egy holnapi rabságra ítéltetett.” Szabadulása 1842. december 20-án volt. Rt. 1.. „Testvére gyilkosa” Kmettykó Pál 23 éves jobbágy, akit 1837. március 5-én fogtak el, és a „tanúvallások hitelesítése után perben való fogatása elrendeltetett.” Az ítélet 1837. augusztus 30-án: „3. évi rabságra 's negyedévenként 25 botok elvételére ítéltetett, de ez fellyebb vitetvén füg[g] a' felsőbbi ellátástól – mely is egy évi hozzáadással leérkezett. 'S nékie februárius 19-én 1838. évben kihirdetett.” A börtönből 1842. február 19-én szabadult. Rt. 5.

„Gyermekeinek szántsándékos gyilkosa” vádjával fogattatott be 1839. december 10-én Konyetsnyik Judith 18 éves hajadon szolgáló. Ügyében a végzés 1840. január 27-én „2 évi rabságra ítéltetett, de 'a felperes által fellyebb vitetvén, mely is helyben hagyással leérkezett. (Valószínű ennek kihirdetése 1840. március 13-án lehetett, mivel a szabadulása 1842. március 13.) Rt. 11. Ugyancsak „Gyermekeinek gyilkosa” Polyák Kati 20 éves hajadon szolgáló. Befogatatásának ideje 1840. szeptember 17, és végzésében ettől az időtől számított „2 évi rabságra, és negyedévenként 25 botütésre ítéltetett”. Rt. 18.

A büntetőügyeket vizsgálva elég gazdag tárat sorakoztatott fel az „élet” ezalatt a félév alatt. Érdekes lenne az eljárásjogi oldalról is vizsgálni, hogy hogyan alakult a befogatatás ideje a végzés idejéhez? Mitől függött, hogy a büntetés letöltésébe beleszámítódott-e a befogatatástól eltelt idő, avagy sem? A fellebbviteli ügyek esetén hogyan alakul a büntetés-végrehajtás kezdete? A jogesetek vizsgálata alkalmával egyszer találkozhatunk mindössze olyan fellebbviteli üggyel, ahol súlyosbították a büntetést és egy évvel hosszabb időt kellett rabságban tölteni.

NEMESÉK ÁLTAL ELKÖVETETT BÜNBÉLI PEREK ÉS BÜNTETÉSEK

Az elkövetett cselekmények számára mindössze 15 beírt bűneset emlékeztet. A rabtabella kitöltése itt már közel sem olyan igényes munkát takar, az adatok közül csak a név, a „hazája vagy szülőföldje,” vétke „minéműsége,” az ügy folyamatba vételeinek időpontjai, perének mikénti helyzete, valamint az ítélet kivonata található. Az elkövetett cselekmények más jellegűek, mint a nem nemesek esetében. Természetesen itt is megtalálható a tolvajlás, a ház kirablása, a gyűjtogatás, de például új bűncselekmény fajtaként az Isten elleni káromlás, engedetlen és botrányt okozó magatartás is. Találkozhatunk kegyetlenkedés, pénzzsarolás és hamis jelentéstétel büntetével a rabtabella bejegyzéseiben.

Követelt nemes Pécsi Károly Szarvas város volt jegyzője a „Szarvasi nép lázadást elősegítő, s a' népet buzdító, úgyszintén kötelező levelek hamisítása és koholása” vádjával állt ez ügyben 18 alkalommal a Tekintetes Békés Vármegye Törvényszéke előtt 1836 augusztus 3-ától 1841. november 26-áig. Tettéért „2 hónapi fogságra ítéltetett, de pere fellyebbvitetvén függ a' felsőbbi ellátástól”. NRt. 1.

Követelt nemes Lehótzkij Mihály bűne volt „egy háznak, malomnak felferése, halállal fenyegetődzés, és Isten ellen való káromlás.” 1832. március 20-án „A törvényszék által vasban eltöltendő fél évi árestomra ítéltetett, 's beküldése Szolgabíróra bízott, de még eddig nem találtatott.” NRt. 2.

Nemes Kunos János „Isten elleni káromlás” büntett elkövetése miatt 3 hónapi rabságra ítéltetett, de „pere fellyebb vitetvén függ a' felsőbbi ellátástól”. NRt. 6. Ház kirablásáért került a Törvényszék elé Nemes Dobsa Ferentz, akit a szökéstől való félelem miatt 1839. szeptember 21-én „béfogattattak” s az ítéletben ettől a naptól kezdve 3 évi rabságra ítélték. NRt. 7. A Törvényszéki szünet miatt több érdekes esetben a hozott ítéletről nem tudunk semmit. Így például Nemes Névery Pál „Istent káromló, publicus helyt megszenyesítő, és hamis mértékkel élő” bűnének következményeit sajnos a rabtabella adataiból nem ismerhetjük meg. NRt. 10.

Ugyanígy kérdéses marad Nemes Oláh Péter „engedetlen és botrányt okozó” magatartásának eredménye. NRt. 11. Tudjuk viszont az 1842. II. félévi rabtabella bejegyzése alapján Követelt Nemes Andrassy Ignátz esetének végeredményét, aki „Kegyetlenkedés, pénzzsarolás és hamis jelentés tétel” büntetével állt a Törvényszék elé. Végzésében ez áll: „Perben fogatása bétudódván megdorgálás mellett szabadon bocsátott.” NRt. 15. Ebben a körben lényegesen szegényesebbek a vizsgálódás eredményei, mint a nem nemesek esetében, így talán értelmetlen lenne a befejezetlen ügyeket tételeken át vizsgálni.

Az 1842. év I. félévének ismertetett és a nem ismertetett adatai alapján, ha nem is vonhatók le általános érvényű következtetések, de megállapítható a rabtabellát vezető ügyvéd(ek) precíznek mondható munkája, mivel alig található hiányosság a tabella kitöltésében. A

feldolgozandó adatok mennyiségét befolyásolja a törvénykezési szünet, aminek következtében a 95 elkövetett bűncselekményből mindössze 63 esetben volt ítélet a nem nemesek esetében, és a 15 nemesek által elkövetett eseményből 9-et zártak le. Az elhalasztott ügyek nagy része megjelenik az 1842. évi rabtabella soraiban, de nem minden esetben fejeződtek be. A nem nemesek eseteit vizsgálva megállapítható, hogy az a tulajdon ellen elkövetett cselekményekben bővelkedik. A súlyosabban büntetendő vétek közé tartozott a lovak tolvajlása, amelyért a Törvényszék általában 3 évi rabságra ítélte az elkövetőket. Birkák tolvajlásáért a büntetés mértéke a 4 hónapot érte el, míg a sertések tolvajlásáért 3 hónapi rabságot lehetett kapni. Ugyanakkor pálinka és ludak tolvajlásáért 2 év rabság, postarablásért 3 év rabság, lopott lovak átvételéért 2 év rabság, rablásért 3 év rabság, termények lopásáért 9–18 hónapi rabság, a lopott termény átvételéért 3–4 hónapi rabság „járt”. Fontos megemlíteni, hogy pl. erőszakos ház kirablásért akasztófa büntetést is kiszabtak – de fellebbezés útján 4 év rabságra csökkentették a halálos ítéletet. A személyek ellen elkövetett cselekmények között a gyilkosság a gyakori, a tett megítélése a Törvényszék által nem egészen követhető logikailag. Példának okáért a jogesetektől véve: férje megfojtásának szántsándékos eszközlője, kinek büntetése hóhér pallosa – majd fellebbezés után 8 év rabság, testvére gyilkosának ítélete 3 év rabság – majd fellebbezés után 4 év rabság, gyermekének gyilkosa 2–3 év rabság, de tudunk olyan gyilkossági esetről is, ahol betudták az addig eltelt időt (1 év 8,5 hónap) és szabadon bocsátották.

A bíraskodási gyakorlatra jellemző momentumok a büntetés kiszabása során:

- első fokú ítélet esetén alkalmazzák az elfogástól számított idő beszámítását a büntetés letöltésébe,
- első fokú ítéletek esetén a Törvényszék által hozott ítélet kihirdetésétől számítják a büntetés letöltésének kezdőnapját.
- fellebbvitel esetén a leérkezett ítélet kihirdetésének napjától számítják a büntetés letöltésének kezdő napját,
- fellebbvitel esetén – ha az helybenhagyással érke-

zett vissza – az első két eset bármelyikét is alkalmazhatják,

- fellebbviteli eljárás során találkozhattunk enyhítő ítéletekkel, mint például pallos, vagy akasztófa helyett 3–4 év rabság, de találkozhatunk súlyosbítással is, mint pl.: a fent említett esetben 3 év helyett 4 év rabságra ítéltetett a Királyi Tábla szerint,
- a gyakorlat szerint az első fokú ítélet ellen halálbüntetés, illetőleg 2–3 évi rabság esetén fordultak fellebbezéssel a Királyi Táblához.

Fontos megemlíteni a kezesség intézményét, amelyet gyakran alkalmaztak. Pl. vérfertőzés – parázna élet, vérengzés, birkák tolvajlása, sőt gyilkosság esetén is találkozhatunk olyan bejegyzéssel, hogy kezességre kiadott. Érdemes lett volna nyomon követni, azon elkövetők sorsát, akiket kezességre kiadattak, de ezen idő alatt újabb bűncselekményt követtek el. Sajnos a rabtabella adatai szerint értékelhető tényeket nem tudhatunk meg erről. A méltányosság gyakorlására is láthatunk példát, amikor is a büntetés végrehajtását elhalasztják, családi okokra, megélhetésre hivatkozva. A büntetés letöltésére ezért általában a téli hónapokban került sor.

A nemesek ügyében az elkövetett cselekményekben, és a büntetések kiszabásában vannak eltérések. Az említett példák közül kiragadva: egy háznak, malomnak fellebbezésért, halállal való fenyegetésért, Isten ellen való káromlásért, 6 hónapi árestom volt a büntetés, amely – az elkövető hollétének kiderítése miatt – nem került végrehajtásra. Vérengzésért egyik esetben fél évi rabság, másik esetben 3 hónapi fogság volt a büntetés. Ház kirablásáért, szándékos gyújtogatásért 3 év rabság volt az ítélet. Látható a büntetésekből, hogy míg a nem nemesek esetén majdnem általánosnak mondható a rabság, addig a nemeseknél a rabság, a fogság, valamint az árestom is megtalálható.

Szinte kivétel nélkül minden nemes fellebbezett a Királyi táblához, bármilyen ügyben. A büntetés végrehajtásának kezdő napjaként a fellebbezés eredményeként kihirdetett végzés után is csak a „befogattatásától” számítják a büntetés idejét, ha egyáltalán sikerült elfogni a bűnöst.

Jegyzetek

¹ Készült az ELTE Magyar állam-és jogtörténeti Tanszékén

² Az elkövetkezendő oldalak a Békés Megyei Levéltár: Békés Megye Törvényszékének Iratai IV. A.10. c. 13 jelzet szám alatt találhatóak, a feldolgozás során az 1842. év I. félévének, valamint az 1846. év I félévének adatait használtam fel.

Az elemzés során található hivatkozások magyarázata: „Rt. szám” jelöli a nem nemesek cselekedeteit Rt., mint rabtabella, s a mellette található szám adja meg a rabtabellában elfoglalt sor számát. A nemesek esetében az „NRt. szám”, mint nemesi rabtabella, valamint a bejegyzés sorszáma jelöli.

Felhasznált irodalom:

Meznerics Iván: A megyei Büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században. (Budapest, 1933.), Hajdú Lajos: Büntetés és büntetés a XVIII. század utolsó harmadában (Budapest, Magvető 1985.), Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. (Osiris kiadó, 1996.), Stipta István: A magyar bírósági rendszer története (Debrecen, Multiplex Média 1997.), Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából I. sz., Békés Megyei Levéltár: Békés Vármegye Törvényszékének Iratai IV. A. 10. c. 13.

ELŐADÁSOK

Konfucius, akinek állam- és társadalomfilozófiája egész Kelet-Ázsiát jelentősen befolyásolta, a következőket írta: „Ha a népet törvénnyel kormányozzák és büntetéssel fegyelmezik, akkor a nép kerülőútra lép és elveszti szégyenérzetét. Ha viszont az erény erejével kormányozzák és erkölcsösséggel irányítják, úgy megőrzi szégyenérzetét és a helyes úton marad.”

Konfucius ezzel összefoglalta a jog és az erkölcs között fennálló alapvető kapcsolatot a kelet-ázsiai hagyományban. Egyidejűleg arra is rámutatott, hogy a jog mint szabályozási eszköz – a Nyugaton jellemző elsődlegességével szemben – Keleten csak korlátozottan érvényesül. Az európai jogi kultúra, amely a nyugati civilizáció fontos támasza, kizárólag az európai kulturális kontextusban értelmezhető. Eltérő kultúrákban eltérő szabályozási rendszerek, illetve konfliktusmegoldó modellek léteznek.

A kulturális eltérések nemcsak a látható jelenségeket hatják át, mint például az étkezési szokásokat (rizs vagy kenyér), hanem mélyebb dimenziók is vannak. Ilyenek például a gondolkodásmód, a boldogságkeresés, illetve a világnézet sajátosságai. Ahhoz, hogy egy kulturális közösségben stabil belső rend uralkodjon, szükség van egy szabályozási rendszerre. Konfliktusok – amelyek ugyan kulturálisan eltérők lehetnek – minden kultúrában előfordulnak, ezért valamennyi kultúra kialakított egy konfliktusmegoldó stratégiát. Minden egyes szabályozási rendszer a konfliktuskezelés eszköze. A szabályozási rendszereket, mint például a jogot is, különböző nézőpontokból szemlélhetjük. Analizálható történeti szemlélettel, amikor is megfigyelhető, hogy a jogfelfogás és a jogi normák a történeti valóság átalakulásával párhuzamosan változnak, és kimutatható a pozitív jogi normák korlátozott érvényesülése. A jog azonban kulturálisan összehasonlítható szemlélettel is megközelíthető. Ily módon megállapítható egyrészt, hogy a jog jelentősége kultúránként eltérő, másrészt, hogy kialakulásában és érvényesülésében az adott kultúrát sajátosan jellemző premisszákra támaszkodik. Előadásomban a koreai jogi tradíció példáján keresztül megkísérlem bemutatni, miben áll a fő különbség az európai és a kelet-ázsiai jogi gondolkodás között. Az első részben (I.) általánosságban vázolom fel a jog és az erkölcs eltérő viszonyát Nyugaton és Kelet-Ázsiában. A második rész (II.) egy rövid történeti áttekintést ad az európai jog bevezetéséről Koreában, végül a harmadik rész néhány példán keresztül megvilágítja az eltérő kulturális tradíciók összekeveredéséből adódó nehézségeket.

I. JOG ÉS ERKÖLC

Az európai kultúra – ha megengedik nekem ezt az általánosító kifejezést, hiszen számunkra egységként jelenik meg – egy alapvetően jogi normákra épülő rendszerszerkezetet mutat. Fő jellemzője a különböző tartalmú pozitív jogi normák általános előnyben részesítése. Ezek a jogi normák egyre növekvő mértékben alakítják a magán- és közélet különböző területeit. Mindez azt je-

Hoo Nam Seelmann (Basel)

Jog és kultúra¹

lenti, hogy az Európában létrejött szabályozási rendszer mindenkit engedelmességre kötelez és ezt az engedelmességet büntetés, illetve kényszervégrehajtás útján biztosítja. A jogi normák az állam által alkotott kényszernormák, amelyek betartásával lehetővé válik az emberek szervezett együttélése. Kivételt képezhetnek az úgynevezett természetjogi normák, amelyek elnevezésük alapján ugyan szintén jogi normák, valójában azonban bizonyos fajta fölérendelt erkölcsi normákat jelenítenek meg, és a pozitív jogi normák legitimálásához vagy megkérdőjelezéséhez is felhasználhatók. A jog tehát az általános nyugati felfogás szerint a társadalom gerincét alkotja. Ezzel szemben az erkölcs és a szokások egyre inkább a magánszféra területére szorultak vissza Európában. A társadalom alakításában nem bizonyultak sem kötelezőnek, sem hatékonyak.

Az európai jogi tradíció azonban az európai kultúra része, ezért olyan előfeltételeken alapul, amelyek ebben a formában kizárólag itt találhatók meg. Milyen előfeltételekről van szó? A kérdés tehát így hangzik: miért alakulhatott ki Európában éppen ez a jogi tradíció és Kelet-Ázsiában miért nem? Egy ilyen összetett kérdésre nem adható egyszerű válasz. Csak néhány aspektust említhetek itt, amelyek ebben az összefüggésben jelentősnek tűnnek. Szeretnék tehát megfogalmazni és vitára bocsátani néhány gondolatmenetet. A következőkben az európai kultúra három vonatkozását vetem majd fel, azután a kelet-ázsiai kultúráról beszélek, így Önök a két kultúrát közvetlenül is összehasonlíthatják egymással. Az egyes kultúrák között ugyanis jelentős eltérések fedezhetők fel a természet-, a világ- és az emberszemlélet vonatkozásában.

Az európai kultúra egyik aspektusa a jogi gondolkodás kialakulásában és kibontakozásában fontos szerepet tölt be. Ez az aspektus a hatalom fejlődése, valamint annak korlátozására való törekvés. Nem lehet véletlen, hogy a jogi gondolkodás a római birodalomban alakult ki. Ahhoz ugyanis, hogy egy heterogén részekből felépülő hatalmas birodalom ilyen hosszú időn keresztül fennmaradjon, a hatalom megosztására és az egyes hatalmi szférák biztosítására van szükség. A birodalom különböző részei nem rendelkeztek közös kulturális bázzissal, ezért azokat kizárólag kikényszeríthető jogi normák segítségével lehetett összetartani. A középkorban az egyházi és a világi hatalom között hosszan elhúzódó harc szintén a hatalmi szférák korlátozásának kölcsönös elismeréséhez vezetett, hiszen mindkét oldal teljhatalmi igénnyel lépett fel. Ehhez társul az államhatárok állandó változása, a területiális államok létrejötte, a vallási csatározások, amelyek végül a reformációban csúcsosodtak ki. A hatalmi viszonyok egyensúlyát kifelé és

befelé jogi normákkal igyekeztek visszaállítani. A szerződéselméletek fontossá váltak, hiszen az egyensúly biztosításához szerződésekre volt szükség. Még az államot is szerződésen nyugvó képződménynek tekintették (Rousseau). Ez a tradíció, amely a hatalmi egyensúly fenntartását célozza, fennmaradt egészen a demokrácia kialakulásáig, amelyben a legfőbb kérdés a hatalom megosztása és a hatalmi szférák biztosítása. A hatalom kérdése olyan alapvető kapcsolatokban is központi szerepet játszhat, mint Isten és ember, illetve ember és természet kapcsolata. A monoteista isten ugyan is hatalom. Ezt a hatalmat átruházta az emberre, hogy az a természetet (amely teremtett dolog) tárgyként uralja.

Hogy a jogi gondolkodás milyen mélyen gyökerezik az európai kultúrában, az több jelenségen is észlelhető. Így például Európában a boszorkányperek kapcsán azt hangoztatták, hogy a boszorkányok az Ördöggel léptek szövetségre. A Jó és a Rossz az európai gondolkodásban feloldhatatlan ellentétet képez, amelyet kizárólag szerződéssel lehet kordában tartani. Kelet-Ázsiában nem létezik sem Ördög, sem boszorkányok, ezért boszorkányperek sem voltak. Az utolsó ítélet európai felfogása is azt mutatja, hogy még az élet legvégén is egy bíróság, azaz egy jogi fórum ítéli meg az embereket és cselekedeteiket. Egy mindent átfogó megbékélés tehát nem része a tervnek. A hatalomért való versengés – amelyet a harc metaforájával lehet szemléletessé tenni – az egész európai kultúrán átível. Ezt világosan felismerhetjük, amint valamelyik európai múzeumba belépve elsősorban a korábbi korszakokból származó képeket, valamint szobrokat szemléljük. Az ázsiaiakra gyakran sokkoló hatást gyakorol, amikor először szembesülnek ilyen típusú képekkel. Az ember előtt kibontakozik a művészeti alkotások kavalkádja, amelyben az erőszakot esztétikával fokozva mutatják be. Itt említhető a számtalan mennyiségű Szent György-ábrázolás, az Utolsó Ítélet vagy a mártírtjelepek bemutatása. Úgy tűnik, az európai civilizáció egy jogi normák által kordában tartott életközösség.

A következő aspektus, hogy az európai kultúrában az egyén szerepe kiemelkedő. A görögöknél elterjedt olyan kijelentések, mint például: „Minden dolog mértéke az ember”, illetve „Ismerd meg önmagad!”, tükrözik azt a fejlődést, amelynek során a mai európai individuum kialakult. Ezzel elkezdődött egy folyamat, amely az ember mindaddig példátlan önmegfigyelését váltotta ki. E folyamat végére az ember akarattal felruházott, szabad és autonóm lényvé vált. Az egyén szabadságát és autonómiáját azonban csak úgy hozhatjuk létre, ha azokat olyan dolgokból vezetjük le, amelyek magát az egyént alkotják. Egy ilyen individuum kénytelen megvédeni szabadságát és autonómiáját másokkal szemben, és ehhez jogi normákra van szükség. A személy fogalma, amely megtestesíti a jogalanyt, éppen ezt az elvont kategóriát fejezi ki. Kelet-Ázsiában nincs olyan kifejezés, amely megfelelné a személy fogalmának. Ez nagy problémát jelent a fordítások során.

Ebben az összefüggésben a harmadik aspektus az európai hagyományban uralkodó gondolkodásmód. A

nyugati kultúra alapvető vonása a dualista gondolkodásmód, amely a következő logikus kifejezésben csúcsosodik ki: „Tertium non datur.” Következésképpen egy sor dichotómiát fedezhetünk fel, amelyek hagyományosan uralják az európai gondolkodást. Így például: alany/tárgy, test/lélek, természet/kultúra, jó/rossz. A dualista gondolkodás arra ösztönzi az embert, hogy szakadatlanul arra törekedjen, hogy világos határt húzzon. A definíció az európai gondolkodás egyik kulcsszava. Kelet-Ázsiában nem találunk ilyen kifejezést. Az európai kulturális környezetben szükségszerűen előtérbe került az analitikus és következtető gondolkodásmód. Ez a gondolkodásmód tette lehetővé az európai jogi hagyományt, illetve a Nyugat tudományos és műszaki fejlődését is.

Eddig Európáról volt szó. Most áttérek Kelet-Ázsiára, és a három aspektussal párhuzamosan megvilágítom a kelet-ázsiai kultúra néhány jellemző vonását.

Koreában a természet elnevezése „Ja-Yon”, ami annyit tesz, „önmagától ilyen”. Ez a kifejezés egész Kelet-Ázsiában azonos. Reinhard May „Erkölc és törvény a nyugati és a kelet-ázsiai gondolkodásban” című írásában a következőképpen értelmezte ezt a természetfogalmat: „Ez a felfogás alapozza meg minden, egymással összefüggő életfolyamat egységének és teljességének törvényszerűségét, éspedig az anyag és a szellem elválaszthatatlan egységén keresztül. Az „önmagától ilyen” meghatározza a számára elegendő spontaneitás végső határát. Ugyanilyen felfogás hatja át az egyén, az ember természetét is. Képes arra, hogy a sokféle elrendezési mintát, illetve az azoktól való eltéréseket „önmaguktól ilyennek”, tehát nem teremtettnek tekintse, és ezekből az emberi viselkedéshez útmutatást olvasson ki.” Mivel nálunk nincs monoteizmus, a gondolkodás határát a természet alkotja. A természetet nem lehet kívülről szemlélni. Ebből kifolyólag lehetetlen bármit is mondani a természet kezdetéről és végéről (másként, mint Európában, ahol a természetnek – mint teremtett dolognak – van kezdete és vége is). A kelet-ázsiaiak felfogásában ez a természet önmagában harmonikus és állandó, ritmikus mozgásban van. Ez a mozgás a természet szorosan hozzátartozó része. A természetet élőnek, belülről lüktetőnek tekintik. Az ember része ennek a mindent átfogó természetnek, és körülveszi az Egész harmóniáját. Az egyes embernek gondolkodásában és cselekvésében a „tao” és a „yin” és „yang” elveit kell követnie ahhoz, hogy a harmonikus Egészbe olvadjon. Ez a világnézet világosan kimutatható a kelet-ázsiai festészetben. A képeken látható emberek kicsinységük tudatában a természeti folyamatokhoz alkalmazkodnak, vagy elmélyülten szemlélnek a természetet (pl. Michelangelo Özönvíz című képe és egy kelet-ázsiai kép összehasonlítása). A „yin”, a „yang” és a „tao” fogalmak időközben a világnak ezen a felén is elterjedtek és Európa ezoterikus színpadán elfoglalták igencsak kérdéses helyüket. Az ember feladata a kelet-ázsiai felfogás szerint tehát az, hogy az Egész ütemét átvegye és megtalálja benne az egyensúlyt. Kelet-Ázsiában ezért fel sem merülhet egy Európával rokonítható

gondolat, amely a természetet ellenséges hatalomnak tekinti. Éppen ellenkezőleg: a természet önmagában harmonikus és az embert magába foglalja. Bár az egyensúly újra és újra megbomlik, a harmónia mindig visszatér. Ez a természetfelfogás meghatározott rendezési kategóriákat hív életre, amelyek figyelembe veszik a harmóniát helyreállító ritmikát. Így a „yin” és a „yang” a két véglet kiegyensúlyozását kifejező kategóriák. Ebből következően ezek a kategóriák alapvetően eltérnek a természeti törvényektől, amelyek kauzális vonatkozásokra utalnak. A kauzalitás a kelet-ázsiai természetszemléletben csak alárendelt szerepet játszott, mivel nem az volt a döntő tényező. A „yin” és a „yang” ezen kívül kifejezi az egymással funkcionális (vagy eredményességi) kapcsolatban álló dolgok kölcsönös függését is, amelyek között az egyensúlyt újra és újra helyre kell állítani. Ezért beszélhetünk a kelet-ázsiai kultúra vonatkozásában holizmusról, vagyis egy egységes kultúráról.

Meggyőződésem szerint ez a holisztikus világnézet nem teszi lehetővé az analitikus gondolkodást, hiszen az analitika elhatárolást és definiálást jelent. Következésképpen Kelet-Ázsiában nem jöhetett létre európai mintájú tudomány vagy technikai forradalom.

A kelet-ázsiai emberfogalom két összetevőből áll: ember és térbeli közép. Kelet-Ázsiában az ember nem autonóm egyén, hanem olyan lény, amelyet kezdetektől fogva térbeli kapcsolat fűz a dolgokhoz és a többi emberhez. Az ember fogalma Kelet-Ázsiában nemcsak az interszubjektivitás dimenzióját jelenti, hanem átfogóbb jelentéssel is bír: az ember „mindig is a világban létezését” fejezi ki. A kelet-ázsiai emberképében alapvető elem a világgal és a többi emberrel való szoros összefonódás. Ezért nem alakulhattak ki olyan fogalmak, mint individuum, személy, autonómia vagy szabadság. A mai Kelet-Ázsiában természetesen már léteznek olyan kifejezések, mint autonómia, személyes szabadság és individuum, ezek azonban – a XIX. század végén megjelenő nyugati befolyás hatására – mesterségesen kialakított fogalmak. Kelet-Ázsiában az életvitel és a cselekvés maximája a – természettel összhangban álló – harmóniára való törekvés.

Kelet-Ázsiában az erkölcsi normák a jogi normákkal szemben mindig is előnyt élveztek, ez az eddigi fejtegetések alapján kézenfekvő. Kelet-Ázsiában ugyanis hiányoznak azok a feltételek, amelyek egy jogrendszer létrehozását egyáltalán lehetővé tennék. Az emberi közösségen belüli egyensúly fenntartására a kelet-ázsiaiak a jogi normákkal szemben az erkölcsi normákat részesítették előnyben, ahogy azt a bevezetőben említett Konfucius-idézet is kifejezi. Ezért emberi dolgokban életközeli erkölcsi gyakorlat uralkodott a tiszta, életidegen, elvont teóriákkal szemben. Mivel a konfucianus filozófia vezérgondolata szerint az ember alapvetően jó (Konfucius és Mencius), erősen hittek abban, hogy az ember a morál segítségével képes a közösséget önállóan szabályozni. A nevelés feladata az volt, hogy ezt az alapvetően jó emberi természetet a maga teljes valójában kibontakoztassa.

Ebben az összefüggésben felmerül a kérdés: honnan származik a Rossz, ha az emberek alapvetően jók? A konfucianus filozófiában számtalan vita folyt erről a témáról. A Rossz eredetének megvilágítása azért fontos, mert zavarja az emberi együttélést. A Kelet-Ázsiában uralkodó nézet szerint az ember természete alapvetően jó, de a körülmények erkölcsileg elítélendő cselekedetekre vezethetnek. A Rossz nem az ember megváltoztathatatlan része (mint az eredendő bűn), hanem a körülmények bonyolódásából adódik, amelyek hatására az ember cselekszik. Az ember azonban bármikor változtathat a felfogásán és visszatérhet az erkölcsös cselekvéshez. Mivel a kelet-ázsiai gondolkodásban nem érvényesül a Jó és a Rossz dualitása, nem létezik semmi, ami a Rosszat mint olyat (mint például az Ördög) megtestesítené. A Jó és a Rossz relatív kategóriák, bármikor elmozdíthatók, megváltoztathatók. A Rossz a kelet-ázsiai kulturális kontextusban erkölcsileg elítélendőt jelent, amelyet a felfogás és a cselekvés megváltoztatásán keresztül újra a Jó válhat fel. A koreai büntetőjogban az önfeljelentés, az önkéntes jóvátétel és a mély megbánás máig büntetést enyhítő körülménynek vagy eljárást megszüntető oknak minősül. A régi hagyomány tehát tovább él.

Az erkölcsi normák mellett csak kevés jogi norma létezett. Azoknak azonban mindegyike büntetőjogi természetű volt, hiszen magánjogi viták rendezésére nem igen akadt bírói fórum. E néhány büntetőjogi norma kizárólag arra szolgált, hogy az emberek erkölcsét és érényességét fejlessze, mindezt annak érdekében, hogy ily módon a közösség erkölcsössége fennmaradjon. Az ilyen értelemben vett erkölcsi normákat objektivistá módon kell felfogni, hiszen azok mind a különböző vállalások, mind az egyének fölött állnak. Az emberek kötelesek betartani őket, de nem rendelkezhetnek velük. A büntetőtörvények korrektívaként működnek olyan esetekben, amelyekben az erkölcs és a szokások útján való önszabályozás nem működik. A törvényeket mindezek felett kulturálatlan találmánynak is tartották, amely nem kínai, vagyis barbár eredetre vezethető vissza. Ezért nem létezik a kelet-ázsiai hagyományban olyan elképzelés, amely szerint a jog az egyén személyes szabadságának védelmére hivatott. Az, hogy a szubjektív jogtudat alig-alig fejlődött ki, ezek után nem lehet meglepő. Ugyanilyen kevésbé létezik a „harc a jogért” mint a cselekvés maximája. A jogi normákat tehát csak a morál kiegészítő eszközeinek tekintették. Ez a hozzáállás Koreában a mai napig megfigyelhető: mindmáig érvényes, hogy ami nem ellenkezik a szokásokkal, az jogilag is megengedett. Az ősi Koreában a bűncselekmény az erkölcs alapelveinek megsértését jelentette, nem pedig az állam által alkotott jogi normák megsértését. Így például a menynek a férj szüleiével szemben tanúsított illetlen viselkedését vagy a fiú kötelezettségei elhanyagolását nagy szigorral büntették. Az állam még ma is törekszik rá, hogy a polgárok erkölcsét befolyásolja. Kínából ismert példa, hogy a polgárokat átnevelőtáborokba küldik, vagy barátságossági kampányt indítanak. Koreában ugyanígy: a polgárokat újra és újra az erkölcsös viselkedésre hívják fel, legyenek figyelemmel az idősekre stb.

Ebből a szempontból ma is él a hit, hogy a társadalmi rend megőrzésében az erkölcs fontosabb a jognál. Európában egy ilyen jellegű felhívás a magánszférába és az autonómiába való beavatkozásnak minősülne. Az állam ne avatkozzon be, hiszen az erkölcs minden ember magánügye.

A kelet-ázsiaiak felfogása szerint az ideális társadalom feltétele, hogy az emberek kölcsönösen eleget tegyenek a kötelezettségeiknek. Ahogy a természetben, ahol minden önmagától harmonikus, ugyanígy az emberi ügyekben is maguktól adódnak szabályozási módok. Ez sokkal inkább baráti-, egyeztető szabályozással történik, szemben a peres, bírósági úton folytatott vitákkal, amelyek eredménye a jogos vagy jogtalan szigorú alternatívája, és amelyeket ezért igen kevésbé becsülnék. Koreában a mai napig arra törekszenek, hogy a konfliktusokat a jogi szférán kívül, megegyezéssel oldják meg. Ha valaki bírói döntésre hagyatkozik, azt ellenségeskedésnek, úgyszólván hadüzenetnek tekintik. A jogért való harc térménye csak fokozatosan mehet végbe.

II. AZ EURÓPAI JOG BEVEZETÉSE KOREÁBAN

Miután 1856-ban Amerika kényszer alkalmazásával rávette Japánt, hogy nyissa meg kikötőit a kereskedelem számára, 1876-ban Japán ugyanezt a módszert használta fel Koreával szemben. Japán tehát alaposan megtanulta a leckét az imperialista törekvésű amerikai és európai országoktól, és Koreában alkalmazta a tanultakat. Japán az ország megnyitásával – amely „Meiji-restauráció” néven vonult be a történelembe – az európai, de leginkább a német jogrendszert vezette be. A korabeli koreai királyság ily módon került először kapcsolatba egy európai jogrendszerrel, amellyel szemben azonban teljesen kiszolgáltatott volt. Mivel Korea névleg csak 1910-ben lett japán gyarmat, az országban a japán jogot csak ettől az évtől kezdve alkalmazták teljes körben. Mindaddig a „Kyongkuk Daejon” törvénykönyv (Nagy kódex az állam irányításáról) volt érvényben, amelyet 1485-ben, a kínai „Nagy Ming Büntetőkódex” receptiója után alkottak meg. Emellett léteztek íratlan törvények is: bírósági és büntetés-végrehajtási döntések, bírói jogi szakvélemények és kommentárok. Megfelelően képzett jogász szakmai réteg azonban nem létezett. Minden magasabb beosztású hivatalnok saját körzetében gyakorolta a bírói tisztséget. A bírói hivatal betöltéséhez elegendőnek tartották a konfuciánus klasszikusok nyomán szerzett általános műveltséget. Néhány tanult hivatalnok azonban bíróként is hírnevet szerzett magának, mivel a jogeseteket bölcsessége, éleselméjűsége és személye erkölcsi feddhetetlensége segítségével oldotta meg, ezáltal képes volt fenntartani a közösség békéjét. A jogalkalmazásról és a törvények értelmezéséről folytak ugyan viták, de egy szisztematikus rendszer kiépítésére nem került sor. A koreai jogi kultúrában nem léteztek logikai kategóriák vagy jogtípusok, inkább a konkrét esetek rugalmas megoldására

törekedtek. Ez a tendencia ma is erőteljesen érvényesül. A büntetőtörvények értelmezése máig sem szigorú és formális, hanem meglehetősen szituációfüggő és formálható. Az esetek pragmatikus megoldása a cél.

1910 és 1945 között Korea függő jogi helyzetben volt, hiszen „kölcsonzott jogként” Korea egész területén hivatalosan az európai jog által befolyásolt japán jogot alkalmazták (bár nem teljes terjedelmében). Korea ugyanis Japán gyarmataként jogilag alacsonyabb státusszal bírt, és egy széles körű felhatalmazással rendelkező főkormányzó irányítása alatt állt. Amikor 1945-ben Korea felszabadult a gyarmati uralom alól, felmerült a kérdés, mi történjen a jogrendszerrel, amely a gyarmati időkben többé-kevésbé elfogadottá vált és a mindennapi élet alkotórésze lett Koreában. Természetesen nem lehetett máról holnapra egyszerűen kiiktatni az egyetlen érvényes jogrendszert. Egy jogi vákuum nagyon veszélyes lett volna abban a politikailag bizonytalan szituációban. A helyzetet tovább bonyolította, hogy Koreát az amerikaiak 1945 szeptemberében kettéosztották, és a déli részt 1945 és 1948 között egy amerikai katonai kormány irányította. Jogi zűrzavar uralkodott. Nem sokkal később, 1950-ben kitört a koreai háború, amely 1953-ig tartott. Korea csak a háború után szánta el magát a zavaros állapotba jutott jogrendszer helyreállítására. A régi konfuciánus jogrendszerhez való visszatérést elutasították, hiszen egy modern Korea felépítésén fáradoztak, amelyhez feltétlenül egy új, Európa felé orientált jogrendszerre volt szükség. Így a japán jog maradt hatályban, amely alapvető vonásaiban máig megtalálható a koreai jogrendszerben, amelyet 1953-ban, azaz a koreai háború befejezése után kodifikáltak. Az európai jog tehát kerülő úton, Japánon keresztül érte el Koreát. Az európai imperializmus egyfajta ajándékának tekinthetjük, amelyre azonban maguk a koreaiak sohasem vágytak.

Ha szemügyre vesszük a Korea és Európa között fennálló nagy kulturális különbségeket, a felmerülő nehézségek nem hagyhatók figyelmen kívül. Az európai jogrendszer egy meghatározott, fent bemutatott kulturális háttérrel rendelkezik, amely azonban Koreában teljesen hiányzik. A koreai kulturális környezetben „a jog” mint importáru kénytelen alkalmazkodni és asszimilálni, amennyiben érvényt és hatályt akar szerezni magának. Mert nem elég, hogy az emberekben nem alakult ki érzelmi kötődés az új jogrendszer iránt, de még annak szükségességét sem látták be. A szakadék áthidalására irányuló tántoríthatatlan törekvés ellenére ma is egy „kettős jogi kultúráról” beszélhetünk. A következőkben az asszimilációs folyamatot bemutató néhány pontról esik szó.

Ahhoz, hogy az importált jog és a való élet között húzódó mély szakadékot áthidalják, például a büntetőjogban, a törvények szövegezése általános és tömör. Ez a sajátosság nagyobb flexibilitást tesz lehetővé a jogalkalmazásban. Így módon az igazságszolgáltatás szervei sokkal nagyobb mérlegelési jogkörrel bírnak, mint például Németországban. A jogi normák kiterjesztő értelmezése útján azok az esetek is besorolhatók, amelyekre

az európai jogalkotó nem gondolt. Ebben az összefüggésben a következő pont: a koreai büntetőjogban létezik egy generálklauzúla, amelyet az igazságszolgáltatás szervei mérlegelési jogkörük gyakorlása során messzemenően alkalmaznak. Ez így hangzik (koreai Btk. 20.§): „Az a cselekedet, amelyet törvény vagy rendelet alapján, illetőleg foglalkozással kapcsolatos tevékenység gyakorlása során fejtenek ki, vagy egyébként a társadalmi szokásokkal nem ellentétes, nem büntetendő.” Ebben a szakaszban felcsillan a konfuciánus hagyomány, amelyben a bűncselekmény elsősorban az erkölcsi normák, nem pedig az állami törvények megsértését jelentette. A társadalmi szokások fogalmát a jogalkalmazásban az értelmezés zsinórmértékének tekintik. Ami a koreai szokásoknak megfelel, az dogmatikai érvek ellenére sem büntethető. A koreai alkotmánybíróság ezek alapján érintetlenül hagyta a „házasságtörés” büntetőjogi tényállását. Azzal érvelt, hogy ez mindenképpen szükséges az erkölcsösség, a házastársi hűség és a monogámia fenntartása céljából. Tény az is, hogy a 90-es évek elején a lakosság 70%-a a házasságtörés büntetőjogi tényállásának fenntartása mellett foglalt állást. Egy ilyen generálklauzúllal tehát lehetséges hivatkozni a koreai szokások és az importált jogi normák között.

Az új importált jog nemcsak formális-jogi síkon kapcsolódik a hagyományhoz, hanem tartalmi síkon is. Egy sor olyan tényállás létezik Koreában, amelyeket az európai büntető törvénykönyvekben nem találhatunk meg. Ilyenek például azok a paragrafusok, amelyek a felmenők sérelmére elkövetett emberölést, illetve halált okozó testi sértést szankcionálják. Ezek az esetek a büntetés szigorítását vonják maguk után. A szélesebb értelemben vett család a konfuciánus Koreában az állam csíráját jelentette, ahogy magát az államot is egy nagy családnak tekintették, amelynek feje a király volt. A család életkor és rokonsági fok szerint meghatározott, szigorú hierarchia szerint épült fel. A hierarchiában alacsonyabban álló személy fölfelé engedelmességgel és tisztelettel tartozik. Emiatt a felmenők sérelmére elkövetett bűncselekményeket kiváltképp jó erkölcsbe ütközőnek tartották. Ilyen példákön keresztül láthatjuk tehát, hogy az alapelv, amely szerint minden ember egyenlő, nem érvényesül teljes terjedelmében.

III. KETTŐS JOGI KULTÚRA – KÉT PÉLDA

Koreának együtt kell élnie a kettős jogi kultúrával, és időközben meg is tanulta, hogy ez mi módon lehetséges. Ennek kapcsán nagyon fontos, hogy a jogászok tisztában legyenek a kettős kultúra teljes terjedelmével. Hiba lenne vakon követni a német dogmatikát. Ezt a hibát azonban a korai években jó néhány jogász elkövette. Haladást célzó igyekezetükben nem látták a nagy szakadékot, amely az idegen paragrafusok és a koreai társadalmi valóság között húzódott. A régi koreai hagyomány túlhangsúlyozása azonban ugyanilyen téves lenne, hiszen Korea mind kulturális, mind politikai szempontból megváltozott. Ezeket a változásokat a jo-

gászoknak figyelembe kell venniük, amikor a jogi problémák megoldása érdekében a törvényeket újrafogalmazzzák. A demokratikus alapelvek és az emberi jogok immár általánosan elismertté váltak, ezért a társadalmi valóság részét képezik. Az emberek gondolkodásában és cselekvésében a régi kulturális hagyomány ennek ellenére tovább él, hiszen a hagyomány nagyon lassan változik. A jogászok és a politikusok feladata tehát az, hogy csak olyan törvényeket alkossanak, amelyek egyrészt alapvető helyzetekre vonatkoznak, másrészt viszont megfelelnek a kulturális környezetnek – annak érdekében, hogy hatékonyra válhassanak. A következőkben két, aktuális jelentőségű témát említek röviden: szervátültetés és női kriminalitás.

A modern orvostudomány fejlődésével a szervátültetés mára már rutin-beavatkozássá vált. Időközben az agy kivételével szinte valamennyi szervet át lehet ültetni. Koreában – a kettős jogi kultúrához hasonlóan – két különböző orvoslási hagyomány létezik: a Kína által befolyásolt régi koreai, illetve a nyugati orvostudomány. A régi koreai orvostudomány, amely szoros összefüggésben áll a régi világnézettel, a kiterjedt betegségmegelőzési ismeretek mellett alkalmazza az akupunktúrát, a gyógyfüves kezelést és a masszázst is. Azonban beavatkozással járó módszereket, tehát operatív kezelést nem ismer. A régi koreai gyógyítás fő gondolata szerint az életenergia, azaz a „Ki” áramlását kell elősegíteni ahhoz, hogy az egyensúly fennmaradjon, és így a test saját ellenállóerejének erősítésével képes lesz egyedül legyőzni a betegséget. Koreában a nyugati orvostudomány befolyása a japán gyarmati időszak óta érvényesül, mára már az ország egész területén található kórházak és orvosi rendelők. Ezzel párhuzamosan természetesen dolgoznak olyan orvosok is, akik betegeiket tradicionális módszerekkel kezelik. Léteznek olyan orvosi fakultások, amelyeken kizárólag ilyen hagyományőrző orvosokat képeznek.

Koreában már évek óta végeznek szervátültetéseket. A leggyakrabban átültetett szerv a vese. Az orvosok sokáig konkrét törvényi szabályozás nélkül dolgoztak. Csak 2000-ben adták ki a koreai szervátültetési törvényt. A törvény célja, hogy mind a szerv adományozójának, mind a szerv fogadójának biztonságot nyújtson. Az első akadályt a halál definíciója jelentette. A kérdés így hangzott: agyhalál vagy szívhalál? A koreai kultúrában a legfontosabb kultusz az ősök tiszteletének kultusza volt, és ezzel összefüggésben létezett néhány fontos hagyomány. Ennek kapcsán az első pont, hogy a testnek sértetlennek kellett lennie, amikor az elhunyt az ősökhöz tért. A testet az ősök ajándékának tekintették, amit nem lehetett szándékosan megsérteni vagy megsemmisíteni. Ezért nem viselhetek a nők fülbevalót (átlyukasztott fülben). Érthető, hogy az emberek komoly fenntartásokkal fogadják a szervadományozást és -fogadást. Ez mindenekelőtt a szív esetében érzékelhető. A második pont, hogy az agyhalál koncepcióját a lakosság nem fogadja el. Nincs semleges definíció arra, hogy mi a halál, hiszen ez mindig az adott kultúra felfogásától függ. A régi koreai hagyomány szerint a halál egy na-

gyon hosszú folyamat. Általában véve a szívhalál anynyiban jelentett választóvonalat, hogy az elhunytat eltemették, de a halál ezzel még nem zárult le. A halál minden kultúrában leginkább az élők és a társadalom ügye (és nem az elhunyté), ahogy azt a gyász feldolgozására szolgáló nagyszabású rituálék is mutatják. A koreai elképzelés szerint az elhunyt nem lép azonnal a túlvilágba vezető útra, hanem egy ideig az emberek közelében marad, és csak fokozatosan megy át a másvilágra. Az ősök azonban – a kapcsolat fenntartása érdekében – a harmadik generációig visszamenően eljönnek minden egyes, a tiszteletükre rendezett szertartásra. Ebben a kulturális környezetben nem könnyű keresztülvinni az agyhalál koncepcióját. De ez mindenképpen szükséges ahhoz, hogy szervátültetéseket végezhesse. A törvényhozók ezért egymással párhuzamosan mindkét halálkonceptiót fenntartották.

Amennyiben valaki írásos nyilatkozatban engedélyt ad rá, az agyhalál megállapítása után az orvosok eltávolíthatják a szerveit. Ahhoz azonban, hogy ezeket az orvosokat ne tekintsék gyilkosoknak (ez lenne ugyanis a következménye annak, ha az agyhalál állapotában lévő valójában nem lenne halott), a következő megoldást találták ki. A halál okaként nem a szervkivétel szerepel, hanem az a betegség, amely miatt az agyhalál bekövetkezett. A halál okára nézve tehát egy másik kauzalitást választottak, hogy ezen keresztül mentesítsék az orvosokat. Így Koreában valójában egymással párhuzamosan két halálkonceptió létezik, mert nem akartak az egyik alternatíva mellett dönteni. Túl nagy lett volna a lakosság ellenállása.

A következő pont ebben az összefüggésben szintén a koreai kultúra sajátossága. A szervadományozással kapcsolatban a család rendkívül kiterjedt együttdöntési jogosultsággal rendelkezik. Annak ellenére, hogy valaki életében írásban rögzítette hozzájárulását, a család ezt a hozzájárulást post mortem visszavonhatja. A koreai kulturális hagyományban az egyén nem individuumként, hanem a család egyik tagjaként jelenik meg. Nagyon ritkán mondjuk, hogy „én”, általában inkább a „mi” kifejezést használjuk, ami azt tükrözi, hogy ugyanazon család egyes tagjai között nem húzódik éles határ. Ez az erős mi-tudat a különleges természetű gyermek–anya kapcsolatból ered, amely fizikai és érzelmi szempontból is sokkal intenzívebb. Az autonóm döntést, amelyet a nyugati kultúrkörben szuverén aktusként tiszteletben kell tartani, Koreában részben a család kezébe adják. A család különleges jelentősége ma is nagyon fontos szerepet játszik. Annak ellenére így van ez, hogy az utóbbi három évtized tömördek változása új arculatot kölcsönzött a koreai társadalomnak. A mai napig a család képezi az egyén stabil támaszát, amelyre minden körülmények között hagyatkozhat. Emiatt az új koreai törvénymodell akár „családi modellnek” is nevezhetjük. A törvényhozó a lakosság hagyománytisztelő érzelmi beállítottságának figyelembevételével próbál olyan megoldást találni, amely megfelel a modern orvostudomány kihívásainak.

A következő példa, amit itt említék, a női kriminalitással kapcsolatos. Érdekes megfigyelni a női kriminalitás alakulását egy olyan országban, mint Korea, ahol a nők több évszázadon át különleges, jelentősen korlátozó erkölcsi normáknak voltak alávetve. A szigorúan patriarchális konfuciánus társadalmi rend a nők számára a belső teret, azaz a családot, a férfiak számára pedig a külső teret jelölte meg tevékenységi területként. Ezért nevezi a férj a feleségét a mai napig „belső személynek”, és fordítva: a feleség a férjére a „külső személy” kifejezést használja. A nők azonban igen nagy szabadságot élveztek a belső ügyekben, tehát a háztartás területén, és a család pénzügyeit is ők felügyelték. A társadalmi szerepvállalás térben megosztott volt, így azt térbeli kategóriákkal fejezték ki. A nők szerepe a régi Koreában alapvető vonásait tekintve nem sokban tért el az európai helyzettől, bár néhány sajátosságot e téren is felfedezhetünk. Itt említhető például, hogy amíg a nőktől szigorúan megkövetelték a házastársi hűség megtartását, addig a férfiakkal szemben nem volt ilyen elvárás. A felső társadalmi rétegbe tartozó férfiak több mellékfeleséget is tarthattak, azonban a főfeleség jogilag és erkölcsileg magasabb rendűnek számított. 1485 és 1894 között a megözvegyült nők nem köthettek újabb házasságot. A házastársi hűség ugyanis a férj halála után is sérthetetlen maradt. Fordítva viszont más volt a helyzet: a megözvegyült férfi a lehető legrövidebb időn belül újra megnősülhetett. A nők kiemelkedő szerepet játszottak az erkölcs védelmezésében, amit az erkölcsi rend egészének fenntartása tekintetében irányadónak tekintettek. Ezért széles körben alkalmaztak szigorú társadalmi szabályokat. A férfiakat és a nőket szigorúan elkülönítették egymástól. Alig-alig akadt alkalom, amikor a férfiak és a nők a társadalom által jóváhagyott keretek között találkozhattak és megismerkedhettek egymással. Régen a házasságokat kizárólag közvetítés útján kötötték, hiszen a házasságkötés két család összekapcsolódását, egyesülését jelentette. Még napjainkban is – amikor pedig a szerelmi házasság már megengedett és a gyakorlatban is előforduló jelenség – a házasságoknak több mint felét közvetítés útján kötik. Koreában a férfiak és a nők találkozása a mai napig meghatározott rituálék szerint zajlik. Annak ellenére, hogy az európai jog bevezetésével Koreában is a monogámia lett a házasság alaptétele, sokáig elhúzódott az a folyamat, amelynek során ez a jogi rendelkezés rögzült az emberek, kiváltképp a férfiak tudatában. Még a hetvenes években is gyakran előfordult, hogy egy férfi a felesége mellett egy vagy több mellékfeleséget is tartott. Utóbbiakat „kis feleségeknek” nevezték. Ma már Koreában ez nem lehetséges minden további nélkül, hiszen a nők egyre gyakrabban keresnek és kapnak jogvédelmet.

Az Alkotmány garantálja a nők és férfiak közötti egyenlőséget. Koreában azonban hosszú ideig tartott, amíg ezt az egyenlőséget a férfiak és a nők ténylegesen realizálták. A hagyományos felfogás szerint ugyanis a férfiak fontosabbak és értékesebbek a nőknél, ennél fogva a nők kötelesek alávetni magukat a férfiak akaratainak.

Alapos vizsgálat után megállapítható, hogy a koreai családi jog számos szakasza eltért az európai jogtól, így ellentétes volt az Alkotmánnyal. Kiváltképp a válásra vonatkozó rendelkezésekben, illetve a családfő helyzetének szabályozásánál jelentkezett kirívó egyenlőtlenség a két nem között. Korea csak számos revízió árán tudott olyan családi jogot alkotni, amelyben a nők és a férfiak azonos jogokat élveznek. Erre a változásra csak akkor kerülhetett sor, amikor a régi tradíció meggyengült és helyet adott valami újnak. Az a tény azonban, hogy a házasságtörés még mindig büntetőjogi tényállást képez, jelzi, hogy a hagyományos erkölcsfelfogás továbbra is érvényesül.

A régi Koreában a nők által elkövetett bűncselekmények többsége emberölés, halált okozó testi sértés, illetve súlyos és könnyű testi sértés volt. A deliktumok száma nem volt kiemelkedően magas, és azokat általában a közvetlen környezetben követték el. Az első helyen a családon belüli emberölés szerepelt. Ezzel szemben alig akadt házon kívüli területen elkövetett bűncselekmény. A nőknek ugyanis ritkán volt lehetőségük arra, hogy ebben a környezetben kövessenek el bűncselekményt. A szituáció mára alapvetően megváltozott. Az összesített statisztika szerint az élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények a női deliktumoknak mindössze 7%-át teszik ki.

Úgy tűnik, a kriminalitás globálisan férfias jelenség. Így van ez Koreában is. 1998-ban a nők részvétele a teljes kriminalitásban 15% volt. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy az 1989-es évhez viszonyítva, amikor ez a mutató 8,7% volt, a női részvétel folyamatosan emelkedett. Ez különböző okokra vezethető vissza. Az emancipáció erősödése, a nők társadalmi részvételének növekedése és a számukra biztosított, egyre szélesebb körű jogi lehetőségek egyaránt szerepet játszhattak ebben a folyamatban. A női kriminalitás hirtelen emelkedésében azonban a legfontosabb tényező valószínűleg az a radikális társadalmi változás volt, amely az elmúlt három évtizedben ment végbe. Itt említendő többek között az iparosodás, a városiasodás, a család struktúrájának megváltozása és a fogyasztói társadalom. Különösen ez utóbbival függ össze a bolti lopások számának markáns emelkedése. Ehhez társul még a szegénység is, amely egy államilag kiépített szociális háló hiányában fenyegeti a nőket. A kriminalitásban tapasztalt női részvételt tekintve Korea statisztikailag megelőzi például Svájcot, ahol ez az arány körülbelül 14%, de jelentősen elmarad Japán mögött, ahol ez az érték 22%. Koreában a nők ál-

tal elkövetett deliktumok legnagyobb része vagyoni elleni bűncselekmény, így például lopás, sikkasztás és csalás. 1998-ban a nők statisztikájának 75,5%-át ezek a bűncselekmények tették ki. Japánban hasonló a helyzet (67,7%). A kábítószer törvénnyel kapcsolatban elkövetett deliktumok – amelyek sok európai országban jelentős hányadot képeznek – Koreában csekély szerepet játszanak.

Mivel igen kevés az elítélt női elkövetők száma, ezért csak egyetlen önállóan vezetett női börtön található Koreában, Chongju városban. Ezen kívül elsősorban léteznek női részlegek a férfibörtönökön belül is. A női börtönben az elítéltek legtöbbször emberölés bűntette miatt tölti büntetését. Felmérések azt mutatják, hogy a nők többsége az alsó szociális rétegből származik és alacsony iskolai képzettséggel rendelkezik. Életkörülményeiket egy többszörös konfliktuspotenciál jellemzi, amely ilyen jellegű bűncselekményekhez vezet. Az intézményben a férfi börtönökhöz képest enyhébb légkör uralkodik, és a nők szabadon mozoghatnak az épületen belül. Számos továbbképzési lehetőséget biztosítanak számukra, amelyekkel a nők élnek is. Európával ellentétben sokkal nagyobb figyelmet fordítanak rá, hogy az elítéltek saját lelki megtisztulásukon munkálkodjanak. Ha ez sikeresen végbemegy, nagyobb az esélye annak, hogy elnyerik a társadalom bocsánatát. Sokat tesznek azért is, hogy a családi kapcsolatok fennmaradjanak, hiszen ez a reszocializáció érdekében elengedhetetlenül szükséges.

IV. ZÁRÓ MEGJEGYZÉS

Remélem, előadásomban kellően meg tudtam világítani azt a kölcsönhatást, amely a kultúra jellegzetességei és az alkalmazott szabályozási rendszer között fennáll. Amíg a nyugati kultúra – meghatározott tényezők hatására – szabályozási rendszerként szükségszerűen a jogrendszert helyezte előtérbe, addig a régi Koreában, ahogy egész Kelet-Ázsiában is, egy erkölcsi normáktól uralt szabályozási rendszer érvényesült. Az európai jogrendszer bevezetése nyomán Koreában egy „kettős jogi kultúrát” találunk, amely különleges képességeket követel meg a jogászoktól, a törvényhozóktól, illetve a jogalkalmazó szervektől is.

Fordította Utassy Viktória

* Készült a T043731 OTKA kutatás keretében

¹ Elhangzott 2002. november 21-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti tanszéke által szervezett előadói program keretében.

JOGÁSZ-VICCEK

Ügyvédi honorárium ...

Ügyvéd: – És mikor fizeti meg már a honoráriumomat, amiért olyan kitűnően megvédtem a hitelezőitől?

A kliens: – Soha egyetlen krajcárt sem kap. Hiszen éppen az ügyvéd úr és a bíróság ítélete is bebizonyította, hogy semmit sem kell fizetnem azoknak akiknek tartozom.

(Üstökös, 1906. 5. sz.)

Néhány megjegyzés a jogi kultúráról

Az alábbiakban a jogi kultúra problematikáját alapvetően csak abból a szempontból vizsgálom, hogy az európai társadalmak jogi kultúrája miként tette lehetővé, hogy a jogi hagyományok fenntartása összeegyeztethető legyen a jog változtatásával. Néhány, a magyar politika- és jogtörténetből vett példával azt kívánom érzékeltetni, hogy Magyarország – noha a történelmi viharok sokszor messzire sodorták Európa főáramlatától – jogi kultúrája mindig is európai jellegű volt, és így magában hordozta annak lehetőségét, hogy a magyar jogfejlődés visszatérjen az európai útra. A jogi kultúra kutatását különösképp indokolja a jogharmonizációs kihívás, ami évek óta a magyarországi jogalkotásnak egyik legfontosabb feladata. Ugyanis a *sikeres* jogharmonizáció nem csupán törvényalkotási kérdés, hanem annak is függvénye, hogy a magyar jogi kultúrában vannak-e az európai jogi hagyományokkal érintkező területek.

A kultúrában, és így a jogi kultúrában is évszázadok, sőt nem ritkán évezredek tapasztalata halmozódik fel. Ez a tapasztalat-felhalmozódás nem egy tervezett folyamat, hanem nagyon különböző, egymást erősítő vagy éppen sokszor gyengítő akaratok eredményeként jön létre. Adott jogi kultúra egyaránt tartalmaz emocionális és racionális elemeket. Amikor jogról mint kulturális jelenségről, azaz jogi kultúráról beszélünk, akkor nem szabad kizárólag az éppen hatályos jogra gondolni. A jogi kultúra és a jog fogalma egyértelműen elválasztandó. A jog a normák hierarchikus rendjére utal, a jog területén döntések születnek, konfliktusokat véglegesen lezárni akaró döntések. Ezzel szemben a jogi kultúra nem hierarchikusan rendezett elemekből áll, a joggal kapcsolatos tapasztalatokat, érzelmeket, viselkedésmintákat, értékképzeteket fogja át. A jogi kultúra tehát a jognál tágabb jelentésű fogalom, az éppen hatályos jog környezetét is magában foglalja. Amikor egy-egy jogi kultúrát vizsgálunk, akkor a következő szempontokat érdemes figyelembe vennünk.

A jogi kultúrák *történelmi* képződmények. A jogintézmények történelmi változássorozata elsősorban a jogtörténet és a jog-összehasonlítás módszerével tárható fel van. Ez a történelmi aspektus egyébként megmutathatja az érintkezést más jogi kultúrákkal is. E tekintetben *rugalmas* (adaptív) jogi kultúráról beszélhetünk, ha ilyen átvétel, recepció többször megtörtént. Ebben a vonatkozásban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a jogi recepció nem mindig egy állam szuverén döntése, hanem megszálló hatalom is előidézheti, mint pl. a 18–19. században Magyarország helyzete volt a Habsburg Birodalomban, vagy éppen a II. világháborút követő négy évtizedre is gondolhatunk. Ahol viszont a más jogrendszerekből történő átvétellel nem találkozunk, vagy csak ritkán történt ilyen és a hatása akkor is idővel elenyészett, akkor *nem rugalmas* jogi kultúráról kell beszélnünk.

A jogi kultúrában kifejeződik az adott *társadalom* viszonya a joghoz mint konfliktusrendező normához. A társadalomban a jogról kialakult elképzeléseket, elvárásokat összefoglalóan a jogi kultúra *laikus* elemének nevezhetjük. S ez kultúránként különböző lehet. Az antik Rómában fontosnak tartották a jogot mint konfliktusmegoldó eszközt, és ezért hivatásos jogászok művelték. Ezzel szemben az antik Athénban kisebb jelentőségű volt a jog, a jogi döntéseket nem hivatásos jogászok hozták. Amennyiben a társadalom széles körben elfogadott értékei között szerepel a jog, akkor erősebb a jogkövetési hajlandóság, a jogi döntéseket tisztelő viselkedési szokások alakulnak ki. A jogba vetett bizalom nem ritkán túlterheli magát a jogot, s azt is jelezheti, hogy másféle normák (pl. az erkölcsi normák) konfliktusrendező súlya kisebb. A magyar jogi kultúrát például mindig is (napjainkban is) magas fokú pereskedési hajlam jellemezte, s ez arra utal, hogy a magyar társadalomban a konfliktusmegoldás eszközei között a jog komoly tekintéllyel rendelkezett.

A jogi kultúrának fontos összetevője továbbá, hogy a joggal *hivatásszerűen* foglalkozók miként viszonyulnak a joghoz. Ebben az összefüggésben a specialisták (professzionisták) jogi kultúrájáról beszélhetünk. A laikusok és a specialisták jogképe – noha e két csoport jogi ismeretanyaga lényegesen különbözik – egymástól nem távolodhat el túlzottan, mert ha mégis ez történik, akkor a jog működésében, megvalósulásában zavarok léphetnek fel.

A jogi kultúrák fontos megkülönböztető jegye, hogy a jog elfogadottsága a jogi normák mögött álló általános elvek, értékek elfogadottságát jelenti-e, avagy ez az elfogadottság magukra a jogi normákra irányul. Az első típust a szakirodalomban *orientatív* jogi kultúrának nevezik, a másodikat pedig *regulatív* jogi kultúrának. Ahol a jog inkább csak orientáló jellegű, ott a jog az erkölcshez, valláshoz, politikához szervezesebben kapcsolódik, mivel e területeket az általánosan elfogadott elvek, értékek összekötik. Regulatív jogi kultúrában viszont nem az előbb említett általános elveken van a hangsúly, hanem a konkrét jogi szabályok normatív jellegén. Regulatív jogi kultúra racionális jogi szabályozást, megfelelő jogalkotó – jogalkalmazó intézményrendszert feltételez. Az európai és a magyar jogi kultúra alapvetően a regulatív típusba sorolható.

Európa modernkori története azt mutatja, hogy a jogi hagyományok követése és a jog területén megfogalmazódó változtató, nem ritkán forradalmi törekvések ellentéte mindig csak részleges, korlátozott volt. Ennek oka alapvetően az európai jogi kultúra hagyományának „többrétegűsége,” aminek következtében a forradalmi változások sohasem mindent változtattak, hanem csak egy-egy, igaz fontos elemét a jogéletnek.

Ebből a többrétegűségből az alábbiak emelhetők ki:

- A jog általános kulturális közegeként az antik görög szellemi élet hagyománya érdemel említést. A görög gondolkodásban máig ható erővel megfogalmazódott a tudományos vizsgálódás igénye, de nemcsak igénye, hanem a tudományos kutatáshoz szükséges módszertan is (emlékezzünk Platón és Arisztotelész filozófiájára). A görög hagyomány a filozófiára, az európai tudományra gyako-

rolt hatásán keresztül befolyásolta a jogfilozófia eszmevilágát, és a 18–19. századtól kibontakozó jogi szaktudományokat.

– A keresztény vallási hagyomány kettős szerepben is fontos a jog tekintetében. Egyfelől általános szellemi közeget jelentett, másfelől – egy konkrét szinten – a középkori kánonjog révén évszázadokon át befolyásolta az európai jogot.

– A római jog hagyománya. Noha Európa területén nem mindenhol hatott hasonlóképp a római jog (pl. napjainkig vitatják, hogy az angol *common law*-t milyen mértékben befolyásolta a római jog), és ha a konkrét jogintézmények tartalmát tekintve változó is volt a hatása, de a formális jogi gondolkodásra való törekvésben, a jogi és nem jogi intézmények egyértelmű elválasztásában, és abban, hogy professzionális csoport működteti a jogot, tetten érhető a római jog mintájának követése.

– A későközépkortól a jogi gondolkodást jellemzi a jognak koherens egészként való szemlélete, a jog belső fejlődőképességébe vetett hit, az a meggyőződés, hogy a jog autonómmá válhat a politikai hatalommal szemben, és mindezek mellett a jog valósága és eszménye közötti inspiratív feszültség, ami a jog folyamatos korrekcióját segítette.¹

Fontos megkülönböztetnünk a modernség és a modernizáció jelenségét. A modernség folyamata a nyugat-európai társadalom- és jogtörténetre jellemző. Ez alatt azt értve, hogy az újítások inkább spontán törekvésekben és a meglévő jogintézményekhez szervesen kapcsolódva jelentek meg. Ezzel szemben a modernizáció – ami inkább a közép-európai történelmet, és benne Magyarországot jellemzi – alapvetően „felzárkózó” stratégia volt. Tudatos állami szerepvállalásban öltött testet, és a jog területén gyorsabb és radikálisabb változásokban mutatkozott meg. A magyar társadalom- és jogtörténet elmúlt két évszázada – az előbbieken jellemzett – modernizáció fogalmával írható le. Ez a modernizáció, aminek központi eleme volt az állandó jogharmonizációs törekvés, azonban csak akkor volt sikeres, ha nem eltörölni akarta egészében a hagyományokat, hanem meghatározott elemekre épített.

Amikor a mintakövető jellegű jogváltozásokat (a jog modernizációját, jogharmonizációt) vizsgáljuk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy már önmagában egy fejlettebb jogrendszer megismerése is hatást gyakorolhat. Persze erről csak abban az esetben beszélhetünk, ha egy társadalom jogi kultúráját az jellemzi, hogy a jogalkotás különösképp fogékony a jogtudományban megfogalmazottakra. Ekkor ugyanis a jogtudomány, főként az összehasonlító jogtudományban megfogalmazott ismeretek, közvetlenül befolyásolhatja a jogalkotást.

A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a tudatos jogátvitel, jogharmonizáció sikeréhez hozzájárul, ha a jogon kívüli területek (politika, gazdaság) is a változás állapotában vannak, ha úgy tetszik *társadalmi* kényszerhelyzet van. A különböző jellegű változtatási szándékok ugyanis egymást erősítik. Az emberek nehezen szakítanak a bevált formákkal, eljárásokkal, s csak akkor újítanak, ha a meglévő eszközök között széles körben már nem találnak megfelelőket, ha nemcsak a hatályos joggal,

hanem pl. a gazdaság működésével kapcsolatos anomáliák is megjelennek.

Magyarország elmúlt félévszázadában két olyan fordulópont volt, amelyben különösképp jól vizsgálható, hogy a jogi kultúra miként befolyásolta a tudatos jogváltoztatási szándékokat. Az első az 1945–1948 közötti időszak, amikor végbementek a „népi demokratikus” (kommunista) berendezkedést előkészítő változások, a második fordulópont pedig az 1989/1990-es társadalmi, politikai átalakulás.

Az 1948-tól kiteljesedő diktatúrában a politikai szándék a korábbi jogi hagyományoktól való teljes elszakadást hirdette meg. Ebben a helyzetben a jog mint a politika által használható eszköz, részben felértékelődött, részben veszített presztízséből, amit nagyon jól mutat, hogy a törvények inkább szimbolikus jellegű jogszabályokként jelentek meg, az életviszonyok valóságos szabályozását az alsóbb szintű jogszabályok végezték. Ennek az időszaknak a jogi kultúrájában felerősödött az orientatív jelleg.

Noha 1948-tól a Magyarországon bevezetésre került szocialista jog alapvetően a szovjet joghoz kapcsolódott, de a háttérben ott maradt az európai (római-germán) jog hagyománya. A magyar társadalomban a szocializmus évtizedei alatt is, legalábbis részben, sikerült megőrizni a folyamatosságot a magyar jogi tradíciókkal, s ez az 1989/1990-es rendszerváltozáskor sokat segített, nem kellett mindent újonnan kitalálni, hanem támaszkodhattak az elődök bölcsességére. Éppen ezért az 1989/1990-es politikai változással egy időben elindulhatott a jog változtatása is, és ennek a jogi változásnak az alapvetése viszonylag könnyen és rövid idő alatt megvalósítható volt. A bevezetésre kerülő új jogintézmények ugyanis nem idegen jogintézmények voltak, hanem olyanok, amelyeknek előzményei az előző évszázad magyar jogi tradíciójának részét képezték. Nem kellett „tisztá lapot” csinálni, mert a szocialista jog sem számolta fel teljes mértékben a jogi hagyományokat.

A jog társadalmi presztízsét továbbra is kettősség jellemzi: az alkotmányosság, a jogállam hangsúlyozása miatt ugyan erősödött, ám – főként a gazdasági szereplők világában – részben csökkent. A perek elhúzódására kell gondolnunk, az ítéletek nehéz végrehajthatóságára (a jogi döntéskor nem ritkán megváltozott pénzügyi helyzetben vannak a pereskedők). A jog presztízsének az a bizonytalanság sem használ, hogy a tömeges normaalkotás, a gyakori változtatások miatt nehezen áttekinthető a hatályos joganyag.

A jogi kultúrában rejlő hagyományok „túlélőképessége” figyelemreméltó, s e hagyományok korlátozhatják és segíthetik is a tudatos jogváltoztatási szándékokat.

¹ Az európai jogi hagyományt, a hagyományok és a forradalmi változások viszonyát részletesen elemzi: Harold J. Berman: *Law and Revolution. The Formation of Western Legal Tradition*. Harvard University Press, 1983

* Készült a T043731 OTKA kutatás keretében. 2002. október 26–30., X' Legal harmonization /LegalCulture/ Legal Education – The Tird Session of Academic Conference in Law Between Chinaand Hungary /r. Northwest University of Politics and Law P.R. Chine (Mezey Barna: Legal education in Hungary and the History of Harmonization of Law in Hungary)

TÁRSASÁGI ÉLET

Harald Maihold

NEMZETKÖZI SZEMINÁRIUM

„A büntetőjogról a felvilágosodás idején”

Március 25-én a kora reggeli órákban indult a csoport Bázeltől. Egyikük Zürichben és Bécsen keresztül, másikuk Frankfurtban és Bécsen keresztül utazott, míg a csoport harmadik tagja a repülőutat választotta prágai átszállással. Két másik előadó pedig Heidelbergből érkezett egy nappal korábban. Az úticéljuk azonban közös volt: Budapest. Az utazás apropója egy szeminárium, amelyet Kurt Seelmann, a Bázei Egyetem Büntetőjog és Jogfilozófia tanszék vezetője és Mezey Barna szervezett. A két professzor közös tudományos munkája már évek óta tart, legutóbb Chiemsee-ben tartottak egy szemináriumot „A szabadságvesztés története és jövője” témában, amelyet folytatni kívántak. Mezey Barna munkatársai rendkívül kedvesen fogadtak minket, és három napon keresztül gondoskodtak a kíséretünkről, ellátásunkról és szórakoztatásunkról. A szeminárium témája a felvilágosodás korabeli büntetőjog volt. A bázei és budapesti résztvevők három napon keresztül arról adtak elő, hogyan alakult a büntetőjog a felvilágosodás idején Franciaországban, Olaszországban, Angliában, Németországban és Magyarországon, kihangsúlyozva a folyamatok különbözőségét. A különbségek már a fogalomértelmezéseknél kiütköztek. Ahogy Dr. Michael Anderheiden is fejtegette, Németországban a felvilágosodás szó – Kant nyomán – az ember kilábalását jelentette a saját maga okozta kiskorúságából. Ez a fogalom azt tar-

talmazta, hogy a kiskorúakból gondolkodókat neveljenek, míg a latin nyelvekben és angolul a felvilágosodás kifejezés a világosság-metaphorát használja a felvilágosodás szóban, így az egyes nemzetek tudatváltozásának jelenségét tükrözi. Mezey Barna elmondta, hogy a felvilágosodás Magyarországon – ez nem hasonlított a kanti fogalomértelmezéshez – a felsőbb körökben alakult ki. Azt is megtudtuk, hogy a nyugat-európai országokhoz képest ez kb. 50 éves késéssel zajlott le. II. József idején a felvilágosodás mindenekelőtt az állami politika részét képezte. A császár próbálkozásai, hogy a felvilágosodás eszméihez illessze a közigazgatást és a jogot, és nem utolsósorban a büntetőjogot, nagyon erős ellenállásba ütközött, és végül is ezek a reformok csak részleteiben bizonyultak sikeresnek. Ennek az általános elismerését és értékelését támasztották alá Barna Attila, Mohácsi Barbara, Ujj-Mészáros Tamás, Frey Dóra, és Szalai Katalin előadásai. Az olasz felvilágosodást Kurt Seelmann professzor szemléltette előadásában, aki az olasz felvilágosult gondolkodóval, Gaetano Filangierivel és a proporcionális büntetés gondolatával, továbbá a közgazdaságtan jogi szerepével foglalkozott. Dr. Angela Augustin a család bűncselekmények változásait vizsgálta a felvilágosodás kori Angliában. Nicole Weber és Harald Maihold előadása a halálbüntetéssel foglalkozott, illetve a régi büntetési rendszerek modernizálásának módjait. A felvilágosodás egyik központi gondolata – a nevelés – kapcsolta össze a nagy odaadással kiválasztott kísérőprogramokat a szeminárium témájával. Szerdán meglátogatta a csoport a Pannónhalmi bencés apátságot és a győri Széchenyi István Egyetemet, amely jó példaként szolgált a hagyományos és a fejlődő modern tudományos képzésre. A szocializáció és a nevelés gondolata került előtérbe a budapesti büntetés-végrehajtási intézetben tett látogatásunk alkalmával is. Napjainkat Budapesten nem utolsósorban jó estekkel és kellemes közös esti együttlétekkel töltöttük. A szeminárium szép zárása volt a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett koncert. Mindannyian reméljük, hogy a kapcsolat Bazel és Budapest között tovább folytatódik.

Csurdi Abigél

Büntetőjogi konferencia Csopakon

2002. JÚNIUS 1.

Ajénai Friedrich Schiller Universitát professzorával, Herr Güntler Jerouschekkel ápoló jó viszony újabb állomásaként Mezey Barna tanár úr a büntetőjogi szankciók és a büntetés-végrehajtás története témában szervezett német-magyar blokkszemináriumot a Balaton északi partjára.

Az előadások sorát Markus Hirte nyitotta meg. A középkori egyházjogban alkalmazott szankciók logikus elhatárolása jó alap volt a többi német beszámoló megértéséhez. Diana Fricke a városok büntetőjogi szankcióit ismertette. Kathrin Hammon a Károly-féle büntetőtörvénykönyvről nem csak beszámolót tartott, de fizikai valójában is megtekinthettük a könyvet. Magyar részről az első előadást Frey Dóra tartotta. A szabadságvesztés-büntetés kialakulásának kezdeteit megismerve kiderült, hogy ez a szankció sokáig kivételesnek számított. Elisabeth Remmers a modern német büntetés-végrehajtásról beszélt. A magyar büntetőjog fejlődésének szempontjából kulcsszereppel bíró 1843-as börtönügyi javaslatról Davidovics Krisztina tartott beszámolót. Deákék tervezték egy egységes rendszer kialakításáról

szólt, de a realitásokat nem vették figyelembe. A fennálló rendszer kritikája német oldalon is megfogalmazódott. Michael Schneider a felvilágosodás jegyében született bírálatot ismertette magasröptű előadásában. A filozófiai elméletektől eltávolodva a büntetés-végrehajtás gyakorlati oldalát is megismerhettük. A Spessart rablói működését térképekkel, és izgalmas történetekkel felszerelve Hans-Olaf Richter és Michael Heinz ismertette. A közlekedési viszonyokat bemutatva kiderült, hogyan nyerhettek egerutat a bűnözők, és milyen módszerekkel akadályozták menekülésüket a rend őrei. Pap Sándor ezt követő előadásából megtudhattuk, hogy az elfogott rablók hazánkban milyen sorsra számíthatnak volna. A börtönrendszerek ismertetése – a magyar viszonyokra történő kitéréssel – kifejezetten hálás

témának bizonyult, és német vendégeinknek is támpontot adott a börtönügy későbbi alakulásának megértéséhez. A filozófián és a jogon kívül a büntetőjog építészeti vonatkozásai is bemutatásra kerültek. Gyökös Melinda a magyarországi börtönök építésének legfontosabb fázisát vetítéssel illusztrálta. Ezután Ábel Csaba előadása következett a neoabszolutizmus során Magyarországot ért osztrák büntetőjogi hatásokról. Beszámolója után német vendégeink immár rendelkeztek a szükséges ismeretekkel ahhoz, hogy a Csemegi Kódex szerepét megértsék. A nap utolsó előadását Ujj-Mészáros Tamás tartotta az 1878-as törvénykönyv szabadságvesztés-büntetésről szóló szabályozásáról, folytatva a szankció történetét, melynek kezdetét a délelőtti órákban Frey Dóra ismertette.

ADATTÁR

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉN MEGVÉDETT SZAKDOLGOZATOK JEGYZÉKE – 2002

Bodócs Krisztián levelező hallgató:

A sajtószabadság érvényesülése
Magyarországon a XIX. században

Szalkai Brigitta levelező hallgató:

Eljegyzés és házasságkötés a katolikus
egyházban

Tikászné Pál Mercédesz levelező hallgató:

Büntettek és büntetések Magyarországon
a XVIII. századig

Hunyadi Gábor levelező hallgató:

Erdély közigazgatása 1541–1688

Kovács Dóra levelező hallgató:

Az állam és az egyház magyarországi
elválasztási folyamatának egyik
legfontosabb láncszeme:
a polgári házasságról szóló
1894. évi 31. Törvény

Fullér Sára levelező hallgató:

A gyámság és gondnokság honi szabályozása a XIX. századtól napjainkig

Dányi Péter László levelező hallgató:

Büntetőjogi kódex-tervezetek és a Csemegi-kódex

Simicskó István levelező hallgató:

Minősített időszaki jogalkotás a történeti
visszatekintés tükrében

Mikó Sándor levelező hallgató:

Hatalom és bíráskodás viszonyáról
(1945–1989): különös tekintettel a négy
semmisségi törvényre

Szőke Szabolcs levelező hallgató:

A magyar háborús bűnösök felelősségre
vonásának kérdése

Losits Ferenc levelező hallgató:

Választási rendszer-váltás

Szekanecz Noémi levelező hallgató:

A Rajk-per előzményekkel és következményekkel

Kovács Andrea:

Az értéktőzsde Magyarországon
(1864–1948)

Berentz Mónika:

Éles fegyverünk: az Államvédelmi Hatóság

Mikó Zsuzsanna:

A magyar népbírói jog (1945–1949)

Juhász István:

Boszorkányság és boszorkányperek Magyarországon

Mészáros Ágota:

A biztosítótársaságok jogi szabályozása
a II. világháborúig

Fülöp Endre Norbert:

A hitelszövetkezetek jogi szabályozásának és joggyakorlatának története a II. világháború időszakáig

Németh György:

Lelkiismereti- és vallásszabadság a szocializmusban: a katonai szolgálat megtagadása a 70-es évek elejétől a rendszer-váltásig

JOGTÖRTÉNETI ARCKÉPCSARNOK

Horváth Attila

75 ÉVES ZLINSZKY JÁNOS PROFESSZOR

(IUSTUM, AEQUUM, SALUTARE)

Dr. Zlinszky János Tanár Úr annak az 1928-as korosztálynak a kiemelkedő képviselője, amely átélte a XX. század borzalmait és ennek következtében, ahogy azt Szilágyi György megfogalmazta „már fél szavakból is megérti egymást.” Zlinszky János azonban mindeközben megőrizte erkölcsi elveit, büszkén vállalta világnézetét és ennek megfelelően soha sem volt hajlandó elvtelen kompromisszumokat kötni. Ezért is nem engedte meg a diktatórikus hatalom, hogy választott hivatásának élhessen, egyetemen oktasson. Csak harminc évi sikertelen próbálkozás után, amikor már mindenki más feladta volna álmait, kezdhette meg egyetemi oktatói pályafutását.

Zlinszky János családi hagyományként örökölte a jogász hivatást. Édesapja, két nagyapja, három dédapja is jogász volt. E családi tradíció a XVII. századig vezethető vissza.

A Pázmány Péter Egyetem Jog-és Államtudományi Karán 1947-ben kezdte el tanulmányait. Marton Géza, Eckhart Ferenc, Baranyai Jusztin, Navratil Ákos, Laky Dezső, Szász István, Beck Salamon és Nizsalovszky Endre előadásait hallgatta. Az első év elvégzése után szinte mindegyik professzora felajánlotta, hogy az ő tanszékén dolgozzon tovább. A lehetőségek közül Marton Gézának, a római jog professzorának a hívását fogadta el. Mivel nem titkolta el keresztény világnézetét, ezért 1951-ben államvizsgái előtt kizárták az egyetemről, majd egy hónap múlva családjával együtt kitelepítették egy Bihar megyei kis faluba. Miután mindenüket elvették, egy szegény parasztház kamrájában jelölték ki az öttagú családnak a kényszerlakhelyét. Először a gyapotföldéken kellett dolgoznia, majd munkaszolgálatosként behívták katonának. Leszerelése után az építőiparban dolgozott. 1953-ban megszüntették a kitelepítést, így Ferenczy Endre professzor segítségével tudományos kutatással is foglalkozhatott. Így készült el a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének gondozásában Baranyai Decsi János magyar humanista munkájának szövegkritikai kiadása. 1956 októberében engedélyezték, hogy befejezhesse egyetemi tanulmányait. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején az egyik szervezője volt a keresztény ifjúsági

mozgalomnak. Szerencsére erről a hatóságok nem szereztek tudomást, így 1957 februárjában letehetette az államvizsgáit. Tanársegédnek azonban továbbra sem vették fel. Tanárai azt javasolták, hogy a kandidátusi dolgozatának a megírásával talán megnyílhat előtte is az oktatói pálya. A tanácsot megfogadva írta meg első német nyelvű tanulmányát (Die Frage der Versollenheit im römischen Recht. In.: Acta Acad. Ant. Sc. Hung. VIII. 1-2. 1960. 95-132. p.), amelyet Marton Géza javasolt kiadásra, sőt halálos ágyán Zlinszky Jánost bízta meg műveinek rendezésével. (Lásd.: Marton Géza: A polgári jogi felelősség. Bp., én.)

Amikor elkészült a kandidátusi disszertációjával, benyújtotta azt a Magyar Tudományos Akadémiának, ahol azt a választ kapta, hogy az Akadémia nem tud egy római jogi témájú tanulmányt elbírálni. Miután korábbi munkahelye megszűnt, a Sport Hivatalnál tudott elhelyezkedni, mint a „turistaház állóeszköz nyilvántartási alkalmazottja.” Itt legalább jogi előadóként is nyilván tartásba vették, ennek révén 1961–62-ben letehetette ügyvédi vizsgáit. 1962-től a Tiszai Vegyi Kombinátnál dolgozott. Ekkor kezdett el jórészt a saját költségén, az évi rendes szabadsága idején Frankfurtban kutatni, illetve előadásokat tartani. Megismerkedett a Frankfurter Jogtörténeti Intézet igazgató-helyettesével, aki megbízta a magánjog forrásainak történetét bemutató kézikönyv magyar fejezeteinek a megírásával. Zlinszky Jánosnak sikerült azt is elérnie, hogy a magyar jogfejlődést bemutató rész az eredeti tervhez képest kedvezőbb elhelyezést nyerjen a könyvben. Később ebből a témából írta meg kandidátusi dolgozatát is. (Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungars im 19. Jahrhundert. Miskolc, 1980.)

1971-től folytathatott ügyvédi praxist. Hivatalos engedélyek hiányában az elnyert Humboldt ösztöndíjat csak jó tíz évvel később kaphatta meg.

1982-ben az újonnan alapult Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Karára hívták római jogot tanítani. Miskolcon kezdetben az oktatók nagy része vendégelőadó volt, így kevés speciális kollégiumot és gyakorlatot tudtak meghirdetni. Zlinszky János kezdetben a kis lépések politikájával, azt az elvet hangoztatva, hogy „ami nem tilos, az szabad”, először a tanrenden kívüli jogtörténeti órák számát növelte. A hallgatók örömmel éltek ezekkel a lehetőségekkel és nagyon sokan jártak még a hajnali órákban kezdődő előadásokra is. Zlinszky János Tanár Úr megvalósítva Jhering gondolatát: „das Recht durch römische Recht!” hirdette meg stúdiumait a XII. táblás törvényekről, a praetori edictumokról, a római jog magyarországi hatásáról, a pandektisztikáról, a kártérítési felelősségről és az ügyvédi hivatásról. Később a Kar tantervében is sikerült egyre nagyobb teret biztosítani a jogtörténeti előadásoknak és óráknak. Intézetvezetőként a római jog óraszámát heti négyre, (emellett egy óra gyakorlat), a magyar jogtörténetet pedig szigorlati tárggyá tette. Ennek révén olyan témákkal is foglalkozhatott, amelyek addig nem kaphattak jelentőségüknek megfelelő figyelmet: a közjogi alapok, a perjog, az öröklési jog, valamint a ró-

mai jog továbbélése. Az érdeklődő hallgatók rendelkezésre bocsátotta magyar fordításban a legfontosabb római jogi forrásokat: a XII táblás törvényeket, Gaius és Justinianus Institutióit stb.

Amikor dékán helyettesé választották, részt vett annak a reformnak a kidolgozásában, amelynek révén az ország összes jogi karán jelentősebbé vált a jogtörténet és a jogelmélet oktatása. Közben egyre több tehetséges fiatal nevelt, akik gazdagítani tudták az oktatói létszámot. Ebben segítségére volt az is, hogy 1991-től a TEMPUS program révén fél vagy egyéves ösztöndíjra mehettek, illetve külföldi professzorok meghívásával konferenciákat szervezhettek.

1989 nyarán Firenzében éppen nagydoktori disszertációján dolgozott, amikor Dr. Sólyom László felhívta, hogy vállalja el az egyik ellenzéki alkotmánybírói jelölést.

1993-ban az Osztrák Tudományos Akadémia és az Európai Unió Jogi Szakbizottságnál az ún. Velencei Bizottság tagjává választották.

Az 1994-es esztergomi egyházmegyei zsinaton döntés született arról, hogy a keresztény közéletre nevelést magas fokú képesséssel is elő kell segíteni. Ezért elhatá-

rozták, hogy megalapítják a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Karát, amelynek dékánjává a püspöki kar Zlinszky János Professzor Urat nevezte ki. A jogi oktatás 1995 őszén kezdődött. Zlinszky János, mint alapító dékán, emberfeletti munkát végzett. A Jogi Kar épületének felújítása, az oktatás megszervezése közben hihetetlen nehézségekkel kellett megküzdenie. Minden nap reggel 7 órától késő estig bent dolgozott az egyetemen, miközben előadásokat tartott, könyveket (Római büntetőjog. Bp., 1991, Ius publikum. Bp., 1994, Állam és jog az ősi Rómában. Bp., 1996, Ius privatum – A római magánjog története. Bp., 1998, Keresztény erkölcs és jogászti etika. Bp., 1998.), tanulmányokat írt. Rendkívüli feladatai ellenére ajtaja mindig nyitva állt kollégái, és ami szintén nagyon fontos volt a Kar mindegyik hallgatója előtt. Nem állta útját senkinek sem a titkárnő. Mindenkire tudott időt szakítani, aminek révén munkaterhe tovább nőtt. Sokan elmondták már, hogy nélküle a Jogi Kar nem jött volna létre ilyen gyorsan és zökkenőmentesen. Erkölcsi nagyságára jellemző, hogy amíg alkotmánybíró volt, a professzori-dékáni tevékenységéért semmilyen munkabért, tiszteletdíjat nem fogadott el.

Horváth Pál

Bolgár Elek születésének évfordulójára¹

1883. JÚLIUS 3 – 1955. JÚNIUS 26.

A 20. századi magyar történelem sorsfordulatait elemezve a tudománytörténet művelői gyakran találkoznak egy gazdag tudományos életmű alkotóelemeivel, amelyek itthon és a nemzetközi tudományos élet fórumain egyaránt, jobbra álnév alatt,² különböző betűjelzettel,³ ill. név nélkül jelentek meg. *Bolgár Elek* akadémikusnak, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem 1955-ben elhunyt egyetemi tanárának az életműve ez, amely a maga korában három kontinens szellemi életét gazdagította.

A kifejlett módszeres logika és stílselemző vizsgálódások útján is csak újabb részeredményeket lehetne elérni ennek az életműnek a feltérképezésében, miután az egyetemes műveltségű Bolgár Elek a társadalomtudományok egész sor ágazatában alkotott maradandóan, részben névtelenül. Tudós volt és kultúrpolitikus, amit a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagságának az elnyerése /1949/ és az élete lealkonyulásáig viselt egyetemi stallumok⁴ is csak utólagos elismerésként szimbolizálhatnak. Mozgalmas életútját ugyanis már az alkotó munka kezdetein kísérik azok a monografikus igényű alkotások,

amelyek a kor égetően fontos társadalom-politikai problémáit körvonalazták. A monarchia elnyomorodott néptömegeinek a kivándorlása,⁵ a modern társadalom történelmi szerepének az elemzése,⁶ a „Népjogok a polgári társadalomban,”⁷ és sok más kérdés volna felidézhető ilyen értelemben már az életmű alapozásának az időszakából.

Az emberiség fejlődésének sorsdöntő problémái között ötvöződtek ezek a törekvések, amelyek egyre gyakrabban tűntek fel Bolgár Elek életművében is a századfordulót követő évtizedekben.⁸ A modern kapitalizmus fejlődésének az újabb stádiuma, ill. a néptömegek történelemformáló szerepének a felismerése állt a középpontjában az idevágó írásoknak. Bolgár Elek egész élete tehát egy nagy készüléként fogható fel, hogy a 20. századi történelem sorskérdéseire válaszoljon. Ezt jelzi az is, hogy az életmű kezdetén megfogalmazott problémák később jóval szélesebb horizontokon tértek vissza anélkül, hogy ismét csak terjedelmes kézikönyvekké formálódhattak volna. Neki azonban soha nem jutott osztályrészül, hogy akár a legkiérleltebb eredményeit is monografikus alkotásként zárhatta volna le. A kéziratban hátramaradt műveket⁹ és a második világháború körülményei között /Németországban/ elpusztult kéziratok alkotásokat¹⁰ összevetve azt látjuk, pl., hogy a nagy gondolkodó a feladatokat mindig a világ változó realitásának megfelelően formálta önmagának is. A kivándorlás problémájához, ill. a modern kapitalizmus amerikai formáinak a megértéséhez pl. újra meg újra visszatért¹¹ és a berni egyetemen sikeresen befejezett posztgraduális tanulmányait /1910/ is e tárgykörbe vágó doktori értekezéssel¹² zárta le.

A modern kapitalizmus és a munkásmozgalom történelmi szerepének a megértése terén kifejtett munkásságát

sorolták leginkább a politikai publicisztika /ill. a politológia/ körébe. A felidézett, ma is kortörténeti értékű írások azonban egytől-egyig eltérnek a zsurnalisztika közismert műfajától és inkább a széles néptömegek kisemmizettjeinek a nemzeti méreteken történő öntudatra ébresztését /tanítását/ célozták. 13 Széltében idézhetnénk fel az idevágó hazai vonatkozású publicisztikai írásait, amelyeknek a sorát csak ideiglenesen szakították meg az 1919-től vállalt önkéntes emigráció évei. Berlinben a III. Internacionálé szolgálatában eltöltött viszonylag rövid idő azonban¹⁴ az itt felidézett műfaj nemzetközi instrumentumá formálását hozta a „Krieg und Proletariat” c. művében,¹⁵ amelyben feltárta a „szociálszovinisztá árulást,” a II. Internacionáléhoz tartozó szociáldemokrata pártok többségének az első világháború kitöréséhez való viszonyát.¹⁶

Bolgár Elek buktatókkal és nélkülözésekkel teli életét valóban végigkísérte a néptömegeket öntudatra ébresztő tudós és kultúrpolitikus nemes elhivatottsága. Csak az egyik jellemző szimptómája ennek az elhivatottságnak a nép tudatát mérgező alkoholizmus elleni fellépés. A SZOCIALIZMUS, a HUSZADIK SZÁZAD hasábjain megjelenő társadalomtudományi-politikai¹⁷ tanításaival egyidejűleg Bolgár Elek igen kiterjedt szociológiai,¹⁸ gazdaságtörténeti¹⁹ munkásságot is kifejtett a politikai hírlapírás segítségével. Közérthető tudományos magyarázattal szolgált pl. a Mi volt és mi ma a magyar imperializmus? c. munkája,²⁰ de igencsak célszerű és logikus okfejtésekkel fordult olvasóihoz már a korai kultúrpolitikai írásai segítségével²¹ is. Egyik cikkének a megfogalmazásával élve úgy is mondhatnánk, hogy ezekben a néptömegek öntudatra ébresztését szolgáló tanításokban „a nemzet napszámosa lép elő”²² és egyben ugyanez a hang tartja ébren gyakran itthon és külföldön is a Párizsi Kommün, vagy éppen a 20. századi forradalmak emlékeit.²³

A két amerikai út²⁴ és a berni egyetemen végzett posztgraduális tanulmányok után Magyarországra visszatérve, Bolgár Elek egy ideig valóban az alkalmi újságírás útján tette ismertté magát a fővárosi értelmiség körében, de ezzel egyidejűleg a szűkebb élethivatásnak tekintett tanári szék elérhetőségeit is kitartóan kereste. Így került a 20. századi történelmünk egyik kiemelkedően képzett politikai gondolkodója átmenetileg az iparrázkoskola és a kereskedelmi tanárképző tanári karába, hogy ezután, ill. a KERESKEDELMI AKADÉMIA előadójaként szerzett reputációja alapján egyetemi előadásokra is meghívást nyerjen. Valójában azonban Bolgár Elek csak a forradalom idején kaphatott egyetemi tanári kinevezést, amelytől a rövidesen hatalomra került ellenforradalmi rendszer megfosztotta.

A katedra elnyerése Bolgár Elek számára tehát akkor vált először valósággá, amikor – saját megfogalmazásával élve – a korabeli világ „legmegalkuvőbb burzsoáziája beismerte, hogy a válság pillanatában történelmi szükség-szerűség a társadalmi forradalom.”²⁵ Ez a történelmi szituáció igazolta a tudós elme sokoldalúságát. A népi államhatalom megszilárdítását célzó, negyedszázaddal későbbi diplomáciai szolgálat eredői nyúlnak ide vissza, miután ez a bonyolult történelmi kor a sokoldalúan képzett gondolkodót rövidesen a legfontosabb diplomáciai

posztokra állította.²⁶ Szellemének a korabeli újabb értékei között találjuk ebben az időben a Párizsi Kommün történelmi tapasztalatainak a felidézését,²⁷ ill. A szocializmus történetéről és a Kommunista Kiáltványról szóló írásait. Szervesen ide tartoznak azonban azok az időben későbbi keletű alkotások is, amelyek forrásértékű kútforrások lettek a 20. századi magyar történelem egyik legkiemelkedőbb sorsfordulójának.

Bolgár Elek azon kevesek közé tartozott, akik tisztában voltak annak a V.I. Lenin által megfogalmazott tételnek az értelmével, miszerint a „magyar példa... azt bizonyítja, hogy a nehéz pillanatban a szovjet hatalmon kívül senki sem tudja kormányozni az országot.”²⁸ Ezért lett képes a tapasztalatok elsőként történő tárgyilagos elemzésére, mondván, hogy a 133 napos helytállás valóban történelmi eredménnyel zárult akkor is „ha /csak/ magára összpontosította az interveniáló céljaira készen álló ellenforradalmi erők egy részét.”²⁹

„Semmiképpen sincs szándékomban tagadni vagy szépíteni azt a sok hibát, amelyet a magyar kommunisták a hatalom átvétele előtt, alatt és után elkövettek” – írta meggyőződéssel Bolgár Elek, de ez nem deminuálhatja jelentőségét, azt, amit az a pusztá létezésével adott az intervenció hatalmak gyűrűjébe zárt országnak.³⁰ Sőt a jól felfogott nemzeti érdekeinknek Szovjet-Oroszország érdekeivel való sajátos történelmi összefonódását is feltárta „A magyarországi Tanácsköztársaság külpolitikai problémái” c. írásában.³¹ Az ellenforradalmi kurzus hangozó revizionizmusával szembeállítva emelte magasra a rövidéletű néphatalom nemzetmentő külpolitikáját, mondván, „hogy ennek az új magyar külpolitikai vonalnak annak idején az egész országban nem akadt ellenzője, ezt /tehát/ nem lehet egyszerűen azzal magyarázni, hogy az egész magyar társadalmat maradék nélkül valami elkeseredett és dacos nemzeti bolsevizmus ragadta magával, amelyet az az antant hatalmi örvényével próbált szembeszegezni”

Bölcsesség árad a nemzet 20. századi sorskérdéseinek a tárgyilagos szemlélésében is Bolgár Elek már az emigráció nehéz éveiben megírt műveiből. Így a II. világháború küszöbén erősödött fel a nagy gondolkodó intő szava, hogy a „magyar öncélúságnak” a harmadik birodalom szövetségében remélt megvalósítása újabb tragikus tévedése lesz a magyar uralkodó osztályoknak.³² Cáfolhatatlan történelmi példákra utalva láttatta, hogy ez a bűnös illúzió már a 19. századba visszanyúló eredőiben is a nemzeti lét kockára tételét jelentette. Ugyanolyan bűnös szemlélet volt ez, mint az a fajta önámítás, hogy a kívándorlás csak a történelmi Magyarország elnyomott nemzetiségeinek a millióit sodorja el a tengeren túlra.³³

A modern nemzeti érdekek és a polgári demokratikus átalakulás nagy történelmi lehetőségeit tette mérlegre Bolgár Eleknek a Károlyi-forradalom huszadik évfordulóján /1938/ megjelent tanulmánya³⁴ és a Bécsben, Berlinben, majd pedig a Szovjetunióban eltöltött évek egész sora után is a magyar valóság talaján tudott maradni, mondván, hogy „amikor az osztrák imperializmusnak a magyar mezőgazdaságra gyakorolt nyomása megszűnt, amikor a magyar nagybirtok politikailag teljesen össze-

omlott, akkor mi sem lett volna természetesebb, mint annak az osztálynak a gazdasági kompenzálása és a politikai megszervezése, amelynek békében százezerszám kellett kivándorolnia egy népellenes birtokpolitika, adórendszer és egy félf feudális kizsákmányolás következtében.”³⁵ Megélve azt a történelmi leckét, amit az 1918. évi magyar polgári demokratikus forradalom hagyott maga után, nem véletlenül fordult tehát Bolgár Elek is a széles néptömegek forradalmának megteremtése felé. Számára a demokrácia ugyanis nem elvont fogalom többé, hanem tartalmilag nagyon is konkrét. Jó negyedszázaddal később azt írta pl., hogy „a demokrácia egész történetében nagy jelentőségű tényező volt /mindig/ is az, hogy mi ellen irányult a népi erők küzdelme.”³⁶ Az emigrációból visszatérve pedig éppen ebben a témakörben vállalt sokat a történelmi tapasztalatok számbavétele érdekében. A közérthetőség és a fegyelmezett logika jellemzi tehát akár a „Demokrácia útjai,”³⁷ ill. „A demokratikus társadalom formái” c. írásait.³⁸ Főként a II. világháborút követő évek közgondolkodásában hatottak erőteljes módon Bolgár Elek idevágó tanításai, nem tévesztve szem elől, hogy a szélesebb értelemben vett felvilágosító munka vállalásával egyidejűleg egy új világszemléleti alapozás korszaka is elérkezett.³⁹ A nem kis terhet jelentő prágai, ill. londoni diplomáciai küldetések⁴⁰ sem korlátozták ezt az elkötelezettséget, amely jóval a fordulat évét megelőzően a magyar társadalom gyökeres átalakulásának a lehetőségeire irányította a figyelmet.

A tudós, a kultúrpolitikus és az aktív diplomata elhivatottságával kétszer élte meg tehát Bolgár Elek az új állam és jog alapjainak a lerakását. Talán ezért is volt oly szerencsésnek mondható, hogy a külföldi szolgálataiból visszatérve, Bolgár Elek ismét az egyetemi oktató- és nevelőmunka megújítására fordíthatta az erejét.⁴¹ Így az új jogi felsőoktatás és a jogtudomány ígéretes továbbfejlődésének a nagy lehetőségét jelentette, hogy az egyetemes műveltségű Bolgár Elek még 1952-ben elfogadta az Állam- és Jogtudományi Kar meghívását. Az egyetem falai között pedig éppen ezekben az években alakult ki az a helyzet, hogy a hallgatóság soraiból több generáció tekintett fel az idősebb, de még szellemileg töretlenül friss tudós elmére. A negyedszázados kényszerű távollét /az emigráció és diplomáciai szolgálat/ ellenére Bolgár Elek tehát ismert személyiségként léphetett fel a katedrára, miután gyakran az általa megvívott harcok résztvevői tekintettek fel rá. Bölcsességét, lenyűgözően nemes humánusát azonban nyomban felfogta az is, aki netán hírért sem hallotta a történelmi időknek. Ő az – mondták egymás között az emberek –, aki már tagja volt a HUSZADIK SZÁZAD, a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG progresszív erőinek /a század elején/, tanítója és szervezője a hazai, ill. a nemzetközi munkásmozgalomnak, aktív harcosa a 20. századi forradalmaknak. Az új jogász generációk egyidejűleg fedezték fel tehát, hogy közöttük van az új világ egyik vezető egyénisége, akinek ráadásul a tanári habilitációja is a legendás időkbe nyúlik vissza.⁴² A pusztán jelenlétével is felfokozott érdeklődést keltett a létező szocializmus negyedszázados történelme iránt. Az ellenforradalmi kor szellemi elzárkózásának az

oldása érdekében pedig már a háborús évek folyamán megkezdte a magyar közgondolkodás felszabadításáért folytatott harcát. Móricz, Madách, Petőfi politikai hagyatékainak a felidézése⁴³ mellett az értelem felszabadítását ösztönözve szólt pl. a tudomány feladatairól,⁴⁴ a szocializmus jövőjéről.⁴⁵ A Vörös Hadsereg katonájaként hazai földre lépve tudományos elkötelezettséggel vett részt az új idők követelményeinek terjesztésében. Így a „A szovjet gazdaság és a szovjet kultúra” c. írását⁴⁶ már a pusztító háború utolsó évében megismerhette az újjáéledő magyar szellemi élet, jelesen a jogi közgondolkodásunk számára pedig az új állam- és jogfejlődés tapasztalatainak a kitarukozását⁴⁷ jelentették a Bolgár Elek tolla alól kikerült /1945-46. évi/ alkotások. A tudós és a külföldön is ismert diplomata felelősségével nyúlt elsőként a fasisztus ideológiai gyökereinek a feltárásához,⁴⁸ a két világháború közt eltelt idők diplomáciatörténetéhez,⁴⁹ ill. a születő új világrend történelmi gyökereinek a feltárásához.⁵⁰

A páratlanul színes életmű gazdagságából magyar vonatkozásban kiemelésre tarthatnak számot még „A németek magyarországi politikája” előszavaként közreadott történelmi tárgyú írások, a II. Internacionále szerepét elemző tanítások és természetesen az általa közvetlen tapasztalásként megélt nemzetközi munkásmozgalom-történeti értékelések.

Hiteles történelmi kútfőként, a 20. századi magyar, ill. egyetemes történelem forrásaiként tartják számon nem egy ide sorolható írásművét Bolgár Eleknek, akinek tehát osztályrészült jutott az újjászülető „népi” Magyarország megteremtésében való közreműködés is.

Születésének a százhusz éves évfordulója alkalmával az életműre történő visszapillantás sem adhat azonban teljes képet Bolgár Elek egész szellemi hagyatékáról. A műveit kísérő anonimitás ugyanis mintegy a szellemének egyik jellemzője volt, miután a kortársai által jól ismert elkötelezettsége és humánusága mindig a maga természetes egyszerűségével, ill. racionalizmusával hatott. Ebben a nemes bölcsességében ismerte meg Bolgár Eleket a kor jogtudó értelmisége és szellemét ilyenként őrzi a nagymúltú Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Joggal magáénak tekinti azonban őt a filozófus műveltségét gyarapító berni egyetem⁵¹ és a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Jogi Fakultása, ahol a hazai jog doktorává avatták, sőt a hazájától oly távol eső frunzei pedagógiai főiskola, ill. a rosztovi egyetem is. Nekünk azonban eggyel több okunk van a megemlékezésre, hiszen itt az egyetem falai közt éledt eredendően is a fiatal Bolgár Elek szelleme.

A századfordulót követő évek magyar valósága volt az a meghatározó tényező, amely Bolgár Elek szellemi ébredését elindította. A dualizmus keretei közé zárt Magyarország megoldatlan társadalmi problémái kulmináltak ezekben az években, miközben – torzultan bár –, de lassan a modern burzsoá életviszonyok alapvető jellemzői is kifejlődhettek. Az ország elmaradottsága, ill. a nemzeti függetlenség hiánya és sok más tényező hatott viszont oda, hogy a megoldatlan társadalmi problémák köre tovább szélesedett és ez a körülmény egyre gyakrabban állította csatasorba a főváros haladó /egyetemi/ mozgalmait is.

Miként a költő összegezte a századforduló utáni évek közállapotait illetően: „Nálunk a harmadik rend győzelmét sem aratott, máris lejáratta magát” /Ady E./.

Társadalmunk és szellemi életünk tehát még ki sem bontakozott a feudalizmus békjőiből, máris nyilvánvalóvá lettek a polgári társadalom kiélezett ellentmondásai. Még folyt a küzdelem a polgári haladás Nyugaton kitaposott útjainak a megteremtéséért, máris új forradalmi helyzet érlelődött, miközben a szervezett ipari munkásság, a város és a falu nincstelen tömegei kerültek a társadalmi küzdelmek élvonalába.

A korabeli magyar társadalom megoldatlan problémáinak a sokasodása persze a századforduló szellemi életének az egyre gyakrabban ismétlődő felforrósodását is magával hozta. Így a haladó értelmiség egy része – a millenium mámorából ébredve – nyíltan szembefordult a kiégyezés alapjain nyugvó politikai viszonyokkal, ill. az örökös tartományok gazdasági erejére támaszkodó fináncoligarchia uralmával. Ebben a miliőben lépett színre a közép rétegek hangját kifejező polgári radikalizmus, amely a polgári haladás ügyéért aktivizálta az értelmiség széles rétegeit. Így a tudománytalanság és a kiváltságosok elleni harcban az egyetemi ifjúság is helyét találta a polgári radikálisok sorában.

Az érlelődő új társadalmi forradalom gondolata – főként az 1905/07. évi orosz forradalom hatása alatt – tört utat magának a haladó értelmiségi körökben. A főváros egyetemi ifjúsága is könnyen eljuthatott a szabad gondolkodástól és nemzeti függetlenség ügyétől a demokratikus /polgári/ forradalom, a radikalizmus, ill. a szélteben terjedő szocialista eszmék befogadásáig. Így van az végül is, hogy a haladás ügyéhez való viszonyban azonos, a célok tekintetében azonban eltérő küzdelem csatasorában találkozzunk a századfordulót követő idők egyetemi mozgalmával.⁵²

Sajátos viszonyainkból fakadt, hogy a század eleji közép- és kispolgári értelmiség még jogaiért, gyakran a léteért volt kénytelen harcolni. Így a tudomány felszabadítását és a demokratikus polgári berendezkedés megteremtését célzó törekvés vitte az egyetemi ifjúság egy részét a polgári radikálisok táborába. A modern tudományos igazságok keresése és a fennálló rend harcos bírálata viszonylag gyorsan egymásra talált a radikalizálódó egyetemi ifjúság eszméiben. A polgári radikálisok hatása alatt indult meg az egyetemi ifjúság harca a feudális maradványok ellen, ill. a tudomány szabadságát gátló erők ellenében.⁵³ A kor ismert politikai pártjai maguk is törekedtek felhasználni a főiskolai tömegmozgalmakat, a visszahúzó erők exponensei pedig szervezett bázisok kiépítéséhez fogtak az egyetemi ifjúság körében.

Valójában az egyetemi ifjúságnak a polgári haladás mellett felsorakozó erői jelentősnek mondhatók már a század első éveiben, harci szervezeteik azonban a korabeli kultúrpolitika nyomása alatt szinte ki sem fejlődhettek. Évtizedeken keresztül napirenden volt pl. egy haladó országos főiskolai diákszervezet létrehozása, főként az akut szociális problémák megoldására, a kormányzat támogatását élvező diákegyesületek azonban ezt a törekvést csírájában mindig megakasztották.

Ilyen előzmények közt az egyetemi ifjúság felkészültebb elemei rövidesen felismerték, hogy az egyetemeken uralkodó szellem, ill. az úri Magyarország örökkévalóságát hirdető tudománytalan oktatás felszámolásának a szükségessége a megkésett polgári átalakulás befejezetlenségéből fakadt. Ezért az ifjúság egy jelentős hányada eleve a polgári haladás, ill. a politikai szabadság kiterjesztésének az elkötelezettje lett. A Társadalomtudományi Társaság századeleji harcában pl. az egyetemi ifjúság is a fejlett polgári társadalom megteremtésének a lehetőségét látta, miután a Társaság maga is harcot hirdetett a modern tudományok előtt álló akadályok leküzdése érdekében.

Hasonlóan maradandó hatást gyakorolt az egyetemi ifjúságra a polgári pozitívizmus, amely szintén a fejlett polgári társadalom híveinek a táborát gyarapította. Így a polgári haladás élharcosai közé sorolt Pulszky Ágost, ill. Pikler Gyula⁵⁴ egyre nagyobb hatást gyakoroltak a főváros egyetemi ifjúságára. Pikler pl. a polgári haladásért folytatott harcot a katedráról is meghirdette és a jogbölcseletbe bevitt, ún. „belátásos elmélete” a tökéletesebb felé való szakadatlan haladás meghirdetését jelentette.⁵⁵ Harcot hirdetett a tudománytalanság, a feudális eredetű előjogok és a fennálló állapotokat glorifikáló történeti jogi szemlélet ellen. A szükségképpen jelentkező /néha harcos/ antiklerikalizmusa is kétségtelenül növelte az ifjúság radikalizálódását, melynek nyomán rövidesen zajos tüntetések színhelye lett az egyetem. A félhivatalos ifjúsági szervezetek támadásokat szerveztek a Pikler Gyula óráira özönlő hallgatók ellen, ez utóbbiak viszont hangosan tüntettek a tanszabadság és a racionalizmus védelmében, ill. a mesternek az egyetem falain kívül folytatott politikai fellépéseit is nyilvánvalóan támogatták. Így a Piklert hallgatók legjobbjai a Társadalomtudományi Társaság aktív harcosaivá lettek,⁵⁶ és a társasági munkát vállalva vidéken is szélteben tevékenykedtek. Ezek között tűnt fel a később forradalmi gondolkodóvá érett Bolgár Elek is, akit eredetileg csupán vonzott a társaság olvasóköre és a szabadgondolkodás lehetősége. Kiteljesedő szelleme innen már könnyen eljutott a Társaság folyóiratához, a HUSZADIK SZÁZAD-hoz, amely már a korábbi években is biztos fórumnak tűnt a konzervatív /egyetemi/ ifjúsági szervezetekkel folytatott harcban. Így a polgári haladás eszméi által lelkesített gondolkodónk végérvényesen eljegyezte magát az ország megoldatlan társadalmi problémáival és a lap hasábjain ezzel egyidejűleg /1906/ feltűntek az életmű első maradandó értékű alkotásai is.

A polgári haladás szintjén történő útkeresés persze más irányban is útnak indította a századforduló progresszív nemzedékét. Egyesek a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság útján, mások a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesülete keretében vagy éppen a harcos feminista mozgalom egyetemi szárnyában tették meg az első lépéseket az eszmei megújulás felé. A reakció belső térhódítása azonban egyre lehetetlenebb helyzetbe taszította a radikálisok ifjú követőit, miután a polgári haladás előtt csakúgy lezárultak az utak, mint akár a nemzeti függetlenség és egyáltalán a nemzetiségi kérdés megoldása

előtt. Nem táplálhatott illúziókat tehát az egyetemi ifjúság a szabadságjogok kiterjesztése, ill. a tudomány szabadsága iránt sem. A fennálló viszonyok közt mind nyilvánvalóbbá lett, hogy maradandó változásra csak egy újabb társadalmi forradalom lehet képes, amelynek szerepét azonban már a széles néptömegek cselekvő közreműködése fogja meghatározni.

A haladás ügye iránt fogékony fiatal értelmiségiek legjobbjai rövidesen megtalálták helyüket a különböző népi tömegmozgalmak mellett, az első orosz polgári demokratikus forradalom /1905/07/ hatása alatt pedig az egyetemi ifjúság is megmozdult. A haladó egyetemi ifjúság az orosz forradalom európai visszhangjának részeként lépett fel, midőn pl. manifesztumában üdvözölte az orosz egyetemisták harcát.⁵⁷ Az üdvözlő manifesztumot az egyetemisták népes tömeggyűlése fogadta el. Egyidejűleg – és éppen a forradalmi tömegmozgalmak hatása alatt – az egyetemi ifjúság egy része is alkalmassá válhatott a forradalmi radikális eszmék befogadására. Az 1905. február 25-én megtartott pesti egyetemi diákgyűlés pedig az oroszországi polgári demokratikus forradalom mellett tüntető fővárosi munkásmegmozdulásoknak is a közvetlen hatása alá került.⁵⁸

Az egyetemi ifjúság növekvő forradalmi lelkesedését tehát a főváros nagy hatású munkástüntetései és az orosz nép küzdelmeiről szóló hírek is ösztönözték. A lázas türelmetlenséggel várt hírekből megtudták ugyanis, hogy az orosz forradalom cselekvő részese lett a haladó orosz értelmiség,⁵⁹ kiáltványukban tehát együttérzésükről biztosították a pétervári egyetem forradalmi ifjúságát. Ez a körülmény szinte egycsapásra hatástalanította a jogi közgondolkodásunkban mesterségesen szított nacionalista ideológiát és az orosz példa által ösztönözve nőtt az egyetemi ifjúság együttérzése a cárizmus által elgyötört népek iránt.

A fiatal Bolgár Elek egyetemi éveiben zajlott mindez a budapesti egyetemen, miként a haladó orosz értelmiség melletti diáktüntetések is a felidézett idők jellemzőiként ismeretesek.⁶⁰ Ez a szellemi erjedés teljesedett ki az 1905-ös forradalom idején, különösen pedig a Gorkij letartóztatásáról érkező hírek hatása alatt. Így a reakció által provokált véres utcai összetűzések választóvízként sorolták már az egyetemi mozgalmainkat is a főváros tömegmozgalmai mellé.⁶¹ A hazai reakció viszont méltán rettegett az oroszországi forradalom példájától és rövidesen támadásba lendült az egyetemi mozgalmak ellen.⁶²

A századeleji egyetemi ifjúság legjobbjainak az öntudatra ébredésében valóban nagy szerepe volt az egyetemi diákmozgalmaknak, ill. az első orosz polgári demokratikus forradalomnak. Így a mozgalmas idők színe-virága – amit a költő /Ady/ is a „jövő szép ígéretének” mondhatott – túlnőtt a politikai pártok szegényes eszméin és a „baloldali egyetemisták”⁶³ közé sorolt. Való igaz persze, hogy a balratolódással még nem tagadta meg ez a generáció a polgári haladás ügyét, de már Bolgár Elek és sokan mások is merőben új utakra léptek. Ezzel a lépéssel viszont együtt járt, hogy a minden tekintetben tudós mentalitású gondolkodónk nem térhetett ki azok elől a feladatok elől, amelyek az emberiség 20. századi történelmét gyökeresen megváltoztatták.

Nem vétünk a megemlékezés ügye ellen, ha e páratlanul gazdag életút biográfiai részleteibe ezúttal nem bocsátkozunk bele. Az életút historiográfiai összefüggéseit keresve utaljunk inkább a hajlott korban meglett tanári hivatás éveire, amidőn végre Bolgár Elek két kézzel oszthatta ismét a tudást hallgatóinak. Az Alma Mater utóbbi fél évszázadának a legbonyolultabb évei voltak ezek, amikor tehát végre Bolgár Elek visszatérhetett a katedrára, ill. a fiatal egyetemi évek színterét képező Állam- és Jogtudományi Karra. Mindmáig csak sejtjük, hogy a nagy gondolkodó mi mindennek volt a kezdeményezője és az inspirátora ezekben a bonyolult időkben,⁶⁴ de communis opinióként él az emlékezet, hogy a filozofikus mélységű bölcsességére igen nagy szüksége lett volna még az újjászülető magyar szellemi életnek.

ZUSAMMENFASSUNG

PÁL, HORVÁTH.: ELEK BOLGÁR

Die Schicksalswendungen der ungarischen Geschichte im 20. Jahrhundert analysierend, treffen wir uns oft die Elemente eines reichen wissenschaftlichen Lebenswerkes, die jenigen in Ungarn und auch auf den Toren der internationalen Arbeiterbewegung meistens unter Pseudonym /z.B. Wilhelm Baumann, Kálmán Kerékgyártó, Gáspár Szebenyi, Alfred Bauer, John Gobson usw./ bzw. ohne Unterschrift publiziert worden sind. Dies ist das Lebenswerk von Elek Bolgár, dem Professor der Universität in Budapest, der im Jahre 1955 gestorben ist, und dieses Lebenswerk hat Geistesleben von drei Kontinenten bereicht. Unsere Einführung hat dieses wissenschaftliche Lebenswerk zu eröffnen versucht, ohne die Totalität in Anspruch nehmen zu wollen.

Jegyzetek

¹ Ld. Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek születésének a száz éves évfordulójára. (Akadémiai Kiadó, Bp. 1983.)

² Így ld. a Wilhelm Baumann, ill. W. B., Kerékgyártó Kálmán, ill. K. K., Szebenyi Gáspár, Kálmán Péter, Alfred Bauer, John Gobson, B. Alexej, B. Alexis, A. B., Vajda Sándor, Bán Ervin stb. álnevek alatt. Bolgár Elek műveinek a bibliográfiája, in: Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok. Szerk. Kerekes Lajos, (Akad. Kiadó. Bp., 1958. 321-328. pp.)

³ Pl. B. E. k., Dr. B. E. stb.

⁴ A Londonban viselt utolsó állami megbízatása /1949-től 1951-ig követ/ után az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja /1951-1952/, majd az Állam- és Jogtudományi Kar Általános Jogtörténeti Tanszékének a vezetője volt.

⁵ Ld. A kivándorlók sorsa /név nélkül/ (NÉPSZAVA, Bp. 1907. dec. 4.), a Magyarok Amerikában, (in: SZOCIALIZMUS Bp. 1907/8. II. évf. 19. sz.), A kivándorlás, (ld. HUSZADIK SZÁZAD Bp. 1908. évf. II. köt. 439. p.), a Visszavándorlók-visszavándorlása, (in SZOCIALIZMUS Bp. 1908-1909. III. évf. 4. sz.) és a Magyar munkások az amerikai sztrájkokban. /Dr. B.E. jelzettel/, (in: A Társadalmi Múzeum Szemléje Bp. II. évf. 1913.) stb.

⁶ Ld. A proletariátus /„Das moderne Proletariat” von Paul Kampffmeyer, „Das Proletariat” von Werner Sombart/, (in: SZOCIALIZMUS ld. HUSZADIK SZÁZAD Bp. 1907. évf. 63., 175. pp., uo. /1908/ 255. p.)

- ⁷ Ld. a HUSZADIK SZÁZAD Bp. 1906. évf. II. köt. 187. p. Vö. Concha a választójog reformjáról. /Concha Győzőnek a JOGÁLLAM Bp. 1906. évf. 9. füzetében megjelent értekezéséről / ld. uo. /1906/ 516. p., A választójog gazdasági jelentősége, (in: SZOCIALIZMUS Bp. 1906/07. I. évf. 14. sz.), Választójog és választórendszer a HUSZADIK SZÁZAD szerkesztőségi kiadv. (Bp. 1908.)
- ⁸ „Az emberiség fejlődésének iránya.” (in: HUSZADIK SZÁZAD Bp. 1907. I. köt. 199. p.)
- ⁹ Ld. pl. A jog és dialektika. Előadás 1946. X. 30., A demokráciáról, A II. Internacionálé történelmi jelentősége, A német fasizmus politikai és ideológiai gyökerei c.-mel stb. (vö. Válogatott tanulmányok /1958/ 328. p.)
- ¹⁰ Ismert, hogy két témakör, nevezetesen a Carbonári-mozgalomról, ill. a demokráciáról szóló témák voltak kiadásra előkészített állapotban a Berlinben /1937-ig/ eltöltött években.
- ¹¹ Ld. pl. Az amerikai krízis /anonim írás/. (NÉPSZAVA, Bp. 1907. dec. 6.), Das Auswanderungsproblem und die Arbeitslosigkeit in Ungarn, in: Weltwirtschaftliche Archiv. Band II. Heft 2. (Jena, 1913. No. sz.)
- ¹² Die Entwicklungsgeschichte des modernen Sozialismus in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika c.-mel.
- ¹³ Ld. pl. A sztrájk szociológiája, (in: HUSZADIK SZÁZAD. Bp. 1907. 372. p.) Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia, (ld. uo. 509. p.), A gazdasági munkásmozgalom fejlődéséhez. Trade unionizmus és industrial unionizmus, (in: NÉPAKARAT, Bp. 1908. évf. jún. 26., 30.), Die Alkoholfeindliche Bewegung in Ungarn und Rumänien, (ld. Monatschrift zur Erforschung des Alkoholismus, Leipzig, 1909.), Die I. Internationale über Wirtschaft und Wirtschaftspolitik, (in: Arbeitsliteratur Berlin 1924. Sonderheft 109 p.), Die Stellung der I. Internationale zum Kriegsproblem /W. Baumann néven/, ld. uo. stb.
- ¹⁴ 1922-től kapott ilyen értelmű meghívást.
- ¹⁵ Amely Wilhelm Baumann álnév alatt Verlag für Literatur und Politik, (Wien, 1924.) jelent meg.
- ¹⁶ Ez az a megélt történelmi tapasztalat, amely később is a II. Internacionálé történetének a megírására sarkallta a nagy gondolkodót, ld. a kéziratban hátramaradt művekre utalva.
- ¹⁷ Ld. A német tudományos szocializmus, (in: HUSZADIK SZÁZAD Bp. 1909. 307. p.), A történelmi materializmus és a polgári tudomány, (in: SZABAD GONDOLAT, a BUDAPESTI NAPLÓ melléklete 1907. jan. 30.), Calvin és követői. A reformátor négyszázadik születésnapjára, (in: HUSZADIK SZÁZAD, Bp. II. köt. /1909/ 73. p.), stb.
- ¹⁸ Ld. pl. A kivándorlók sorsa /név nélkül/ (NÉPSZAVA, 1907. dec. 4.), Bericht über die Soziologie in Ungarn. (ld. Sonderdruck aus der Monatschrift für Soziologie. Leipzig, 1909. máj.), A válságok története, (in: HUSZADIK SZÁZAD, Bp. 1909.), A szociológiai szintézis természetéről, (in: ATHENEUM III. köt. Bp. 1918. 5. sz.), ill. a Durkheim (ld. ATHENEUM Bp. IV. /1918/ 3. füzet), stb.
- ¹⁹ Ld. pl. a gabonamonopólium mint szocialista követelmény, (in: SZOCIALIZMUS Bp. 1908-1909. III. évf. 10. sz.), Képek egy agrárország iparfejlődéséről, ld. uo. 9. sz., Ipari politika, in: NYUGAT I. köt. Bp. 1913. 147. p.), Az iparoktatás a községi iparpolitika szolgálatában, (in: VÁROSI SZEMLE Bp. 1914. 289. p.), stb.
- ²⁰ Kerékyántó Kálmán álnév alatt (ld. ÚJ HANG Moszkva 1938. VIII. sz.)
- ²¹ Ld. pl. az Agrárkultúra és ipari kultúra, (in: HUSZADIK SZÁZAD I. Bp. 1910. 95. p.), A modern kultúra, (in: ÚJ ÉLET VII. Bp. 1912. 3. sz.), ill. a Kultúrfilozófia és kultúrpolitika (ld. uo. 16-17. sz.), stb.
- ²² Ld. A nemzet napszámosa „előlép” c. /név nélkül/ (in: ÚJ HANG VIII. Moszkva, 1938.)
- ²³ Ld. Emlékezés a párizsi kommunre, (in: VÖRÖS ÚJSÁG, Bp. 1919. márc. 18.), A Magyarországi Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet, (ld. ÚJ MÁRCIUS Wien IV. évf. 1928.), A polgári forradalomtól a proletárdiktatúráig, (uo. V. Bp. 1929. 3. sz.), A magyar Tanácsköztársaság külpolitikai problémái /Kálmán Péter álnév alatt/, (ÚJ HANG Moszkva, 1939. III. sz.)
- ²⁴ 1907-1908-ban, mint az amerikai magyar munkások lapszerkesztője /NÉPAKARAT/, majd 1910-1911-ben mint a worcesteri Clark-egyetem meghívott előadójaként.
- ²⁵ Bolgár Elek szavaival élve ld. Előadás az 1953. évi Magyar Történészkongresszus /jún. 6-13./ alkalmával. (Vö. Válogatott tan. /1958/ 284. p.)
- ²⁶ 1919. márc. végén már a magyar tanácskormány követe /Bécs/, májusában pedig a külügyi népbiztos helyettese.
- ²⁷ Ld. Emlékezés a párizsi kommunre, (in: VÖRÖS ÚJSÁG Bp. 1919. márc. 19.)
- ²⁸ Vö. Lenin művei 29. köt. (Bp. 1953. 272. p.)
- ²⁹ „...akkor a kommunisták kis és nagy tévedései ezzel az egy történelmi bölcsességgel kiegyenlített nyertek”. Ld. Bolgár Elek: A Magyar Tanácsköztársaság ötödik évfordulóján. /Megjelent az „ARBEITERLITERATUR” Berlin, 1924. évf. 7-8. számában „An der fünften Jahreswende” c.-el/, (vö. Válogatott tan. /1958/ 132133.p.)
- ³⁰ A magyarországi forradalom összeomlása – írja Bolgár Elek – nagy fellélegzés volt az ántánknak. Nem annyira annál a világpolitikai fontosságánál fogva, amelyet a Szovjet-Oroszországnak nyújtott, (ld. A magyar Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet. Megjelent az „ÚJ MÁRCIUS” IV. évf. Wien 1928. 149-154. pp.)
- ³¹ ÚJ HANG Moszkva, 1940. évf. III. sz.
- ³² Ld. Mi volt és mi a magyar imperializmus. Megjelent az ÚJ HANG Moszkva, 1938. évf. VIII. számában, (vö. ih. /1958/ 164. p.)
- ³³ Mert „a kivándorlás valamennyi osztálynak és magának az országnak is mérhetetlen károkat okozott.” /kiem. tőlem – H.P./ ld. Bolgár Elek: A kivándorlás problémája és a munkanélküliség Magyarországon. (ih. /1958/ 104. p.)
- ³⁴ Ld. ÚJ HANG Moszkva, 1938. évf. X. sz.
- ³⁵ Ld. A Károlyi-forradalom huszadik évfordulóján, (ih. /1938/ X. sz. vö. Bolgár Elek: Válogatott tan. /1958/ 172. p.)
- ³⁶ A demokráciáról /Előadás, 1947./ Válogatott tan. /1958/ 251.p
- ³⁷ „a francia forradalomban” (ÚJ HANG, Moszkva, 1939. VII. sz.)
- ³⁸ Ld. A demokrácia és a köznevelés. (Bp. 1945.)
- ³⁹ Ld. pl. a „Nyugati” és a „Keleti” demokrácia, (in: ÚJ MAGYARORSZÁG 1946. nov. 23. és nov. 30. sz.), Értelmiség és demokrácia, (in: IGAZ SZÓ Bp., 1947. I. évf. 11. sz.), stb.
- ⁴⁰ 1947-től prágai, 1949-től londoni követ az 1951-ben történt hazatéréséig.
- ⁴¹ Előbb mint a Bölcsészettudományi Kar dékánja, majd /1953/ pedig mint az Állam- és Jogtudományi Kar tanára.
- ⁴² A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben. (A Magyar Jogász Szöv. Kiadv. Bp., 1979. 14. p.)
- ⁴³ Ld. az ÚJ HANG. Moszkva, 1939. VII. sz., az 1940. I. sz., ill. az 1940. III. sz. alapján.
- ⁴⁴ Ld. A tudomány feladatai a Szovjetunióban. /b.e. jelzettel/ (ÚJ HANG, Moszkva, 1939. VII. sz.)
- ⁴⁵ Ld. uo. /1941/ IV. sz.
- ⁴⁶ Bp. 1945.
- ⁴⁷ Ld. pl. a Szocialista állam és a szocialista gazdaság. (Szikra, 1946.), Az októberi forradalom békepolitikája, (ld. JÖVENDŐ, Bp. 1946. nov. 7.), A szovjet alkotmány. (Uo. 1946. dec. 5.), A Szovjetunió állami szervezete és társadalmi rendje. (Fővárosi kiadó. 1946.) stb. alapján.
- ⁴⁸ Ld. A német fasizmus politikai és ideológiai gyökerei. /Kéziratot hagyták./
- ⁴⁹ Ld. Diplomácia a két világháború között. Akadémiai székfoglaló értekezés. (1946. jún. 17.)
- ⁵⁰ Ld. Az októberi forradalom demokratikus kihatásai c. (TÁRSADALMI SZEMLE I. évf. Bp. 1946. 11. sz.) tanulmánya alapján.
- ⁵¹ Ld. a felidézett 1910. évi tanulmányai alapján.
- ⁵² A körülmények részletesebb elemzését illetően ld. a szerzőtől: Haladó ifjúsági mozgalmak egyetemünkön a XX. században. in: Horváth Pál: Egyetemtörténeti tanulmányok /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez. (Az ELTE Állam- és Jogtud. Kiadv. Bp. 1973. 257-281. pp.)
- ⁵³ Ld. a különböző félhivatalos „Egyesületek” harcát a radikálisok ellen.
- ⁵⁴ Pulszky, Pikler szerepéről ld. Szabó Imre: Pikler Gyula, in: A múlt magyar tudósai. Szerk. Ortutay Gy. (Bp., 1973. 12-13. pp.), vö. Fukász György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez /1900-1918/ (Bp. 1960.) c. adataival.
- ⁵⁵ Ld. Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. (Bp., 1955. 235-236. pp.), vö. Tömör Mária: Új vizeken járok (Bp. 1960. 70. p.)
- ⁵⁶ Az Egyetemről kizorulva a Társaság Olvasóköreinek a kiáltványában olvassuk: „Jöjjetek közénk... akik hisznek, hogy a politikai szabadsággal elkövetkezik az egyetem gyökere regenerációja és a tudomány csarnoka /ismét/ meg fogja érdemelni a helyét”. (Ld. Tömör Mária im. /1960/ 39. p.)
- ⁵⁷ „Vajha a ti példátok testvérek tartósan megkeményítené szívünket és karunkat – írták – hogy hozzátok hasonlóan, diadallal megostromolhatnánk sötét börtönünk kapuit”, (ld. Haladó ifjúsági mozgalmak ih. /1973/ 268. p.)
- ⁵⁸ Ime innen van, hogy a felidézett manifesztum nem csak az orosz forradalom, hanem a budapesti munkásság iránt is szolidaritást hirdetett.
- ⁵⁹ Ezért a diákgyűlés nagy lelkesedéssel ünnepelte az orosz forradalmi értelmiséget – mondván – „Ti mutattátok példáját annak, hogy

miként szegődik a gondolat ereje a szenvedő emberiség szolgálatába", (ld. uo. /1973/ 268. p.)

⁶⁰ 1901-ből ismeretes már a „GAUDEAMUS” üdvözlőleve a pétervári egyetem hallgatóihoz. Tolsztoj Leót pedig levélben kérték fel a szabadságért harcoló orosz egyetemisták üdvözlésére.

⁶¹ Ld. az 1905. évi októberi munkástüntetések /a választójog kiterjesztéséért/, a későbbi nagy május 1-i tömegtüntetések támogatását, ill. az 1912-es egyetemi diáksztrájk /a politikai jogok kiterjesztéséért/ szervezését.

⁶² Bolgár Elek találóan írta tehát már 1906-ban, hogy a „haladás ádáz ellenségei /most/ a hazaszeretet szent nevében folytatják a hajszát a

szabad véleménynyilvánítás és az elfogulatlan tudományos igazság ellen. (Ld. Reakció in: A MUNKA SZEMLEJE, Bp. 1906. okt. II. évf. 19. sz.)

⁶³ 1908-ban jött létre az ilyen megnevezésű /Baloldali egyetemisták/ szervezete.

⁶⁴ Ld. a magyar jogi historizmusunk újjászületését szolgálva az új szemléletet árasztó kézikönyvek megteremtésében, ill. a modern forráselemző munka megteremtésében szerzett érdemeire vonatkozóan Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története /1945-1970/. Szerk.: Sinkovics István. (Bp. é. n. 365. p.)

TDK HÍREK

Davidovics Krisztina

A MAGYAR JOGTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖR

„Csupán az ember győzi a Lehetetlent; különbséget tesz, ítélt és kiválaszt,
s megálljt parancsol a pillanatnak.”

Johann Wolfgang Goethe

Gyakran, amikor igazán fontos gondolatot szeretnénk megfogalmazni egy szívünkhöz közel álló dologgal kapcsolatosan, valahogy nem találjuk a megfelelő kifejezéseket, az odaillo jelzőket, és azt érezzük minden nehezen kiötlött mondat újraolvasásakor, hogy valami még hiányzik, valahogy az írásunk nem teljes. Bennem is hasonló gondolatok kavargtak, amikor arra jutottam, hogy Goethe szavait hívom segítségül, mert úgy érzem, a következő néhány sor valami számomra lényegit ragad meg, mely érzés az elmúlt években gyakran a tanszékekkel kapcsolatban merült fel bennem.

A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és annak Tudományos Diákköre az, amiért már hosszú évtizedek óta munkálkodnak legjobb tudásuk szerint az ELTE Állam- és Magyar jogtörténeti tanszékének oktatói, tanszéki adminisztrátorai és demonstrátorai.

A jogtörténeti Tudományos Diákkör – az egyetem többi hasonló hallgatói csoportosulásával egy időben – az 1960-as években kezdte meg máig tartó tevékenységét. A tanszékhez mindig is szorosan kötődő közösség jelentette generációról generációra a későbbi oktatói kör utánpótlásának forrását. Sarokköve az egyediség, hisz minden év, évtized sajátosan magán hordozza egy-egy professzor, diák kézjegyét és nem utolsósorban a történelmi környezet hatásait. Ezen „lenyomatok” ismerete és tisztelete segítik az újabb és újabb nemzedékeket mind a hagyományok megtartásában, mind új „felfedezések” megtételében.

1999 óta tagként, demonstrátorként, a diákkör vezetőjeként folyamatosan részt veszek a tanszék és a diákkör életében. Számomra, számunkra a diákok kis csoportjának, a tudományos diákkörnek az a jelentése, hogy a végeláthatatlan egyetemi kavargásban, a tömeges képzés elszemélytelenedésében volt és van egy biztos pont, „egy békés sziget”, amely a tudományos munkásság és életre szóló barátságok kezdete.

A heti rendszerességgel tartott ülések jelentik a Tudományos Diákkör működésének legfőbb „tartópilléreit”, hiszen minden más program, esemény és szervezkedés ezekhez, illetőleg az ezeken részvevő tagokhoz kapcsolódik. Ezek a találkozások – amelyek során váltakozva vitakörök, előadások, referátumok megbeszélése keretében vitatják meg nézeteiket a hallgatók és a

részt vevő oktatók; akiknek a segítségével tapasztalatokat szerezhetnek, illetve cserélhetnek az érdeklődők – jelentik tehát a kapcsolódási pontot, és így mintegy keretként jelennek meg a diákkör életében.

E találkozások megfelelő háttérrel szolgálnak továbbá az Országos Diákköri Konferenciákon való részvételhez, a szükséges felkészüléshez, illetve egyéb nagyobb terjedelmű, tudományos dolgozat, cikk, esetleg bibliográfia megírásához, készítéséhez. Az ily módon elkészült alkotások pedig rendszerint a későbbi tudományos, oktatói, szakmai tevékenység alapjaivá válnak.

Hagyományosan a diákkör tevékenységéhez kapcsolódnak még a demonstrátorok – a tanszék adminisztrációs munkájában kisegítő, tudományos tevékenységet végző, a tanszékvezető által javasolt és a dékán kinevezésével munkálkodó hallgatók – és a diákköri titkárok szervezése révén rendszeres kirándulások (pl. börtönlátogatások) is, amelyek tudományos értékük mellett jó alkalmat jelentenek az elméleti ismeretek tapasztalati úton történő bővítésére, és persze nem utolsósorban a hallgatók közti barátságok elmélyítésére.

A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákköre saját újsággal is rendelkezik. A TDK-Híradó, 2001-től – rövidebb szünet után – havi rendszerességgel újra megjelenik, és ezáltal rendszeres publikálási lehetőséget biztosít az írói vágyó tagok (és esetlegesen „külsős érdeklődők”) számára. Az állandó rovatok mellett mindig felbukkan valami újdonság, vagy épp ellenkezőleg, egy-egy évtizeddel korábban az akkori törekvő hallgatók – ma már elismert szakemberek, oktatók – tollából született mű kerül a szerkesztők és az érdeklődő egyetemi olvasóközönség elé.

Az újsághoz hasonlóan régi hagyomány felelevenítése a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék életében a nemzetközi kapcsolatok intenzív ápolása, nemzetközi, német nyelvű jogtörténeti konferenciák, szemináriumok szervezése, váltakozva hazai és németországi helyszíneken (általában jogtörténeti szempontból érdekes, értékes városokban). Ezen találkozások mind a két oldal oktatói és hallgatói számára jelentős tapasztalatszerzési lehetőségek, hiszen ily módon megismerhetik egymás jogrendszerének kialakulását és fejlődésének folyamatát. Nem elhanyagolható az sem, hogy a közösen eltöltött napok utánözthatatlanul ötvözik az értékes tudományos munkát a nagyszerű hangulatú együttléttel.

Ez az összetett, rengeteg irányba nyúló szervezkedés tehát röviden a *mi TDK-nk*. És hogy mitől is képes működni manapság a hallgatói passzivitás és a tanári diák-kerülés fénykorában egy ilyen „kis csoport”? Mögötte áll egy tanszék, egy nagyszerű tanszékvezető, egy pótolhatatlan tanszéki adminisztrátor, számos elkötelezett oktató és egy tucatnyi kitartó hallgató. Ők mindannyian évről évre győzik a Lehetetlent, különbséget tesznek, ítélnek és kiválasztanak, s megkísérelnek időnként megálljt parancsolni a pillanatnak.

IRODALOM

KÖNYVISMERTETÉS

Marosi Kriszta

Az FBI és a Scotland Yard eseteiből

ANGUS HALL:

A BÜNÜLDÖZÉS NAGY PILLANATAI

FORDÍTOTTA: TABÁK GÁBOR

ZRINYI KIADÓ, BUDAPEST, 2001

Angus Hall: A bűnüldözés nagy pillanatai című műve először 1976-ban jelent meg Nagy-Britanniában. Magyarországon a Zrínyi Kiadó adta ki Tabák Gábor fordítása alapján, dr. Bombay László szerkesztésében. A nagyalakú, színes képekkel díszített, keményborítós könyvnek már a fülszövege is sejteti: nem szakkönyvről, hanem ismeretterjesztő műről van szó. Nem a nyomozókhöz, esetleg a tárgyalóterem bírói pulpitusán, vagy annak valamelyik oldalán helyet foglaló bírákhoz, ügyészekhez, ügyvédekhez szól, nem tudományos alaposságú könyv, hanem a laikus, a mindennapi emberek érdeklődésére számít, és a „nagyközönség” kíváncsiságát elégíti ki, élvezetes, olvasmányos stílusban. Mint ilyen, természetesen képekkel gazdagon illusztrált: minden oldalát fenyképek, újság- és könyvrészletek, rajzok sokasága díszíti.

Csaknem minden illusztráció mellett/alatt a szöveghez kapcsolódó kiegészítő információkat, számos esetben teljesen új adatokat, ügyek leírását találjuk. Ezzel az illusztráció szinte önálló életre kel a könyvben, és mindez azt eredményezi, hogy egyrészt már a könyv átlapozásával is számos érdekességet tudhatunk meg a témáról, másrészt a szöveg elolvasása után a képaláírások még sok új információt hordoznak (a mű e tekintetben a középkorai történelemkönyvre emlékeztet, de ebből szerencsére nem kell felvételi vizsgára készülni).

A szerző szándékára, a megcélzott olvasói rétegre az Előszó is utal: a cél az olvasó megismertetése az FBI és a Scotland Yard ügynökeivel, az Interpol-lal, és érdekes bűnesetekkel.

A mű szerkezetéről a potenciális olvasó a kétoldalas, képpel borított belső oldal utáni (áttekinthető) tartalomjegyzékből azonnal információt szerezhet:

I. Előszó

II. Akik érvényt szereztek a törvénynek

III. A gyilkolás válfajai

IV. Törvényszéki szaktudományok

V. Tudományos következtetéssel feltárt bűnesetek

A fejezetek a következő főcímekre tagolódnak:

II. fejezet: **Akik érvényt szereztek a törvénynek** címmel az FBI megalakítása, a különleges ügynökök, az

FBI ma, A Scotland Yard, a különleges alakulat, az első francia bűnüldöző, az első magán-detektív, náci bűnösök nyomában, az Interpol, nemzetközi együttműködés, nemzetközi pénzhamisítások, kábítószer-kereskedelem, szélhámosok alcímek alatt tárgyalja mondanivalóját.

III. fejezet: **A gyilkolás válfajai** főcím alatt a mérge, halálos gyógyszerek, sztrichnin, maró hatású mérgező anyagok, morfium, gáz, késelés, lőfegyverek témakört tárja fel.

IV. fejezet: **A Törvényszéki szaktudományok** fejezetben a kezdetek, véryomok, az ujjlenyomat atyja, bűnügyi nyilvántartás, a fonográf, a hazugságjelző gép, bizonyíték-töredékek, bűnesetek gépkocsival, a nyomra vezető hajszál, törvényszéki orvostan, büntettek rekonstruálása és más kísérletek, szexuális bűnügyek, az erőszakos nemi közösülés bizonyítását dolgozza fel.

V. fejezet: **A Tudományos következtetéssel feltárt bűnesetek** c. fejezetben egy középkori büntény rekonstruálása, arzénnyomok, a pizsamás lány, inzulinos gyilkosság, gyűjtogatási csalók témaköröket ismerteti a szerző.

A főcímet követően minden fejezet néhány mondatos figyelemfelkeltő szöveggel kezdődik, és a szerző csak ezt követően tér rá a tulajdonképpeni mondanivalóra.

A könyv ismertetése előtt megjegyzem, hogy a fejezetek tagolásával gyakran nem értek egyet. A szerző többször tárgyal összetartozó témákat külön fejezetben, esetleg külön főcímekben, és – ez véleményem szerint – olyan szerkesztési hiányosság, amely időnként zavarhatja az olvasót.

AKIK ÉRVÉNYT SZEREZTEK A TÖRVÉNYNEK

A második fejezet a világ néhány ismert, jellegzetes bűnügyi rendőrségét mutatja be. Az FBI, a Scotland Yard, és az Interpol témája több főcímet is átfog, így ezek a főcímek nemigen illeszkednek a többi bemutatott téma egy-egy főcíméhez (a válogatás egyébként is eléggé esetlegesnek tűnik).

Az amerikai szerző az amerikai szövetségi nyomozó hatóság, az FBI bemutatásával indítja művét. Az első három főcímben az FBI történetével, a különleges ügynökökkel, és a mai helyzettel foglalkozik, különös figyelmet szentelve T. E. Hoover-nek, az FBI atyjának. Mivel a megalakulás szorosan kapcsolódik az amerikai történelemhez és a kriminalisztika történetéhez – a vonatkozó tények ismertetése nem is marad el. A szerző ezután – „különleges ügynökök” főcím alatt – bemutatja a nyomozók képzésének fejlődését, majd leírja az FBI mai helyzetét.

Ezután a brit nemzeti rendőrség, a Scotland Yard bemutatása következik. A szerző két főcímbe foglalkozik – hírhedt bűnesetekkel fűszerezve – a szervezet feladataival, történetével, és az itteni különleges alakulattal.

A következő fejezet az előzőekkel ellentétben, nem a francia bűnüldöző szervezetet, csak annak egy érdekes történelmi részletét tárja fel: a nevezetes Vidocq életével foglalkozik, és az informátorok szerepét mutatja be.

A hetedik főcím szintén érdekes témával, a magán-
tektívek munkájával foglalkozik. Megtudhatjuk, hogyan
leplezte le 1873-ban az USA-ban Pinkerton a Maguire-
féle vasúti merényletsorozat tetteseit.

A nyolcadik főcím szintén önálló: a bécsi „nyomo-
zó”, Simon Wiesenthal áldozatos, fáradságot nem
ismerő munkáját mutatja be, amelyet a náci háborús bű-
nösök kézre kerítése, és felelősségre vonása érdekében
végzett.

Az első fejezet utolsó öt főcímében a szerző először a
bűnözés elleni nemzetközi összefogás fontossága felis-
merésének jegyében született szervezet, az Interpol tör-
ténétét, célját, működését mutatja be, majd annak jelen-
tőségét ismerteti a bűnözés következő három területén: a
nemzetközi pénzhamisítás, a kábítószer-kereskedelem,
szélhámosságok leleplezése. Mindhárom területen sort kerít
a jelentőség kiemelésére, a bűnözők módszereinek be-
mutatására, és a leghíresebb bűnesetek ismertetésére is.

TÖRVÉNYSZÉKI SZAKTUDOMÁNYOK

„A társadalom egyik leghatékonyabb fegyvere a bű-
nözés elleni harcban a tudomány. A modern tudomá-
nyok fejlődésének felgyorsulásával e harc egyre bonyo-
lultabbá vált...” – írja a szerző bevezető gondolatként. A
negyedik fejezetben azokkal a segédtudományokkal is-
merteti meg az olvasót, amelyek nélkül ma már elkép-
zelhetetlen a nyomozók munkája.

Hall a bűnügyi segédtudományok kezdeteire, Sala-
mon példáját említi, aki a pszichológia segítségével
döntötte el azt, hogy a két jelentkező anya közül melyi-
ké valójában az eléje vitt csecsemő.

Ennek bemutatása után meglehetősen nagy ugrás kö-
vetkezik: az 1786-os skóciai Richardson-ügyet vázolja
fel, amelyben a gyilkost a lábnyomai, a cipőjén talált
homok- és sárnyomok, valamint a vérfoltok alapján si-
került azonosítani (a vércsoport azonosítást természetesen
még nem ismerték).

A fejlődés következő „lépcsőfokaként” a szerző ismer-
teti a XIX. században a francia Bertillon által kifejlesztett
antropometria tudományát, amely az emberi test 14
különböző méretének regisztrálása alapján sorolta típu-
sokba a bűnözőket, megkönnyítve ezzel azonosításukat.

Szintén a XIX. században rakták le a daktiloszkópia
(az ujjnyom alapján történő azonosítás tudománya), és a
tudományos írásszakértői tevékenység alapjait.

A legfiatalabb segédtudományok viszont csak a XX.
században alakultak ki (pl. vérvizsgálat, ballisztika), hi-
szen ezek olyan különleges technikát igényelnek,
amelyhez csak ekkorra alakult ki a megfelelő eljárás. A
fejezet következő főcímeiben a szerző az egyes segédtu-
dományokat ismerteti.

„A véryomok” cím alatt a szerológia tudománya bű-
jik meg: kialakulásával (Landsteiner 1930-ban Nobel-
díjjal jutalmazott rendszere), kémiai alapjaival éppúgy
megismerkedhetünk, mint a nemrég felmerült ún. válto-
zó vércsoport problémával. Természetesen konkrét bűn-
esetekkel is alátámasztja annak jelentőségét, hogy en-
nek a tudománynak a segítségével biztosan ki lehet zár-

ni a gyanúsítottak köréből azt, akinek semmi köze a
bűncselekményhez, és leszögezni: ez a tudomány nem a
megállapításhoz, hanem a kizáráshoz ad támaszt.

„Az ujjnyomat atyja” cím Juan Vucetich életét takar-
ja, aki 1894-ben megjelent *Dactiloscopia Comparada* cí-
mű művében a nagyközönség elé tárta az ujjnyom alap-
ján történő személyazonosítás alapjait. Műve azonban
spanyolul íródott, ezért gyakorlatilag visszhang nélkül
maradt – pedig rendszere alig különbözött Henry ismert
(és elismert) rendszerétől, amely a világon elsőként be-
vezetett személyazonosítási rendszer, a brit rendszer
alapja volt.

„A bűnügyi nyilvántartás” cím alatt a szerző leszöge-
zi: ez a rendőri munka elengedhetetlen része, fontos
nyomozási módszer. Fajtáit tekintve sokféle lehet: az
elkövetők ujjnyomainak nyilvántartásán kívül (elsőként
csak ennek alapján, 1905-ben Nagy-Britanniában ítélték
el elkövetőket: Alfred és Albert Stratton-t) a tettesek
munkamódszereit (modus vivendi), és a szélhámosságok
által játszott szerepeket is tartalmazhatja a nyilvántartás.
Mindez azonban önmagában még mindig nem elegendő
a sikerhez: óriási szerep jut a nyilvántartások adatait fel-
használó szakértőknek is. Természetesen itt sem marad
el a témához kapcsolódó bűnesetek ismertetése.

A „fonográf” című részben a szerző bemutatja azt az
utat, amely a hangrögzítésre alkalmas szerkezet 1877-es
feltalálásától (Edison) Kersta hangazonosítási módsze-
rének kifejlesztéséig vezetett (90 évvel a Bell-féle tele-
fon feltalálása után). Ismerteti a biológiai, fizikai, orvos-
tudományi alapokat, végül azt az áttörést, amely a mód-
szer tárgyalóteremben való első, sikertelen felhasz-
nálása után (1966-ban az USA-ban az esküdtszék nem
fogadta el bizonyítéknak a hangazonosítás módszerét,
miután nem sikerült velük megértetni a működés alap-
elvét, ráadásul a védelem kétségbe vonta a tanúként
szereplő Kersta jogi kompetenciáját) lehetővé tette azt,
hogy 1967-ben Nagy-Britanniában sikerült elfogadtatni
bizonyítási eszközként e modern szerkezetet.

A „Hazugságjelző gép”-ről szólva a szerző ismerteti
e modern technikai vívmány működésének biológiai-or-
vosi alapját, a kifejlesztés történetét, majd részletezi a
készülék működését, és bemutatja azt a hosszú utat,
amely a bizonyítási eszközként való elfogadásig eltelt.

A következő, „Bizonyíték-töredékek” című részben
Hall a papírtöredékek, a tinta, és az írás jellemzői alap-
ján dolgozó szakértők munkáját veszi górcső alá. Ezek
az apró nyomok a pénzhamisításoknál, illetve az írás
szakértők munkája során bukkannak fel, és már számos
megoldhatatlannak tűnő bűncselekmény feltárását segí-
tették elő.

A közhiedelemmel ellentétben nemcsak a kézírás (il-
letve az ezt elemző grafológia), hanem a géppel írt szö-
vegek (és az ennek alapján dolgozó, a tintát/festéket,
írógépeket vizsgáló szakértők) is a tettes nyomára vezet-
hetnek (pl. 1930. Nagy-Britannia: Messiter-ügy).

A következő rész a gépkocsival elkövetett bűncselek-
ményekről szól. Példákkal alátámasztva mutatja be a
cserbenhagyásos balesetknél használt elektronmik-
roszkópot, gépkocsik elszállítását (az ujjnyomok meg-

semmisítésének kockázata nélkül) lehetővé tevő kiegészítő kormányt, a gépkocsik azonosítását a helyszínen maradó olajcseppek alapján, és az igazságügyi mérnökszakértők munkáját, akik az útburkolaton maradt abroncsnyomokból képesek rekonstruálni a bűneseteket.

„A nyomra vezető hajszál” címből a hajszálak jellemzőit (hosszúság, szín, vastagság, egyéb) vizsgáló szakértők munkájával ismerkedhetünk meg. Megtudhatjuk, hogy a jól dolgozó, minden nyomot összegyűjtő nyomozó akár ennek alapján is megtalálhatja a tettest, hiszen a hajszálból alapos vizsgálat után (amely még a keresztmetszetet is vizsgálja) megállapítható a tulajdonos faja, neme, kora. Végül megismerkedhetünk az 1942-es Sangret-üggyel (Nagy-Britannia), és az előző címben már részletezett Messiter-üggyel.

A „Törvényszéki orvostan” cím alatt a szerző elkalauzol a tudomány történetének érdekesebb állomásaira, megismertet annak XIX–XX. századi megerősödésével, az angolszász rendszerben jellegzetes halottkémi hivatal és a törvényszéki orvosi vizsgálat történetével és különbségeivel. Rámutat ezek alkalmazásának legjellegzetesebb területeire: áldozati oldalon az erőszakos közöskülések, és az abortuszok bűneseteire, elkövetői oldalon pedig a büntetőjogi felelősséget jelentősen befolyásoló beszámíthatóság megítélésére.

A „Löfegyverek” cím alatt a szerző ismét visszatér a korábban már kifejtett témára (III. fejezet, 8. cím): kétségtelenül új információkat hordoznak az itt leírtak, de nem teljesen világos, hogy összetartozó témákat miért kell egymástól távol eső részekben tárgyalni. Itt ugyanis éppúgy megtaláljuk a fegyvertípusokat, a fegyverek azonosítását, a lött sebek jellemzőit, a gyilkosság vagy öngyilkosság elhatárolásának alapjait, mint korábban.

A „Büntettek rekonstruálása és más kísérletek” című részben a szerző konkrét példákkal alátámasztva ismerteti meg az olvasót a törvényszéki patológusok, és a törvényszéki pszichológusok feladataival, munkájával, eszközeivel.

Hall itt fejt ki álláspontját arról, hogy a szakértők véleményének bíróság előtti elfogadtatása (elsősorban az angolszász, esküdtekkel ítélkező jogrendszerekben) számos, a szaktudáson kívüli tényezőtől függ (pl. a tárgyalás hangulata, a védelem taktikája, stb.).

A „szexuális bűnügyek” sajátosságait ismertető 13. főcímben a bűncselekmények speciális csoportjának jellemzőit foglalja össze a szerző – a legemlékezetesebb bűnesetek elmaradhatatlan bemutatásával.

E bűncselekmények sajátosságaiból adódik, hogy felderítésük speciális nyomozókat, speciális bűnüldözési technikát és taktikát igényel. A szerző elsőként az USA példáját említi, ahol 1963 óta (az Erkölcsvédelmi Egyesség 1962-ben történő felállítása után közvetlenül) nyilvántartásba veszik az ilyen bűncselekményt elkövetők külső tulajdonságait és különös ismertetőjegyeit számkódos rendszer alapján. A másik példa Nagy-Britannia és az európai államok gyakorlata, ahol a nyomozók az ún. Photo-FIT rendszer (fantomképes személyazonosító eljárás) segítségével dolgoznak.

A fejezet utolsó főcíme „Az erőszakos nemi közöskülés bizonyítása” címet viseli. Olvasása közben megint kétségeim támadtak a szerkesztéssel kapcsolatban, hiszen semmi nem indokolja a külön cím alá sorolást. Ráadásul a szerző itt olyan, a common law szemlélet számára érdekes jogelméleti problémákat fejteget, amelyek a kontinentális jogszemlélettel rendelkező szakember számára bár érdekesek, de nem mindig teljesen érthetőek, a laikusok számára viszont valószínűleg teljesen érthetetlenek.

Az USA rendszerében a szerző két kategóriát különít el: az erőszakos nemi közöskülést, amelynél a tettes erőszakot alkalmaz, vagy azzal fenyeget; és a nemi erőszakot, amelynél nincs szó testi erőszakról.

A brit jogrendszer elmélete kevésbé bonyolult, ennek gyakorlatát az 1952-es P. Curran-ügy felhasználásával ismerteti a szerző.

A nyomozás és a bizonyítás általános jellemzőjeként megállapítja: e bűncselekményeknél óriási a látencia, de a bejelentett bűnesetek 82%-át felderíti a nyomozó hatóság. Szól még a szakértők munkájának jelentőségéről, elsősorban a spermányomok kimutatása területén.

TUDOMÁNYOS KÖVETKEZTETÉSSSEL FELTÁRT BŰNESOTEK

Az utolsó fejezetben azokról a nagy port kavará bűnügyekről olvashatunk, amelyeket a törvényszéki orvosszakértők segítségével sikerült feltárni – akár évszázadok távlatából.

A szerző öt bűnesetet mutat be öt főcímbe, eltérve az eddigi gyakorlattól, amikor egy-egy főcímbe jónéhány esetet elemzett, általában kevésbé részletesen. Elsőként „Egy középkori bűntény rekonstruálásáról” olvashatunk (a 959–975 között uralkodott Szent Eduárd legendájának – amelyet 1000 körül jegyzett le egy szerzetes – valóság-alapját az 1931-ben előkerült csontok alapján sikerült bizonyítani), majd „Arzenyomok” cím alatt dr. T. Smethurst esetét ismerhetjük meg. Harmadikként „A pizza-más lány” története bontakozik ki előttünk: Linda Agostini esetéből világossá válik, milyen fontos a precíz szakértői munka, hiszen egy kicsiny hanyagság az egész nyomozás eredményességét veszélyeztetheti. A szerző negyediként az „Inzulinos gyilkosság”-ot, K. Barlow esetét ismerteti, végül pedig a gyűjtogatási csalók legismertebbikét, L. Harris-t mutatja be az olvasónak, aki London biztosító intézeteit tartotta rettegésben 1930 körül.

Bár a könyv itt véget ér, de az olvasásba belefeledkezett olvasó szívesen tovább lapozna. Ez jó jel, hiszen azt mutatja: lebilincselő olvasmányt forgatunk.

Szívesen olvastam volna valamiféle összefoglalást a könyv végén, tekintve, hogy kriminalisztikai ismeretterjesztő műről van szó. Ugyanilyen okból hiányoltam a tárgymutatót, a lábjegyzeteket, és az irodalomjegyzéket is – de ez felfogható a tudományos irodalom tanulmányozásához szokott tudóspalánta fanyalgásának is.

Mindezek ellenére jó szívvel tudom ajánlani Angus Hall könyvét valamennyi, a kriminalisztika iránt fogékony nagykorú és erős idegzetű olvasónak.

Romsics Ignác:

A trianoni békeszerződés

BP., OSIRIS, 2001

Kevés olyan egyértelmű cezúra van a magyar történelemben, mint amilyen az 1920-ban megkötött békeszerződés. Még kevesebb olyan határkő, mely mindmáig hivatkozási alapul, viszonyítási pontként szolgálna a legszélesebb értelemben vett közgondolkodás számára, és talán ennél is kevesebb olyan, amely értékelése során máig oly heves viharokat kavarna, mint a trianoni békeszerződés.

A „Trianon-jelenség” sokkal többnek bizonyult, mint egy vesztés háborút lezáró béke vélt és valós igazságtalanságai fölötti elkeseredettségéből táplálkozó – máig ható – tömegpszichózis. A magyar kül- és belpolitikát, a kulturális életet, gondolkodást átfo-
gó, átszövő közös élménnyé vált, és elmondható, hogy a magyar történelemben nem akadt még egy olyan nemzetközi jogi dokumentum, amely a társadalom egészét oly mélyen megrázta volna, mint ez a békeszerződés. E meghatározó „közös élmény” születési körülményeinek, hátterének és hatásainak történelmi vizsgálata ezért immár 81 évvel a békeszerződés megkötését követően (2001) is rendelkezik aktualitással.

Romsics Ignác 2001-ben megjelent munkája nem a békeszerződés hatásának néplélektani oldalát vizsgálja, és nem a békeszerződés szövegének részletes analízisét tűzte ki céljául, hanem megszületésének előzményeit, a korabeli hatalmi erőter, illetve a szerződés megkötésének körülményeit a korszak diplomáciájának működésén keresztül kívánja bemutatni.

A munka kronologikus rendben tárgyalja a kérdést, kiindulópontként elemzést adva az Osztrák-Magyar Monarchia belső nemzetiségi, felekezeti és államjogi viszonyairól, illetve az ezekben rejlő ellentétéről. Ami különösen érdekessé teszi az elemzést, hogy hangsúlyosan mutatja be a háború előtti külföldi véleményformáló erőket Seton-Watsontól Pichonon keresztül Björnstjerne Björnsonig. Közvetlen előzmények között a szembenálló felek hadicéljait és a történelmi Magyarország fölbomlásának folyamatát ismerteti, részletesen bemutatva a formálódó, a Monarchia jövőjét illető terveket, árnyaltan különítve el az egyes antant hatalmak eltérő álláspontját, ezek módosulását 1918-ig, a szövetséges román és szerb terveket, valamint az antant-támogatást élvező emigráns csoportok terveit. A munka értékét növeli, hogy megfelelő hangsúlyt

helyez az 1918-őszén létrejött köztársaság, majd az 1919-ben létrejött „kommün” mozgásterének, és a nemzetközi erőter időközbeni módosulásainak meg-
rajzolására.

Jogtörténész számára a magyar békedelegáció tevékenységének bemutatása, a tárgyalások előkészítése, a tárgyalásokon követett stratégia, végül a végleges békeszerződés és a korábbi tervezetek közti eltérések, a szerződés aláírása, valamint ratifikációjának kérdései a leginkább érdekesek. A szerző finoman ábrázolja a magyar külpolitika – emblematikusan Apponyi által képviselt – a történelmi múltban szerzett „európai” érdemekre, a szomszédos nemzetekkel szembeni kulturális fölényre épített, a gazdaság-földrajzi egység fönntartásának szükségességét hangsúlyozó (az etnikai elvet csak másodlagosan vállaló), bár a tárgyalások során némiképp módosuló érvrendszerét, amely lényegében alkalmatlannak bizonyult a békefeltételek megváltoztatására (ami ekkor természetesen nemigen írható a magyar delegáció számlájára, de mindeneset-
re figyelemreméltó körülmény).

„A trianoni békeszerződés”-ből pontos képet al-
kothatunk a korabeli békeszerződések megkötésének szertartásáról, illetve arról, hogy a magyar békeszerződés megkötésének mintegy negyedórás eseménye kétséget sem hagyott a felől, hogy Magyarország immár nem csak az Osztrák-Magyar Monarchia európai, hanem a korszak embere által az egyre fényesebbnek látott középkori, közép-európai hatalmi pozícióját is teljesen elvesztette. Az pedig, hogy a magyar politika nem sokkal később a lengyelországi események és a török békeszerződés körüli bonyodalmakra alapozva azt remélte, hogy a rövidesen átrendeződő új európai rendszer lehetővé teszi a mélyen elutasított béke megváltoztatását, természetes védekezési reakció volt inkább, mint az ország helyzetének reális értékeléséből fakadó megalapozott politika.

Romsics Ignác munkája részletesen és jól rendszerezetten foglalja össze a trianoni béke politikai előfeltételei kialakulását, hangsúlyt fektetve arra is, hogy ezen eseménnyel kapcsolatos valamennyi téveszmét (mint pl. Károlyi közvetlen felelőssége a Tanácsköztársaság létrejöttében, Apponyi három nyelven elmondott beszéde, valamint a Kis-Trianon palotában történt aláírás legendája) lehetőség szerint egyértelműen eloszlasson. A munkából pontos képet kaphatunk a korabeli diplomáciai tárgyalások technikájáról, és a hozzáférhető dokumentumok alapján lehetőségünk van betekinteni a kulisszák mögé is: megismerhetjük pl. a magyar delegáció párizsi munkáját. Az ismert történész munkája kiváló arányér-
zéssel és a háttér részletes bemutatásával vezet végig a XX. századi magyar történelem sorsfordító korszakán, a szerző stílusa nélkülözi a szakmai szövegek nehézkességét, így méltán tarthat számot a jogtörténész-történész körökön kívül, szélesebb közönség érdeklődésére is.

A JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 1986, 1990, 1992 években megjelent számainak tartalomjegyzéke

Szerkesztő: Révész T. Mihály

1986 1. SZÁM

Révész T. Mihály: Beköszöntő
Kulcsár Kálmán: Útravaló
Csizmadia Andor: A parlamentarizmus kezdetei Magyarhonban
Kállay István: Betörők és rablók az úriszék előtt
Rácz Lajos: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről
Székely György: Hunyadi László kivégzése
Bellér Judit: Sajtópolitika Magyarországon a Bethlen-korszak első felében (1921-1926)
Máthé Gábor: A magyar jogfejlődés jellemző vonásai (1944-1949)
Mezey Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII-XVIII. század büntető jogszabályaiban
Horváth Pál: A jogtörténet-tudomány a budapesti egyetemen 1945 után
Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről
(fordította: Klima Gyula)
Pandula Attila: Kötetünk képeiről
Pomogyi László: Magyar jogtörténészek baráti köre
Sáry Frigyes: Egyetemi levéltári nap a 350 éves Eötvös Loránd Tudományegyetemen
Révész T. Mihály: A Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Bizottsága
Pandula Attila: „Az óvadék a magyar büntetőjogban” (Cautio Fidejussoria)
Horváth Attila: Eckhart Ferenc
Szabó Mária: Illés József
Hamza Gábor: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen

Kabódi Csaba: Lehrbuch im Themenkreis der Geschichte des Strafvollstreckungsrechts seiner gültigen Rechtsregeln
Vargyai Gyula: Die Wandlungen der Staats- und Rechtsinstitutionen in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts in Ungarn

2. SZÁM

Bellér Judit-Klima Gyula: A bírói lelkiismeret dilemmái a késő középkori jogtudományban
Kovács Kálmán: A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944-1946)
Nagyné Szegvári Katalin: Állástalan diplomások a nagy gazdasági válság idején Magyarországon
Pomogyi László: A cigánykérdés és vármegyei rendezési kísérletek a dualizmus korában Magyarországon
Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918-1944)
Varga Csaba: A jog mint történelem
Pandula Attila: A hóhérpallos
Cikkelyek, melyeket István király esküvéssel fogadott
Báthori István választási feltételei
(fordította: Klima Gyula)
Pandula Attila: XVIII-XIX. századi magyar országgyűlések ikonográfiai ábrázolásai
Pandula Attila: Ünnepi ülés Eckhart Ferenc születésének 100. évfordulóján
Szabó Mária: Rácz Lajos kandidátusi értekezésének védeke
Horváth Attila: Fejedelmi találkozó Visegrádon
Homoki Nagy Mária: Both Ödön
Kajtár István: Csizmadia Andor
Szabó T. Mária: Vergleichende Rechtsgeschichte
Hamza Gábor: Elemér Pólay Septuagenarius
Mezey Barna: Traktat über die Macht
Rácz Lajos: Wahlgerichtsbarkeit
Horváth Attila: Hexen in Ungarn
Stipta István: Ein Historikerband aus Rechtsgeschichtlicher Sicht

1990 3. SZÁM

Mezey Barna: Tömlöc és áristom
Nagyné Szegvári Katalin: A Progresszív éra és a New Deal

Vargyai Gyula: A vezérkar szerepe a katonai és a politikai döntésekben Magyarországon (1919-1939)

Farkas Gábor: Önkormányzati tisztviselők képzése a koalíciós kormányzás idején 1945-48.

Hamza Gábor: Száz éves a szemináriumi rendszer az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

Földi András: A római jog Dél-Afrikában

Kahler Frigyes: Szuverenitás és közigazgatás Erdélyben a török kiűzése után

Kállai István: Meghívott bírák az úriszéken a XVIII-XIX. században

Révész T. Mihály: A jogtörténet jelene és jövője

Máthé Gábor: Intézménytörténet és jelenkor

Cennerné Wilhelmb Gizella: A királyi tábla köszöntése

Stipta István: Ruszoly József doktori értekezésének vitája

Béli Gábor: Kajtár István kandidátusi disszertációjának védelme

Ijjas József: „Német-Ausztria provizórikus kormányzati rendszere” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitája

Egyetemes állam- és jogtörténet egyetemi tankönyv vitája

Pomogyi László: Nemzetközi jogtörténeti konferencia Balatonföldvárott

Horváth Attila: Vargyai Gyula előadása a Jogtörténeti Baráti Körben „Zárszó kísérlet a Matuska-ügyben”

Mezey Barna: A Magyar Jogász Szövetség jogtörténeti és római jogi szakosztályának rendezvényei: Római jog és ókortudomány

Horváth Attila: Bónis György

Zlinszky János: Helmut Coing: Europäisches Privatrecht, Bd. I. Älteres gemeines Recht (1500 bis 1800)

Rácz Lajos: Joseph II. und die Zeitgenössische ungarische Verwaltung

Hamza Gábor: Pál Horváth: The development of socialist law

Révész T. Mihály: A few ideas related to István Kállay's work entitled „Manorial court jurisdiction in the 18th-19th centuries”

Horváth Attila: Der Szekler Wird es Bereuen!

Nagyné Szegvári Katalin: Das Porträt eines Wissenschaftlers aus dem 19. Jahrhundert

Horváth Pál: An international conference on the establishment and development of the socialist state and law

1992

4. SZÁM

Székely György: A nemesség egysége és egyenlőségi törekvések a XIV. századi

Magyarországon

Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia közös minisztertanácsa 1883-1895

Zlinszky János: „Herculesre, milyen hidegek a fürdőitek!”

Lőrincz József: Korszerűsítési kísérletek a fiatalok büntetvégrehajtásában (1878-1905)

Mezey Barna: Realitás és illúzió – az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat vitái

Révész T. Mihály: Sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban

Hamza Gábor: Schwarz András Bertalan

Horváth Pál: Ijjas József

Timon Kálmán: Timon Ákos és a szent korona elmélete

Schlett István: Eötvös József

Kőhegyi Mihály: Varga Endre-Veres Miklós: Bíróvási levéltárak 1526-1869

Várhelyi Zsuzsa: Róma története (tér)képekben

5. SZÁM

Föglein Gizella: Az államfői jogkör ideiglenes szabályozása és gyakorlása Magyarországon (1944-1946)

Ruszoly József: A „Magyarország államformájáról” szóló 1946. I. tc. előzményei és létrejötte

Horváth Attila: A tőzsdebíróság intézményének megszervezése Magyarországon

Komjáthy Miklós: A delegációról

Rácz Lajos: Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség)

Horváth Pál: Tanszabadság és hagyomány

Balázs Tamás: A felelősség intézménye a pandektisztikában

Hamza Gábor: Diószegi György

Petsák József: Bolgár Elek

Kajtár István: Kormányzattörténeti alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez

Mezey Barna: Városfejlődés és autonómia

E számunk szerzői:

Csurdi Abigél

joghallgató, ELTE, ÁJK

Davidovics Krisztina

joghallgató, ELTE, ÁJK

Harald Maihold

egyetemi oktató, Universität, Basel

Hoo Nam Seelmann

tudományos kutató, Universität, Basel

Horváth Attila

egyetemi adjunktus, ELTE, ÁJK

Horváth Pál

egyetemi tanár, professor emeritus, Széchenyi István Egyetem, Győr

Karácsony András

egyetemi tanár, ELTE ÁJK

Képes György

ügyvéd, tanársegéd, ELTE, ÁJK

Marosi Krisztina

ügyész, PhD hallgató, ELTE ÁJK

Mezey Barna

egyetemi tanár, tanszékvezető, ELTE, ÁJK

Pálvölgyi Balázs

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Győr

Révész T. Mihály

egyetemi docens, tanszékvezető, Széchenyi István Egyetem, Győr

Schwertnerné Botyánszky Beatrix

jogi előadó

Stipta István

egyetemi tanár, tanszékvezető, Miskolci Egyetem, ÁJK

Völgyesi Levente

egyetemi tanársegéd, ELTE, ÁJK

A jó ügyvéd.

Bér rajza.

Alper S. Samu: Ügyvéd úr nem lép fel képviselőjelöltnek?

Dr. Filátori Védgát Mór: Nem visz rá a lelkiismeret. Budapest összes ügyvédei most mind képviselőjelöltek és vidéki kerületeikben vannak. Csak nem hagyhatom a fővárost teljesen jogvédelem nélkül.

A Bach-korszak után a Bachus-korszak, vagy a cenzor úr munkában.